

Právo, literatura a formování státoprávní identity první republiky

Markéta Štěpáníková, Ondřej Glogar

MUNI
LAW

ACTA UNIVERSITATIS BRUNENSIS IURIDICA
EDITIO SCIENTIA

MUNI
PRESS

MUNI
LAW

PRÁVO, LITERATURA A FORMOVÁNÍ STÁTOPRÁVNÍ IDENTITY PRVNÍ REPUBLIKY

Markéta Štěpáníková, Ondřej Glogar

Masarykova univerzita
Brno 2023

Vzor citace

ŠTĚPÁNÍKOVÁ, Markéta a Ondřej GLOGAR. *Právo, literatura a formování státoprávní identity první republiky*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2023, 201 s. Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Edice Scientia, sv. č. 742. ISBN 978-80-280-0327-2 (print), 978-80-280-0328-9 (online, pdf)

CIP - Katalogizace v knize

Štěpáníková, Markéta

Právo, literatura a formování státoprávní identity první republiky / Markéta Štěpáníková, Ondřej Glogar – 1. vydání. – Brno: Masarykova univerzita, 2023. 201 stran. – Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Edice Scientia, sv. č. 742. ISBN 978-80-280-0327-2 (print), 978-80-280-0328-9 (online, pdf)

340.12* 34:82* 316.347* 321.61+342.36/.37* 321.728+342.38* (048.8)*

- teorie práva
- právo a literatura
- národní identita
- monarchie
- monografie

34 – Právo [16]

Tato publikace vznikla z projektu Právo v literatuře: kvalitativní analýza obrazu práva v krásné literatuře přelomu 19. a 20. století (GA19-12837S).

Recenzenti:

prof. JUDr. PhDr. Jan Wintř, Ph.D.

doc. JUDr. Mgr. Martin Turčan, PhD.

Gratis Open Access – <https://www.press.muni.cz/open-access>

© 2023 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-280-0328-9 (online ; pdf)

DOI <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0328-2023>

OBSAH

Úvod.....	9
1 Stát a identita.....	21
1.1 České země jako střed Evropy?.....	22
1.2 Národ s bohatou historií.....	27
1.2.1 Rukopisy.....	28
1.2.2 Dílo Aloise Jiráska.....	30
1.3 Diskuse.....	37
1.4 Dílčí shrnutí.....	39
2 Právo, literatura a ženská otázka.....	41
2.1 Právo v Rakousku-Uhersku a posléze Československu, zejména rodinné a trestní.....	41
2.1.1 Rodinné právo.....	41
2.1.2 Trestní právo.....	46
2.2 Právní motivy ve vybraných dílech.....	47
2.2.1 Maryša.....	47
2.2.2 Gazdina roba.....	54
2.2.3 Její pastorkyňa.....	61
2.3 Výklad.....	65
2.3.1 Všednodennost.....	66
2.3.2 Periferie jako domov (ne)moderní společnosti.....	68
2.4 Identita: ženská otázka.....	71
2.5 Dílčí shrnutí.....	75
3 Mezi monarchií a republikou: Odrazy proměny státu a národní identity v krásné literatuře.....	77
3.1 Vize národního státu a její realizace.....	77
3.2 Obraz války a upadající monarchie v krásné literatuře.....	82
3.3 Osudy dobrého vojáka Švejka za války.....	86
3.4 Švejk jako centrální postava románu a národní mýtus.....	87
3.4.1 Blb, dobrák, nevědomý prost'áček.....	88
3.4.2 Vychytralý, rafinovaný šibal.....	89

3.5	Odraz česko-rakouských vztahů v ostatních postavách	92
3.6	Švejk jako součást české identity.....	93
3.6.1	Švejk jako obraz typického Čecha?.....	93
3.6.2	Satira jako specifický prvek české identity?	95
3.7	Dílčí shrnutí.....	97
4	Populární kultura: Obraz práva a právníků	99
4.1	Popularizace kultury	100
4.2	Jaké je právo první republiky podle populární kultury?	101
4.2.1	Formalistické.....	101
4.2.2	Přízemní.....	103
4.2.3	Amorální a ateistické.....	107
4.2.4	Nedostatečné pro řešení některých případů	110
4.2.5	Senzační.....	113
4.2.6	Byrokratické	116
4.2.7	Právo jako (dlouhý) příběh.....	118
4.2.8	Právo podle Čapka.....	123
4.3	Jaké jsou soudy a jejich aktéři.....	123
4.3.1	Symbolika soudu a soudního jednání.....	123
4.3.2	Obecně právníci.....	128
4.3.3	Soudci.....	129
4.3.4	Státní zástupce.....	131
4.3.5	Advokáti	134
4.3.6	Porotci.....	138
4.4	Česká/československá právní identita	140
4.5	Dílčí shrnutí.....	144
5	Diskuse: Imaginární komunita	145
5.1	Pojem identity	145
5.2	Identita jako sociální (kulturní) konstrukt.....	148
5.3	Identita jako odlišování.....	150
5.4	Relační a dynamické pojetí identity	153
5.5	Individuální identita jako základ pro kolektivní identitu.....	155
5.6	Co tedy z toho?: Identita jako vyprávění příběhu.....	159

5.7	Národní identita.....	163
5.7.1	Konstruktivistické vs. poststrukturální přístupy	164
5.7.2	Národ jako systém kulturních reprezentací a jeho narativ	165
5.7.3	Co vše může mít vliv na podobu národního příběhu?	168
5.7.4	(Státo)právní identita jako součást české národní identity	171
Závěr	175
Summary	179
Literatura a další použité zdroje	181

Všem učitelům uměleckých předmětů,
zejména Petru Staňkovi a Šárce Rambouskové,
za uměnovědné základy.

Naším rodinám
za trpělivost.

A Fakultní divadelní společnosti
za nervy z ocele při našich divadelních experimentech
nejen s Lucernou.

ÚVOD*

V preambuli k české Ústavě stojí:

*„My, občané České republiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, v čase obnovy samostatného českého státu, věrni všem dobrým tradicím dávné státnosti zemí Koruny české i státnosti československé, odhodláni budovat, chránit a rozvíjet Českou republiku v duchu nedotknutelných hodnot lidské důstojnosti a svobody jako vlast rovnoprávných, svobodných občanů, kteří jsou si vědomi svých povinností vůči druhým a zodpovědnosti vůči celku, jako svobodný a demokratický stát, založený na úctě k lidským právům a na zásadách občanské společnosti, jako součást rodiny evropských a světových demokracií, odhodláni společně **střežit a rozvíjet zděděné přírodní a kulturní, hmotné a duchovní bohatství**, odhodláni řídit se všemi osvědčenými principy právního státu, prostřednictvím svých svobodně zvolených zástupců přijímáme tuto Ústavu České republiky.“*
[zvýraznění aut.]

Těžko říct, zda si běžně čtenář při přečtení tohoto textu (pokud se k tomu někdy dostane) uvědomí, že v samotných základech našeho státu je odkaz na historické státní právo i tradici první republiky i závazek střežit a rozvíjet naše kulturní bohatství. V logice tohoto závazku, jakkoliv abstraktního a spíše proklamačního než praktického, se skrývá předpoklad, že si takovou státnost včetně její tradice uvědomujeme a zaujímáme k ní nějaké stanovisko.

V posledních letech, jistě i v souvislosti se stým výročím vzniku Československa, se objevilo vícero výzkumů české/československé státní identity.¹ Jedním z nich byl i projekt zaměřený zejména na výtvarné umění pod vedením prof. Bartlové. Ta uvádí, že v nově vznikajícím československém státě byla jednou ze strategií vytváření nové identity legitimizace skrz lid a dějiny. Ta však byla zacílená na české země, protože zbytek státu jednoduše

* JUDr. Bc. Markéta Štěpáníková, Ph.D., Katedra právní teorie, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno / Department of Legal Theory, Faculty of Law, Masaryk University, Brno, Czech Republic / E-mail: marketa.stepanikova@law.muni.cz / ORCID: 0000-0002-7421-0698 / Scopus ID: 57214229906
Mgr. Bc. Ondřej Glogar, doktorand, Katedra právní teorie, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno / Ph.D. student, Department of Legal Theory, Faculty of Law, Masaryk University, Brno, Czech Republic / E-mail: ondrej.glogar@mail.muni.cz / ORCID: 0000-0003-0962-8139 / Scopus ID: 57953502100

¹ BARTLOVÁ, M., BALAŠTIKOVÁ, E., ARTAMONOV, V. *Ří. Česká národní identita v současném umění*. Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 2012.

takovou historickou tradici neměl.² Tento dluh se bohužel týká také této publikace, zaměřujeme se totiž právě na tu českou část československé identity. Bez detailní znalosti slovenského uměleckého i právního kontextu totiž nelze slovenskou část tohoto příběhu vyprávět. Tato publikace tedy budiž českou výzvou a pozváním slovenským kolegům k jejich odpovědi o slovenské literatuře o právu.

Co se týče rozlišování české kultury a identity od jiných, je třeba také přiznat, že pod českou identitu řadíme i identitu moravskou. Toto pro někoho kontroverzní zobecnění však není ani kulturní apropriací moravského kulturního dědictví z české strany, ani zlovolnou snahou o zakrytí důležitosti moravské kultury v širokém smyslu. Naopak, soustředíme-li se na lidovou kulturu, právě ta moravská je zcela zásadní. Jelikož však není nadřazený pojem, který by v sobě zahrnoval v rovnocenném postavení českou i moravskou část naší identity, používáme označení česká identita obdobně jako označení České republiky, která zahrnuje všechny české země.

Právě z lidu na venkově vyrostla česká národní kultura, protože český venkovský lid byl ztotožňován s českým národem. V novém státě se k této otázce začalo přistupovat různoroději, a naopak převládl pohled na lidové umění jako archaismus.³ Stát totiž hledal novou identitu.⁴ A právě identitou české, resp. československé státnosti, která je základem té dnešní, se v této knize zabýváme.

Zájem o dědictví 19. století v současné právní i obecné kultuře je v odborných kruzích zřejmý. Souvisí samozřejmě s významnými výročími vzniku nových států pro 1. světové válce, rekonstrukcemi ve střední Evropě, které se hlásí k inspiraci tímto obdobím, ale i se stále platnými zákonitostmi kapitalismu. Není tedy divu, že i pro Critical Legal Studies je to téma, kterým je třeba se hlouběji zabývat. Law and Literature v tomto není výjimkou a výsledky těchto výzkumů lze najít zejména v Law and Humanities v kombinaci s Critical Legal Studies.⁵

² BARTLOVÁ, M. a kol. *Co bylo Československo? : kulturní konstrukce státní identity*. 1. vyd. Praha: UMPRUM, 2017, s. 19.

³ *Ibid.*, s. 20.

⁴ *Ibid.*, s. 21.

⁵ Viz např. GOODMAN, N., STERN, S. *The Routledge research companion to law and humanities in nineteenth-century America*. London: Routledge, 2017.

Věříme, že po více než deseti letech od chvíle, kdy se kurzy Práva a literatury, resp. Práva a umění dostaly do studijních plánů právnických fakult i v České republice, je i navzdory poměrně malému počtu odborných textů věnovaných této problematice⁶ čas se posunout více k dílčím tématům spadajícím do tohoto oboru, a to v dialogu s vývojem tohoto směru v zahraničí. Prozkoumání našeho dědictví z doby, kdy se samo Law and Literature začínalo formovat, je krokem tímto směrem.

Původní plán projektu, ze kterého tato kniha vznikla, byl viděno zpětně příliš idealistický, snad až naivní ve svém cíli představit českému právnímu i neprávnímu publiku příběh české státnosti a (nejen právní) identity, jak ho tvořilo umění a zejména literatura, v době jeho začátků, tedy na konci 19. a počátku 20. století. Tento projekt, který spadá svým zaměřením do směru Law and Literature, resp. Law and Humanities v širším chápání, je svou podstatou nutně interdisciplinární, a to jak vně, tak i uvnitř oboru práva. To mu umožňuje vidět realitu v širším kontextu, který právu, ale vlastně dost často jakékoliv odborné disciplíně, leckdy schází.

Na druhou stranu tato širší záběru znamená, že v jednotlivých oblastech není možné jít tolik do hloubky, jak by možná zástupci jednotlivých disciplín preferovali. Tento výzkum (ani jeho výsledná publikace) ale není ani čistě teoretickoprávní, ani historickoprávní, ani uměnovědný či literárněvědný. Jeho cíle a účel se totiž neváží k žádné z těch disciplín samostatně, nýbrž k jejich kombinaci v jejich vzájemné synergii. Je to projekt, jehož zaměření i metody jsou spojením všech výše jmenovaných disciplín, a přitom jsou uzpůsobeny zvyklostem tohoto původně anglo-amerického přístupu k právu. Je jisté, že pro mnohé české právníky zejména z pozitivněprávních disciplín nebo naopak empiricky zaměřené sociální vědce může být tato publikace těžko uchopitelná, málo či vůbec právní, celkově podivná a příliš široká či málo vědecká.⁷ Všem těmto se omlouváme a zveme je k zamyšlení, zda jim přece jen širší chápání pojmu práva a interdisciplinární humanitní výzkum nemají co nabídnout. Ostatně toto širší chápání je podstatou všech interdisciplinárních přístupů k právu včetně Law and Society a Law and Humanities.

⁶ Viz např. ŠKOP, M., SMEJKALOVÁ, T., ŠTĚPÁŇKOVÁ, M. Právo a literatura: brněnská spojení. *Právník*. AV ČR, Ústav státu a práva, 2019, roč. 158, č. 1, s. 67–85.

⁷ Svým způsobem je to situace zrcadlově podobná té, kdy např. právní sociolog čte doktrinnální teoretický článek rozebírající např. jeden právní institut či jedno právní ustanovení právního předpisu bez jakékoliv další přidané hodnoty.

V souladu s aktuálně převažujícími literárněvědnými teoriemi vycházíme z širokého a komplexního pojetí literárního díla jako sociální instituce a jako prostředku komunikace. Umělecké literární dílo v tomto pojetí představuje (byť nepřímou) komunikaci mezi autorem a čtenáři jeho děl.⁸ Autor vytváří významy, které zaznamenává do textu, a čtenář text následně interpretuje – čte a příkládá význam jednotlivým slovům, případně sám význam do textu doplňuje. V této rovnici „autor – text – čtenář“ neakcentujeme samotného autora a jeho motivaci pro vytváření díla (což ostatně ani mnohdy rozklíčovat nelze). Ani nevnímáme jako jediný konstituující prvek literárního díla samotný text (byť je samozřejmě nadále naprosto zásadní). Za neméně důležitou součást díla totiž považujeme též interpretace textu, tedy to, jak se dílo konkretizovalo v myslích čtenářů a jaký mělo ohlas ve společnosti. Tyto jednotlivé interakce – mezi autory a jejich texty, čtenáři a textem anebo i vztahy vůči jiným mimoliterárním skutečnostem – tedy proboujeme zkoumáním.

Pokud bychom měli projekt přiblížit z hlediska metod literárního výzkumu, nejbližší má k sociologickému přístupu. Při analýze zohledňujeme především recepci literárních děl z diachronního pohledu (zjednodušeně jak byla díla v tehdejší době přijímána čtenáři), potažmo i společenské podmínky produkce (vytváření textů). V jednotlivých textech se snažíme vysledovat, jak je v nich znázorněn vztah mezi literárním a společenským životem.⁹ Uvědomujeme si však, že světům literární fikce nelze upírat určitou svébytnost a není možné v nich hledat pouhé zobrazení a přesný odraz reálného světa.¹⁰ Klasickou tradiční teorií sociologie literatury proto doplňujeme o základní premisy recepční estetiky a poststrukturalistické metody. O literárním dílu v tomto pojetí uvažujeme jako o textu, který se kompletuje až v procesu čtení skrze interakci se čtenářem. Na rozdíl od klasické recepční estetiky (a fenomenologické literární teorie) se však nezaměřujeme na individuální akt recepce (konkrétní čtenářský prožitek), ale spíše na porovnání dějin recepce těchto děl

⁸ Viz HAMAN, A. *Úvod do studia literatury a interpretace díla*. Jinočany: H&H, 1999, s. 50–53.

⁹ Srov. KREJČÍ, K. *Sociologie literatury*. Praha: Grada, 2008; HAMAN, A. *Historie literatury a sociologie*. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. 2000, roč. 48, č. V2.

¹⁰ NÜNNING, A., TRÁVNÍČEK, J., HOLÝ, J. (eds.). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host, 2006, s. 719.

v průběhu různých epoch s reálnou společenskou situací.¹¹ V tomto ohledu se též odráží poststrukturalistický pohled, tedy že je o díle nutno uvažovat jako sociální instituci (vzniklé v průsečíku různých dynamických interakcí) a o jeho recepci jako sociální aktivitě.¹² A jak je možné předvídat, v souladu s metodologií Law and Literature se soustředíme zejména na právní aspekty, motivy a souvislosti zkoumaných děl. Prakticky jsme postupovali metodou kvalitativní analýzy vybraných textů, kde jsme metodou kódování určovali, která z témat a v jaké podobě jsou v nich zachycena.

Na základě poznatků Law and Literature o vzájemném působení práva a literatury¹³ a po vzoru prvního seznamu 100 právních románů od J. H. Wigmorea¹⁴ (a v tomto smyslu se jedná o zakotvenou teorii) jsme vytvořili seznam 50 literárních děl vytvořených ve zvoleném období na českém území. Vznikl na základě teoretických poznatků z oboru Law and Literature jak co do kritérií výběru děl, tak některých děl konkrétně. Dále jsme vyšli z českého literárního kánonu daného období, jak ho určuje autorský kolektiv Dějin nové moderny.¹⁵

Tento seznam obsahuje tato díla, řazená podle autorů a s uvedením data vydání.

Jindřich Šimon Baar

1. Jan Cimbury (1908)
2. Poslední soud (1911)

¹¹ Vycházíme tedy ze základních tezí H. R. Jauße a jeho konceptu „horizontu očekávání“, případně též z metodologie literárněhistorické práce nastíněné Felixem Vodičkou. JAUSS, H. R. Dějiny literatury jako výzva literární vědě. In: FÜHRMANN VÍZDALOVÁ, I. (ed.). *Čtenář jako výzva: výběr z prací kostnické školy recepční estetiky*. Brno: Host, 2001; VODIČKA, F. *Struktura vývoje: studie literárněhistorické*. Praha: Odeon, 1969.

¹² Viz NÜNNING, TRÁVNÍČEK, HOLÝ, op. cit., s. 623–624. Například při zkoumání ženské otázky lze vysledovat i určitou inspiraci feministickou literární teorií.

¹³ Viz např. WHITE, J. B. *The legal imagination: Studies in the nature of legal thought and expression*. Boston: Little, Brown Boston, 1973.

¹⁴ WIGMORE, J. H. List of Legal Novels. *Illinois Law Review*. Roč. 1907–1908, č. II, s. 574–593.

¹⁵ PAPOUŠEK, V. *Dějiny nové moderny: česká literatura v letech 1905–1923*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010; PAPOUŠEK, V. *Dějiny nové moderny. 2. Lomy vertikál: česká literatura v letech 1924–1934*. 1. vyd. Praha: Academia, 2014.

Karel Čapek (+ Josef Čapek)

3. Boží muka (1917)
4. Trapné povídky (1921)
5. Továrna na absolutno (1922)
6. Krakatit (1922)
7. Povídky z jedné kapsy, Povídky z druhé kapsy (1929)
8. Loupežník (1920)
9. R.U.R. (Rossum's Universal Robots – Rossumovi Univerzální Roboti, 1920)
10. Ze života hmyzu (1921)
11. Věc Makropulos (1922)

Jaroslav Hašek

12. V zázemí (1921)
13. Na frontě (1922)
14. Slavný výprask (1922)
15. Pokračování slavného výprasku (1923)
16. Dobrý voják Švejk před válkou a jiné podivné historky (1922)
17. Vaněk: Švejk v zajetí (1923)
18. Vaněk: Švejk v revoluci (1923)

Čapek Chod

19. Kašpar Lén Mstitel (1908)

Alois Jirásek

20. Temno (1913–1915)
21. Jan Hus (1911)
22. Lucerna (1905)
23. Pan Johanes (1909)

Franz Kafka

24. Ortel (1913)
25. Proměna (1915)
26. Před zákonem (1915)

-
27. Bratrovražda (1917)
 28. V kárném táboře (1919)
 29. Popis jednoho zápasu (1905)
 30. Proces (1915)
 31. Zámek (1922)

Karel Klostermann

32. Rychtářův syn (1890)
33. Ze světa lesních samot (1891)
34. V ráji šumavském (1893)

František Langer

35. Periférie (1925)
36. Svatý Václav (1912)
37. Snílci a vrahové (1921)
38. Zlatá Venuše (1910)
39. Velbloud uchem jehly (1923)

Jiří Mahen

40. Jánošík (1910)

Robert Musil

41. Die Verwirrungen des Zöglings Törless, 1906 (česky Zmatky chovance Törlesse, překl. Jitka Bodláková, 1967, druhé vydání MF 1993, nové vydání v překladu Radovana Charváta, Argo 2011)
42. Der Mann ohne Eigenschaften, 1930–1943 (česky Muž bez vlastností, překl. Anna Siebenscheinová, 1980 a 1998)

Alois a Vilém Mrštíkové

43. Maryša (1894)

Gabriela Preissová

44. Gazdina roba (1890)
45. Její pastorkyňa (1930)

Marie Pujmanová

46. Povídky z městského sadu (1920)

Karel Václav Rais

47. Kalibův zločin (1892)

Josef Karel Šlejhar

48. Vraždění (1910)

Hugo Vavrečka

49. František Lelíček ve službách Sherlocka Holmese (1908)

Julius Zeyer

50. Dům U Tonoucí hvězdy (1897)

Při čtení tohoto seznamu možná někoho napadne, že je subjektivní, nebo zapochybuje, kdo a čím nám dává právo něco takového tvrdit, tím spíš, že nejde primárně o literárněvědný výzkum. Jistě, v kontextu práva je tento rámec uvažování běžný a praktický, nicméně v tomto případě ho nelze použít. Nálepkovat umění z hlediska kvality a relevance a tyto nálepky považovat za objektivní a obecně platné není možné ze samotné podstaty umění.¹⁶

Už od Wigmoreova seznamu je také zřejmé, že každý takový seznam je nutně odrazem svého autora, jeho znalostí i vkusu i společnosti a doby, ve které vzniká. Neznamená to, že by byl chybný či vadný, protože není uzavřeným výčtem děl, která každý právník nutně musí znát analogicky k povinné znalosti právních předpisů. Je spíše návrhem a inspirací ke zkoumání širšího kulturního kontextu práva. Vzhledem k tomu, že si však autoři těchto seznamů (včetně nás) přece jen nárokují alespoň částečnou autoritu k vytvoření této inspirace, je na místě se ptát, jak díla pro svůj seznam vybírali. A to navzdory tomu, že to není u takových seznamů zvykem.¹⁷

Tak jako byl Wigmoreův seznam odrazem jeho literárních preferencí i dobového vkusu včetně rozlišování vysoké literatury a sub-žánrů, je i ten náš samozřejmě ovlivněn tím, kdo jej vytvářel. Ve snaze o co největší možnou

¹⁶ BELFIORE, E., BENNETT, O. *The social impact of the arts: An intellectual history*. London: Springer, 2008.

¹⁷ Viz např. WEISBERG, R. H. Wigmore's Legal Novels Revisited: New Resources for the Expansive Lawyer. *Northwestern University Law Review*. 1976, roč. 71, č. 1.

objektivnost takového výběru jsme z odborné literatury literární vědy vzali uznávanou aktuální přehledovou publikaci vztahující se ke zkoumanému období, a u jí určených děl jsme posuzovali přítomnost právních motivů dle hledisek stanovených již Wigmorem. Ty jsme doplnili o díla daného období, která byla vybrána na základě předvedení autorského týmu projektu z důvodu jejich právní roviny. Všechna díla na seznamu byla zkoumána z hlediska příslušných témat a motivů. Pro podrobnou analýzu jsme však následně vybrali jen některá, která jsou v této publikaci dále zkoumána.

Při rozboru jednotlivých textů se zaměřujeme na různé složky tematické výstavby, nicméně jednotícím prvkem je především sledování toho, jak jsou v textech reflektovány právní realie a motivy akcentující (národní) identitu. Zaměřením na tematickou výstavbu textu tedy v podstatě zcela opomíjíme kompoziční či jazykovou výstavbu děl (maximálně k nim přihlížíme v případě, že tyto prvky hrají zásadní roli pro interpretaci některých témat či motivů).¹⁸ Analýzu samotných primárních textů jsme na prvním místě doplňovali o recepci těchto děl ze strany čtenářů a její vývoj v průběhu času. S ohledem na interdisciplinární charakter této práce sledujeme čtenářské reakce zejména v rámci poznatků literárních historiků.¹⁹ Druhou rovinu sekundární literatury představují právní (ať už právněpozitivní, anebo teoretické) a obecně historické prameny, jejichž závěry v podstatě porovnáváme s postřehy získanými analýzou uměleckých literárních děl (v širokém slova smyslu – tedy včetně jejich recepcí). Témata, která jsme kódováním těchto děl určili, jsou následující. V první řadě je to téma identity, a to jak národnostní a náboženské, tak genderové, a jejich právních podkladů i důsledků. Je to téma všednodennosti, které ukazuje podobu běžného života, a místo práva v něm. A je to téma pnutí mezi centry a periferiemi jak v geografickém, tak i kulturním smyslu. Ne všechna díla jsou rozebírána v jednotlivých kapitolách této knihy, pro jednotlivá témata jsme totiž vybrali k rozboru ta díla, kde jsou právě tato témata z našeho pohledu nejsilněji zpodobněna a která dosud zůstávají mimo záběr Law and Literature výzkumu jak u nás, tak v zahraničí.

¹⁸ Srov. HAMAN, op. cit., s. 86–101.

¹⁹ Literární historie by ostatně měla představovat i výsledky zkoumání komplexních společenských a literárních institucí, které zajišťují recepci literatury, tedy např. literární kritiku, ale i vzdělávací systém, nakladatelství atp. Srov. NÜNNING, TRÁVNÍČEK, HOLÝ, op. cit., s. 134.

Postupně nám z nich potom při interpretaci vyšly další roviny úvah o vzájemném formování práva, umění a identity. Zejména je to způsob, jakým si vyprávíme naši historii, a jeho vliv na naši dnešní identitu. Je to problematický vztah k jinakosti i státní moci. Je to komplikovaný vztah k symbolům státní moci, který spočívá především v jeho vytěsnění. Je to neustále se opakující otázka, kam náš stát patří, jestli na východ, nebo na západ. Věříme, že náš výzkum na ni může poskytnout alespoň částečně odpovědi, nebo přinejmenším námět k dalšímu zkoumání.

Kniha, kterou právě otevíráte, je výsledkem projektu,²⁰ který se po dobu své realizace zdál mnohdy prokletý. Turbulence celospolečenské, jakou byla pandemie, i osobní a profesní některých členů týmu změnily do určité míry obsah výzkumu i jeho metody, stejně tak i konečnou strukturu a podobu této knihy. Protože však právě v okamžicích těžkostí je tím víc důležité vytrvat a nevzdat se, byť se to může zdát nemožné, i tato kniha spatřila světlo světa. Přesto navzdory, nebo i možná kvůli této složité cestě jejího vzniku věříme, že tato publikace může do českého uvažování o právu přinést netradiční perspektivu, která, ač už není nijak nová, stále nepatří mezi obecně známé alternativní pohledy na právo. Přitom právě v českých zemích je právo s kulturou bytostně spjato a opomenutí tohoto propojení ochuzuje každé porozumění právu o celý jeden jeho rozměr, navíc velmi podstatný. Jistě, znalost a pochopení kulturního kontextu právní identity nikomu bezprostředně nepomůžou napsat dobrou smlouvu. Pochopení toho, odkud, jak a proč se právo a naše právní identita alespoň zčásti vzaly, však umožňuje řešení těch nejsložitějších právních případů, typicky těch, kde se ke slovu dostává kolektivní paměť.

A byť se to v právních odborných textech nenosí, je třeba přiznat, že interpretace jednotlivých zjištění je ovlivněna zaměřením a osobní historií autorů. Markéta Štěpáníková se narodila a studovala v Broumově a své dětství a dospívání strávila v Hronově. Jiráskovi a bratřím Čapkům tak nemohla uniknout, ani kdyby chtěla. A otázka Sudet a jejich dědictví je pro ni dodnes zcela aktuální. Všechny úrovně svého právního vzdělání absolvovala na Právnické fakultě v Brně, kde ji sice fakulta naučila svůj tradiční weyrovský pohled na právo, ale zároveň ji brněnské kulturní instituce utvrdily v tom, že právo

²⁰ Tato publikace vznikla z projektu Právo v literatuře: kvalitativní analýza obrazu práva v krásné literatuře přelomu 19. a 20. století (GA19-12837S).

je součástí kultury. V rámci studia divadelní vědy, kde ji seznámili s dílem Františka Langera i rolí divadla při formování české národní identity, jí potom došlo, že jí normativistické chápání práva nebude stačit. A když potom se studenty zakládala Fakultní divadelní společnost, aby společně vyprávěli sobě i publiku o podstatě práva, její posun k paradigmatu Law and Literature byl dokonán. Její interpretace analyzovaných děl je potom výsledkem všech těchto vlivů.

Ondřej Glogar je doktorandem na Katedře právní teorie Masarykovy univerzity v Brně. Současně se studiem práv však absolvoval i obor Český jazyk a literatura na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Už tedy v rámci svých prvních studijních let začal zjišťovat, že postupy zkoumání literatury a práva od sebe nejsou zas tak moc vzdálené, jak by se na první pohled mohlo zdát. Tato kombinace oborů jej především naučila dívat se na právo poněkud odlišně, nespokojit se s jednou jedinou „správnou“ interpretací textu a mít rád absurdní drama. A po absolvování předmětu Právo a umění se k tomu všemu ještě přidala praktická zkušenost se znázorňováním práva divadelní formou a výrazovým tancem. Všechny tyto zkušenosti se postupně vykrystalizovaly v jeho zájem o teorii (ať už právní, nebo literární), spojitosti mezi právem a literaturou a o právní jazyk, to vše z pohledu směru a metod Law and Humanities.

1 STÁT A IDENTITA²¹

Jako červená nit se českou literaturou, a to uměleckou i odbornou právní, vine otázka české (státní či národní) identity. Vzniká přitom příběh, který ovlivňuje naši realitu dodnes. Ptáme se, kdo jsme a kam patříme, kdo je správný Čech a kdo je ten Druhý. Ve svých důsledcích potom tento příběh i zcela prakticky ovlivňuje česká právní i politická rozhodnutí.²² A byť se může zdát neuchopitelný, lze jeho stopy nalézt a zkoumat jak v uměleckých, tak i právních dokumentech. Vždy jsou přitom navázány na naši historii, případně naše představy o ní.²³

Před vznikem Československa se příběh naší identity utvářel především v umění, a to zejména literárním a výtvarném.²⁴ Zpočátku byl nejvíce spjat s otázkou obnovy jazyka, následně i obnovou české kultury. Byl bojem o přežití v kontrastu k německojazyčné, případně maďarské identitě.²⁵ Po vzniku republiky se přerodil spíše do otázky identity nového státu a jeho vztahu k vlastním menšinám i jiným státům v rámci poválečného uspořádání.²⁶

Umělecky nejvýznamnějším autorem, který se podílel na vytváření příběhu české identity před válkou, je bezpochyby Alois Jirásek se svými příběhy z české historie. Právně je bezpochyby zásadní spor o rukopisy a související sociologické úvahy o české otázce. Tyto úvahy pak ovlivnily jak poválečný ústavněprávní vývoj, tak i jeho odezvu v umění.

V této kapitole tedy rozebereme právně-relevantní úvahy ve vybraných dílech Aloise Jiráska v kontextu tehdejšího právního dění i jejich vliv na českou právní identitu.

²¹ Kapitola vychází z textu autorů Markéta Štěpánkové a Martóna Matyaszovskey-Németha srovnávajícího českou a maďarskou právní a kulturní identitu, přirovnávaného do komparatistické knihy o právní identitě států střední a východní Evropy.

²² Viz např. HVÍZDALA, K., PRIBÁŇ, J. *Hledání dějin: O české státnosti a identitě*. Praha: Karlova univerzita, Karolinum Press.

²³ ŠUBRT, J. a kol. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum Press, 2013.

²⁴ Viz např. BARTLOVÁ, BALAŠTIKOVÁ, ARTAMONOV, op. cit.

²⁵ Viz např. VESELÁ, G. *Česko-německá literární křižovatka*. Praha: Karolinum Press, 2020.

²⁶ Viz např. KUKLÍK, J., ŠEBEK, J., KVAČEK, R. *Od národního státu ke státu národnosti?: Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938* [online]. Praha: Karolinum Press, 2013.

1.1 České země jako střed Evropy?

Péter Hanák nazývá šťastné časy míru vytvořené monarchií „záhadou opožďeného zlatého věku“, když ve své studii *Zahrada a dílna* píše o kulturním víru přelomu století: „*Rakouský romanopisec Stefan Zweig ve svých pamětech napsal, že období před první světovou válkou bylo ‚zlatým věkem bezpečnosti‘. Všechno v tisícileté monarchii bylo stvořeno pro věčnost, a stát sám byl předním garantem této trvanlivosti.‘ Bezpečnost v životě a životní běh, trvanlivost předmětů a institucí, byly lidmi té doby považovány za samozřejmé.*“²⁷ Právě toto dědictví „zlaté éry“ a přístup k němu může být klíčem k pochopení protichůdných přístupů k habsburskému dědictví u různých skupin obyvatelstva pozdějšího Československa.

Praha je známá jako „srdce Evropy“. Nejčastěji to znamená, že se nachází ve středu Evropy, a Česko, jehož je Praha hlavním městem, by proto mělo být podstatou střední Evropy. Pojem „střední Evropa“ má však mnohem komplikovanější kořeny a historii než jen tento geografický údaj. Přesto je v něm Česko zahrnuto ve všech myslitelných významech pojmu.

Jestliže chceme uvažovat o střední Evropě, musíme začít u rakouského císařství, případně později u Rakousko-Uherska. Jeho odkaz, politický i kulturní, ovlivňuje jeho dřívější části dodnes.²⁸ Člověk by si dokonce mohl myslet, že bývalá habsburská monarchie a její státy jsou stále podstatou střední Evropy s jejich boji za nezávislost i národnostními otázkami v 19. a 20. století, zápasy s totalitními režimy nacistů i komunistů i současnou napjatou situací ohledně dodržování pravidel právního státu.²⁹ Následnické státy se s tímto odkazem vyrovnávají různými způsoby, ale i po sto letech od rozpadu habsburské monarchie mají mnoho společného.

Zůstaňme ale na chvíli u pojmu střední Evropa. Dhand vytváří scénu pro tento příběh tak, že příběh střední Evropy v Rakousku(-Uhersku) je příběhem konkurenčních nejistot. Tato zastaralá struktura se začala hroutit pod tíhou nacionálních hnutí a jejich politických ambicí. Výsledkem toho bylo, že mnozí

²⁷ HANÁK, P. *The Garden and the Workshop: Essays on the Cultural History of Vienna and Budapest*. Princeton: Princeton University Press, 1999, s. 101.

²⁸ Viz např. KOZUCHOWSKI, A. *The Afterlife of Austria-Hungary: The Image of the Habsburg Monarchy in Interwar Europe*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2013.

²⁹ Viz např. KOSAŘ, D., BAROŠ, J., DUFEK, P. The Twin Challenges to Separation of Powers in Central Europe: Technocratic Governance and Populism. *European Constitutional Law Review*. 2019, roč. 15, č. 3, s. 427–461.

pochybovali o možnosti přežití staré monarchie. Navrhovali proto různé alternativy a střední Evropa byla středem pozornosti i na mezinárodním poli.³⁰

Hlavní komplikací pojmu střední Evropa je to, že když vznikl, znamenal něco úplně jiného než dnes. Byl součástí projektu Grossdeutsch a jako koncept se začal objevovat v rakouském akademickém prostoru kolem roku 1870.³¹ Johnson vysvětluje, že Mitteleuropa je nejednoznačný německý koncept. Před rokem 1871 se Němci tradičně považovali za obyvatele *das Land der Mitte*, „země uprostřed“, a v tomto kontextu byla střední Evropa relativně neškodným popisným termínem popisujícím geografickou polohu Německa mezi východem a západem, resp. mezi Francií a Ruskem.³² Samozřejmě že české země s velkou německou menšinou měly být součástí tohoto plánu.

Nicméně však platí, že „na počátku dvacátého století vstoupila ‚střední Evropa‘ také do hantýrky rakousko-uberských menšin.“³³ V Česku se k této diskusi připojili jak Karel Kramář (pozdější předseda vlády), tak Tomáš Masaryk.³⁴ Střední Evropa ve smyslu bodu tání různých národů byla nakonec asi hlavním argumentem pro rozpad habsburské říše.

Chceme-li se zamyslet nad současným právním a kulturním dědictvím habsburské monarchie, musíme se podívat ještě dále do historie. Důvod je prostý: nové moderní státy 20. století byly národními pokusy zprerhat historické spojení s Rakouskem a možná se vrátit do stavu autonomního státu.

Jednou z nejčastějších a nejnádnějších otázek identity střední Evropy obecně a Česka zvláště, a to jak v minulosti, tak i dnes, je, zda je součástí západní nebo východní Evropy. Jeden z důvodů obtížnosti odpovědi na tuto otázku má kořeny ve středověku. Jak Wandycz připomíná, rozdíl mezi Západem a Východem spočívá částečně ve zdroji křesťanství v této oblasti: pro Západ přišel z Říma a pro Východ z Byzance. Ale v českých zemích se to dělo, byť v různých obdobích, oběma směry.³⁵ Dalo by se rozvést, že specifický postoj

³⁰ DHAND, O. *The idea of Central Europe: Geopolitics, culture and regional identity*. London: Bloomsbury Publishing, 2019, s. 52.

³¹ *Ibid.*, s. 55.

³² JOHNSON, L. *Central Europe: enemies, neighbors, friends*. New York: Oxford University Press, 1996, s. 165.

³³ *Ibid.*, s. 70.

³⁴ *Ibid.*, s. 71.

³⁵ WANDYCZ, P.S. *The price of freedom: a history of East Central Europe from the Middle Ages to the present*. London; New York: Routledge, 2017, s. 3.

k náboženství a církvi v českých zemích (včetně vnitřní nedůvěry k nim) lze vystopovat až k tomuto okamžiku českých dějin.³⁶

Tyto první státy v českých zemích jsou často považovány za důkaz české velikosti, velikosti autonomního národa s obrovským politickým vlivem, bohatstvím a kulturou. Tyto dějiny jsou však částečně skryté, částečně ztracené v čase, takže ovlivňují naši realitu většinou jako součást mytologií vytvořených často záměrně prostřednictvím umění. Příkladem tohoto postupu je kniha *Staré pověsti české*,³⁷ kterou Alois Jirásek napsal v rámci svého vlasteneckého uměleckého programu. Českou (právní) kulturu však více ovlivnilo další literární mistrovské dílo týkající se starých dějin českých zemí.³⁸

Rukopisy královédvorský a zelenohorský byly údajně nalezeny na počátku 19. století a měly obsahovat staročeské slovanské písně. Byly údajně napsány ve středověku a sloužily jako doklad vysoké české kultury v dobách autonomního státu. V 19. století byly Rukopisy nejpřekládanějšími českými literárními texty a byly mnohokrát znovu vydány.³⁹ Debata o jejich pravosti tak vyvolala mnoho kulturních, a dokonce i politických sporů. I kvůli nim byl Tomáš G. Masaryk ostrakizován českými nacionalistickými skupinami.⁴⁰

V době, kdy byly Čechy součástí habsburské monarchie, neměly téměř žádnou právní ani politickou autonomii, byť v různých obdobích její míra kolísala. Po bitvě na Bílé hoře v roce 1620 (která byla součástí třicetileté války) byla významná část českých elitních šlechticů popravena při popravě na Staroměstském náměstí a byl zahájen proces přísné protireformace. Český národ byl totiž před nástupem Habsburků převážně protestantský. Po válce nepřežila zhruba třetina obyvatel českých zemí a česká kultura a český jazyk nesmírně upadaly.⁴¹ Následné

³⁶ Viz např. HAMPLOVÁ, D. Vztah Čechů ke katolicismu a protestantismu. In: ŠUBRT, J. a kol. *Historické vědomí obywatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum Press, 2013; a PÁNEK, J., TŮMA, O. *Dějiny českých zemí*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum Press, 2018.

³⁷ JIRÁSEK, A. *Staré pověsti české*. Host, 2019.

³⁸ NOVÁK, A. Alois Jirásek. *The Slavonic and East European Review*. Modern Humanities Research Association, 1930, roč. 9, č. 25, s. 213–216.

³⁹ DOBIÁŠ, D. *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*. 1. vyd. Praha: Středisko společných činností AV ČR, v. v. i., 2018.

⁴⁰ Viz např. MASARYK, T. G., SVOBODOVÁ, J. *Z bojů o rukopisy: texty z let 1886–1888*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2004.

⁴¹ KUKLÍK, J. *Czech Law in Historical Contexts*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum Press, 2015, s. 38–42.

období baroka období českých dějin nazývá Alois Jirásek, slavný český spisovatel 19. století, dobou temna. Tento narativ je v české kultuře stále silný, navzdory opačným důkazům poskytovanými kulturními vědci.⁴² Paradoxně komunisté ve 20. století s tímto hodnocením souhlasili a používali tento termín ve své propagandě během komunistického režimu, včetně školních učebnic. Podobně komunisté oslavovali husity jako skutečné české hrdiny navzdory jejich náboženskému programu.⁴³

Na počátku 19. století používala český jazyk v podstatě jen dělnická třída a venkovský lid, neexistovala česká kultura ani skutečná politická moc. To se české politické reprezentaci navzdory velkému úsilí nepodařilo změnit ani v r. 1848. V té době byl Palacký představitelem filosofie zvané „austroslavismus“ a jeho nejčastěji citovaným postřehem bylo, že „*jihovýchod Evropy bráničící s Ruskou říší je obýván mnoha národy [...] jejichž etnický původ, jazyk, dějiny a tradice se velmi liší a kteří jsou jednotlivě příliš slabí, aby navždy odolávali svému mocnému sousedovi na Východě; to mohou udělat jen tehdy, jsou-li sjednoceni silnou, jednou rukou. Vskutku, kdyby císařské Rakousko neexistovalo již tak dlouho, bylo by – v zájmu Evropy, lidstva samotného – nezbytné jej vytvořit.*“⁴⁴

Wandycz poukazuje na to, že zatímco Západ v rozsahu od Palerma přes Neapol a Antverpy až po Londýn byl považován za jádro nejprivilegovanějších území, střední Evropa byla považována za poloperiferii. Zároveň však připomíná, že „*v tomto období patřila středovýchodní Evropa k přechodnému pásmu – poloperiferii – i když Čechy stály velmi blízko jádra.*“⁴⁵ Zatímco české země nebyly privilegované ve smyslu politické moci, byly na výši vzhledem k jejich průmyslu, kultuře a zemědělství. Tato skutečnost ale pravděpodobně ještě více zdůraznila nedostatek politického vlivu.

Není tedy překvapením, že v té době Češi po desetiletí nepřetržitě pracovali na českém obrozeneckém hnutí. Byla vynalezena nová slova pro český jazyk, hudební skladatelé jako Bedřich Smetana a Antonín Dvořák skládali díla

⁴² Viz např. MAŠOVÁ, L. Bělohorský mýtus v historické próze 19. století a stereotypy s ním spojené. In: FEDROVÁ, S., JEDLIČKOVÁ, A. (eds.). *Legendy a mýty české a slovenské literatury*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008, s. 84.

⁴³ Viz např. ČORNEJ, P. a kol. Vnímání husitství v české moderní a postmoderní společnosti. *Acta Universitatis Carolinae Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2013, roč. 53, č. 1, s. 25–34.

⁴⁴ JOHNSON, op. cit., s. 154.

⁴⁵ WANDYCZ, op. cit., s. 4.

oslavující jejich rodnou zemi a bylo postaveno Národní divadlo.⁴⁶ Na druhé straně přirozenou součástí kulturní krajiny českých zemí byli také židovští či němečtí umělci.⁴⁷ Čeští umělci hledali a vytvářeli svébytnou českou identitu prostřednictvím umění, což byl nemožný úkol, protože podobně jako identita rakouské monarchie, i česká byla vnitřně inkluzivní, směs různých národních, jazykových a kulturních vlivů.

Čechy byly přirozenou součástí rakouské monarchie, jejímiž obyvateli byli Češi, Němci i židé, a tyto jejich identity se různě překrývaly. Ani konverze mezi identitami nebyly neobvyklé.⁴⁸ Zatímco historicky se tyto konverze z praktických důvodů obvykle ubíraly směrem z češtiny do němčiny, v 19. století se stal možností i opak. Příkladem je Jindřich Fügner, bývalý německý průmyslník a později jeden z činovníků Sokola.⁴⁹ Důvod je prostý: „*České obrození, které začalo osvícenstvím, a industrializace regionu, která následovala, učinily z české národní identity rozptýlených intelektuálů a vlastenců základ masové národní kultury.*“⁵⁰

Téma identity (kulturní, národní a individuální) však zůstalo v českém umění ústřední. Přesto se čeština v úředních záležitostech vyrovnala němčině nakonec až s Badenihho jazykovými zákony, a to navíc jenom krátkodobě.⁵¹ Ale v mnoha ohledech už bylo pozdě.

Zatímco pro některé Čechy byla habsburská říše nejrozumnějším řešením, pro Masaryka bylo rozdělení monarchie a zřízení samostatného národního státu jediný způsob, jak prosadit národní práva českého národa.⁵² Původně však zamýšlel argumentovat nutností autonomního českého státu založeného na historických právech českých zemí, ale „*byla to rozvíjející se debata o střední Evropě, která umožnila Masarykovi přeformulovat svou argumentaci do jazyka, který*

⁴⁶ THER, P. *Center Stage: Operatic Culture and Nation Building in Nineteenth-Century Central Europe*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2014.

⁴⁷ SPECTOR, S. The Habsburg Empire. In: LEWIS, P. (ed.). *The Cambridge Companion to European Modernism*. Cambridge University Press, 2011, s. 52–74; LUFIT, D.S. From Robert Musil to Austrian Intellectual History. *Journal of Austrian Studies*. University of Nebraska Press, 2021, roč. 54, č. 4, s. 1–9.

⁴⁸ NOLTE, C.E. Choosing Czech identity in nineteenth-century Prague: The case of Jindřich Fügner. *Nationalities Papers*. 1996, roč. 24, č. 1, s. 51–62.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ WINGFIELD, N.M. *Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemian Lands Became Czech*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2007.

⁵² DHAND, op. cit., s. 73.

by více přilákal pozornost britských politiků. Masaryk v podstatě uvěřil diskursu střední Evropy z druhé strany: tj. prezentoval svůj plán na samostatné Čechy jako dokonalý protijed na plány na Německem ovládanou střední Evropu.⁵³ Rozhodl se netvrdit kulturní a historickou kontinuitu jako důvod pro vytvoření nového státu pro Čechy, ale jako politickou nutnost jako obranu proti německé rozpínavosti. Požadoval proto vytvoření řady nezávislých států ve střední Evropě, které by tvořily bariéru mezi Německem a Ruskem. Tato strategie sice měla velký potenciál, ale pravděpodobně by nestačila, a tak v r. 1916 změnil strategii a začal představovat Čechy jako protipól plánů na pan-německou střední Evropu.⁵⁴

A konečně, v komunikaci s americkým prezidentem Woodrowem Wilsonem Masaryk opět přizpůsobil svoji argumentaci. V této verzi byla jakákoliv realizace rozšířené střední Evropy prezentována jako popření práv malých národů na sebeurčení – což je představa, kterou Wilson opatroval a prosazoval.⁵⁵

Masarykova strategie nakonec uspěla. Aby však jeho argumentace fungovala, potřeboval vytvořit simulakrum jednotného československého národa, byť se fakticky jednalo o dva národy. Jen tehdy však měli Češi a Slováci dohromady dostatečně silný nárok na svůj národní stát. Navzdory jazykovým podobnostem a společné historii ve středověku však existovala jedna velká praktická překážka: Slovensko bylo součástí maďarské poloviny Rakouska-Uherska. To znamená, že měli jiný právní systém, jinou administrativní organizaci a měli velmi odlišnou ekonomiku.⁵⁶

Jaký portrét českého národa nám však nabízí umění? Vzhledem k velmi omezeným politickým zdrojům a převážně kulturní rovině této diskuse je umění tím správným zdrojem odpovědí. Obzvláště v 19. století, v době národního obrození a tzv. generace národního divadla, vytvářelo totiž umění příběh českého národa, a to jak v psané, tak i vizuální formě.

1.2 Národ s bohatou historií

Otázkou je, kteří autoři a která díla nejvíce ovlivnila to, jak je vyprávěn příběh české (právní) identity. Protože měřit to, navíc zpětně, nelze ani nedává

⁵³ DHAND, op. cit., s. 73.

⁵⁴ Ibid., s. 74–75.

⁵⁵ Ibid., s. 75.

⁵⁶ HUDEK, A., KOPEČEK, M., MERVART, J. (eds.). *Czechoslovakism*. London; New York: Routledge, 2021.

smysl, musíme se spolehnout na důležitost děl v kontextu literárního kánonu a politický rozměr některých děl. Z děl jsou to nepochybně Rukopisy královédvorský a zelenohorský, které daly vzniknout dost možná největšímu kulturnímu skandálu té doby a ve svých důsledcích poznamenaly kulturní i politické uspořádání české společnosti. U autorů je potom nejvýznamnější bezpochyby Alois Jirásek, za jehož umělecký program lze jednoznačně považovat vyprávění českých dějin a prostřednictvím něj i vytvoření české identity skrz historii.

1.2.1 Rukopisy

Příběhy, které předkládají Rukopisy, jsou příběhy slavných vojenských vítězství Čechů, ať už proti Frankům, nebo proti Polákům, případně nad zpujnými krajany, anebo lyrické básně o přírodě či lásce. Každý z nich je přitom krátce okomentován, v případě písní o historických událostech je odkázáno na Palackého Dějiny.⁵⁷ Pouze v Rukopise zelenohorském najdeme stopy sdělení o právu, a to v písni Sněm a v Libušině soudu. V prvním případě se z útržku dozvídáme, že blíže neurčený sněm se skládal z „*kmetů, lechů i vladyk*.“⁵⁸ To lze vyložit jako důkaz vlastní samosprávy, což obzvlášť v kontextu usilování o autonomii českého národa nelze pominout.

V případě Libušina soudu jde nepřekvapivě o soud bájné kněžny Libuše nad dvěma bojujícími bratry, kteří se prou o majetek.

*„Dvě věglasně děvě (vystúpisté),
vyučené věščbám vítězovým:
u jednej sú desky pravodatné,
u vtorej meč kerindy kárajúci,
protiv ima plameň pravdozvěsten,
i pod nima svatocudná voda.
Počť kněžna s otnia zláta stola:
„Mojí kmeté, lěsi i vladyky,
Se! bratroma rozrěšite pravdu,*

⁵⁷ *Rukopis královédvorský* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011, s. 57 [cit. 4. 5. 2023]. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/62/09/39/rukopis_kralovedvorskypdf

⁵⁸ *Ibid.*, s. 57.

*jaž se vadíta sě o dědiny,
o dědiny otnie mezu sobú.
Po zákónu věkožizných bogóv
budete im oba v jedno vlásti,
či sě rozdělíta rovnú mierú.
Moji kmeté, lěsi i vladyky!
rozrěšite moje výpovědi,
budetě-li u vás po rozumu.
Nebudetě-l' u vás po rozumu,
ustavíte ima nový nález,
ký by smieril rozvaděná bratry!*⁵⁹

Vynášení soudu je tu předváděno s veškerou teatralitou takovému okamžiku náležející. Z písně se dozvídáme jak příběh samotný, tak i scénu, která soudu dodává na autoritě. Obraz, který se před námi objevuje, není nepodobný tomu, který dodnes vidíme na různých znázorněních Spravedlnosti a který jde vystopovat až k antickým kořenům.⁶⁰ Máme tu ztělesněné zákony i plamenný meč. Navíc tu ale máme „svatocudnou“ vodu. Kněžna se sice ptá svých vladyků, zároveň se ale odvolává na zákony bohů. Celkově lze tak nalézt mnoho podobností mezi touto básní a Aischylovými Eumenidami.⁶¹ Vůdčí úloha Libuše i Athény stejně jako zapojení obce do rozhodování a navázání na božské zákony jdou ruku v ruce s hlavním sdělením textu: odůvodnění vlády a státu jako nutných a spravedlivých. V obou případech se tu také střetávají starý a nový právní systém. Na rozdíl od Eumenid, kde Athéna nakonec dosáhne svého a moc jí nejenže zůstane, ale dokonce zesílí, v Libušině soudu je tomu jinak.

Dva bratři se přou o dědictví po otci a podle českého práva by mělo připadnout oběma, podle německého tomu staršímu. Když Libuše rozhodne, že připadne oběma, starší z bratrů reaguje kritikou rozhodnutí, protože ho udělala žena. V reakci na to Libuše odevzdá vládu včetně justice do rukou mužům.

⁵⁹ Rukopis královédvorský, op. cit., s. 58.

⁶⁰ Viz např. WARDLE, B. Lady injustice: inequality and legal iconography. In: *Research Handbook on Art and Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2020.

⁶¹ DOVER, K.J. The political aspect of Aeschylus's Eumenides. *The Journal of Hellenic Studies*. 1957, roč. 77, č. 2, s. 230–237.

Otázkou je, jak toto gesto interpretovat. Rozhodnutí bylo učiněno v souladu s českým starým právem, hlasovali pro něj starší i šlechta, a přece se kněžna po kritice raději vzdá moci. Zasloužíme si snad jako národ německé právo? Nebo mužské právo? Došla jí trpělivost? Byl to nutný vývoj dějin? Odpovědi na to Libušin soud nedává. Zůstává jen sdělení, že v českých zemích žena vládnout nemůže.

Rukopisy jsou samy o sobě rozsahem krátké, psané pro dnešního čtenáře těžko srozumitelným jazykem a obsahem nijak originální nebo zajímavé. Nicméně v české kulturní historii hrály a do určité míry stále hrají velmi důležitou úlohu. V době svého „objevení“ dokládaly historii a kulturní rozvíjenost českého národa, stejně jako národní povahu. Byly důvodem pro místo českých zemí na mapě Evropy, a to jak v zeměpisném, tak i politickém smyslu. Byly námětem zásadních uměleckých děl, která na motivech z minulosti tvořila českou identitu v přítomnosti i do budoucnosti. Byly zhmotněním toho, kým chtěl český národ být. Bohužel ale také byly zfalšované, což jejich úlohu pro budoucnost téměř úplně zničilo.⁶²

1.2.2 Dílo Aloise Jiráska

Některé z mýtů představených v Rukopisech najdeme zpracované v díle Aloise Jiráska. Ten patřil mezi nejvýraznější umělce druhé poloviny 19. století.⁶³ Ve své době sehrál zásadní roli intelektuála, který svým uměleckým i společenským působením silně ovlivňoval český veřejný život. Nejvýraznějším příkladem tohoto jeho působení je jeho podíl na Manifestu českých spisovatelů.⁶⁴ Pokorný toto dění vysvětluje takto: „*kabinetní jednání a procedury zastu-*

⁶² Viz např. COOPER, D. L. a kol. Padělky jako romantická forma autorství: Rukopisy královédvorský a zelenohorský ze srovnávací perspektivy. *Česká literatura*. 2012, roč. 60, č. 1, s. 26–44.

⁶³ Viz např. FRÍČ, J. *Život a dílo Aloise Jiráska: k sedmdesátému výročí narození*. Praha: Gustav Voleský, 1921; HES, M. Alois Jirásek: Učitel a dějiny. *Fakta a svědectví*. 2018, roč. 10, č. 3; JANÁČKOVÁ, J. *Alois Jirásek*. Praha: Melantrich, 1987; JANÁČKOVÁ, J. *Svět Jiráskova umění*. Praha: Univerzita Karlova, 1982; NEJEDLÝ, Z. *Alois Jirásek a společenský význam jeho díla*. Praha: Československý spisovatel, 1951.

NEJEDLÝ, Z. *Alois Jirásek: Studie historická*. Praha: Svoboda, 1949.

VORLÍČKOVÁ, M. Tou cestou jsem šel. Nástin životopisu Aloise Jiráska. 3. část. V Praze. In: *Sborník společnosti Aloise Jiráska III*. Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1998.

⁶⁴ KVAPIL, J. *O čem vím: sto kapitol o lidech a dějích z mého života*. Praha: Orbis, 1932, s. 425; POKORNÝ, J. Rada spisovatelů. *Česká literatura*. 2003, roč. 51, č. 3, s. 276.

*pítelské demokracie zastínil působivý apel na veřejné mínění. Národ se přestal zajímat o osvědčené předáky, prokazující svou dovednost v stranických sekretariátech, předpokojích ministrů a na parlamentní tribuně, a popřál sluchu těm, kteří dovedli nejpřesněji a nejpůsobivěji formulovat jeho skrytá přání a tísnivé obavy – spisovatelům.*⁶⁵ Byl také tím, kdo přednesl dubnovou národní přísahu, a nakonec i tím, kdo vítal proslovem Masaryka, když se v prosinci 1918 vrátil do Československa.⁶⁶

Zároveň byl předsedou Rady spisovatelů, která se coby neoficiální orgán měla podílet na hájení českých státních zájmů. Ač byly aktivity Rady spisovatelů vnímány částí veřejnosti rozporuplně a po vzniku Československa postupně ztrácely na síle i významu, ve finále války sehrála zásadní státotvornou roli a spisovatelé se přihlásili o slovo při určování dalšího směřování českého státotvorného úsilí.⁶⁷ Není tak divu, že se Alois Jirásek posléze ujal funkce poslance Národního shromáždění, a posléze i senátora.⁶⁸

Celým jeho dílem prostupuje leitmotiv české národní identity, kolem něhož staví příběhy z české historie. Vyzdvihuje tak kulturní a historicky i právní a politickou autonomii českého národa a dokládá vyspělost české kultury i její historická práva. Není tak divu, že o právní motivy není v jeho díle nouze. Jiráskovo dílo bylo také tím, které ve svých čtenářích vzbuzovalo pocit národní hrdosti, což vedlo mimo jiné také k nebyvalé popularitě jeho děl během první světové války.⁶⁹

Jiráskovo dílo bylo v mnoha ohledech ovlivněno díly Tolstého a lze ho řadit do realistické literatury, byť samozřejmě témata jeho textů jsou historická. Svými díly se vyjadřoval k české historii a vytvářel narativ české historie, který i přes odbornou kritiku jeho nepřesnosti dodnes přetrvává. Svůj podíl na tom má samozřejmě do velké míry i způsob, kterým bylo Jiráskovo dílo propagováno v éře komunismu.⁷⁰ Nic to ovšem nemění na tom, jak podstatnou roli sehrálo ve své době a jak působí dodnes.

⁶⁵ POKORNÝ, op. cit., s. 276–288.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid., s. 276–288.

⁶⁸ KADERÁBEK, A. Jirásek v parlamentu. *Alois Jirásek* [online]. 2020 [cit. 20. 5. 2023]. Dostupné z: <https://aloisjirasek.cz/jirasek-v-parlamentu/>

⁶⁹ POKORNÝ, op. cit., s. 276–288.

⁷⁰ Viz např. Kronika a glosy. *Česká literatura*. AV ČR (Akademie věd České republiky), Ústav pro českou literaturu, 2022, roč. 70, č. 4, s. 501–515.

Staré pověsti české

Jedním z nejznámějších děl Aloise Jiráska jsou bezesporu Staré pověsti české. Naprosto nezastřeně tu Jirásek vypráví svoji verzi našich dějin. Jirásek byl sice vystudovaný historik a ve svých pověstech vychází z dřívějších děl a zpracování, zejména potom Kosmovy kroniky,⁷¹ ovšem jeho interpretace se leckdy v detailech liší. Je to samozřejmé, protože se jedná o jeho umělecké dílo, tudíž mu náleží určitá umělecká licence. Jeho kniha však odkazuje k reálným, historickým českým pověstem. Autor sám jim tu pouze dává originální formu, ovšem i ta zásadním způsobem ovlivňuje jejich vyznění. Je to krok o to závažnější, že dnes si kromě historiků jen málokdo přečte Palackého spisy nebo Rukopisy, ovšem Jiráskovy staré pověsti české jsou dodnes součástí četby přinejmenším ve školách.

Svůj příběh začíná Jirásek logicky s příchodem Čecha a jeho družiny do českých zemí.

„Dokud vojvoda Čech vládl, panovaly všude řád a kázeň. Lidé poctiví a mezi sebou věrní. U chlívů neměli závor a dveří nezamykali. Žádného zločinu tíže nevážili nežli krádeže a loupeže. Byl každý v rodu opatřen, a chudým stal se jenom ten, jenž nechce pracovat, byl vyobcován. Než jak lid osiřelý po smrti Čechově neměl správce, kazil se, a právo hynulo. Nastaly sváry a spory nejvíce o dědiny a meze, dály se nátisky, a mnozí počali sami proti sobě bojovat. Když se zlo den ode dne rozmáhalo, sešli se starší rodu k mohyle Čechově a vzpomínajíce na mrtvého, pravili mezi sebou: ‚Vyhledejme sobě vojvodu, který by námi vládl a soudil po zákonu.‘“⁷²

Zde Jirásek ukazuje, že český lid byl poctivý jen tehdy, pokud měl řádnou vládu. Není to však k tíži lidu, že bez ní se kazí, nejde to jinak. A proto je podle Jiráska třeba spravedlivé vlády včetně soudnictví, a to takové, kterou si ale lid prostřednictvím svých starších sám vybírá. Kritiku poměrů rakouského císařství lze z tohoto příběhu vyčíst velmi snadno.

⁷¹ Viz např. KOLÁR, J. Jiráskův Horymír a Bruncvík a jejich předlohy. *Česká literatura*. 1980, roč. 28, č. 6, s. 580–595.

⁷² JIRÁSEK, A. *Staré pověsti české*. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011, s. 18.

To v pověsti O Libuši se vypráví o tom, že:

„Jako kdysi ke Krokovi, tak chodili také k Libuši z blízka i z daleka lidé ve svých rozepřích. K její moudrosti se utíkali žádat o nález. A ona spravedlivě soudíc, činila moudrá narovnání mezi odpornými stranami. V ten čas se dva sousedé, oba starostové rodů, svadili o meze a role. Svadili se prudce, potupili, vyčetli si mater a dědy, až mezi nimi i jejich rody povadla dobrá vůle sousedská do kořene a vybuchlo zúšťí. Žádný nechtěl v tom sporu povoliti, každý byl jako z křemene, a jakmile nastal čas, kdy kněžna zasedala na soudu, chvátali oba na Vyšehrad.

Tam Libuše v bělostném vínku kol čela seděla soudíc pod košatou lipou na povýšeném stolci kobercem postřeném. V pravo pak, v levo dvanácte kmetů, dvanácte hospodářů nejmocnějších rodů, mužové statní i bílých už brad. Před nimi prostorou kolem zástup, lid čeledi i mužové, ženy i starostové, již přišli na soud nebo se zústat někoho ze svých rodů. Tu před kněžnu a soud vystoupili oba rozvadění sousedé. Mladší zle žaloval, že starší proti právu chce meze a role. Starší, muž plné, husté brady, chmurný jako mrak, skočil mu do řeči. Z ostra a zkrátka žádal a chtěl, aby se stalo po jeho vůli, a nedbal, že by bylo křivdou jeho sousedu. Když Libuše vyslechla toho i toho a rozvážila při, když přednímu kmetu pak oznámila svůj nález a když kmeti, uváživše mezi sebou při a rozsudek, přisvědčili, ohlásila kněžna, jak nalezla za právo: že mladšímu se děje křivda, že jeho jsou role i meze. Nedořekla, a již tu starší, jak jím zalomcoval divoký hněv, udeřil vysokou bolí třikrát do země a do temna zardělý, jiskře očima vykřikl, zaklel a začal, jako když náhlý lijavec spustí: „Takové tu právo! Však což nevíme, kdo soudí, že ženská! Ženská dlouhých vlasů, ale krátkého rozumu. Příst umí, jehlou šít, na to je, ale ne soudit. Ať šije, ať přede, ale ať nesoudí. Hanba nám mužům!“ A pěstí se do hlavy bil a za vášnivé řeči slinou si bradu třásl. „Hanba nám! Kde jinde v kterém plemeni, kde jinde vládne mužům žena? Jen nám, jenom nám, a proto jsme za posměch. To je líp zhyznouti nežli snášeti takovou vládu! Všichni kol strnuli nad divokou řečí. Ruměnc studu polil kněžnino líce, a srdce ji pohnuly zlá potupa i žal nad takovým nevděkem. Než hanobiteli přehověla. Jemu neodpověděla. Na kmetech, na zástupu tkvěl její rozčilený zrak, a když nikdo vášnivce nezakřikl, když se nikdo neozval, promluvila k zástupu důstojně, vznešeně, ač se její hlas pohnutím třásl: „Jest tak. Ženská jsem a jako žena se chorám; že vás nesoudím železnou metlou, zdá se vám, že málo rozumím. Je potřeba, abyste měli správce nad ženu přisnějšího. Mějtež ho! Žádost vaše se vyplní. Nyní jděte s pokojem domů. Válný sněm necht' zvolí si vojvodu. A koho si zvolí, toho já budu míti za muže.“⁷³

⁷³ JIRÁSEK, *Staré pověsti české*, 2011, op. cit., s. 26–27.

Z tohoto příběhu je zjevné, že v českých zemích byla vláda ženy nepřijatelná. Ne proto, že by vládla špatně, právě naopak. Problém byl, že ji přinejmenším část elit nerespektovala jednoduše proto, že byla žena. V tomto konkrétním případě nasazuje korunu celé scéně urážka kněžnina vzhledu a tvrzená souvislost mezi ním a její schopností dobře rozhodovat. Není tak s podivem, že v českém veřejném prostoru je dodnes tento typ chování stále přítomen. A to, že české právo a právní kultura jsou převážně mužskou doménou, zrovna tak.⁷⁴ Jak jinak, když je součástí legendy v samotném základu naší státnosti. Právě v reakci na tuto událost byl totiž za nového knížete vybrán Čech, který dal jméno českému vládnoucímu rodu.

V pověsti Libušina proroctví přitom zjistíme, že po svatbě Libuše

„s manželem zamyšlela řád a právo. Tenkrátě Přemysl ustanovil mnohé zákony, jimiž bujný lid v každěň uvedl a jimiž se vřak spravovali jeho potomci za mnohé věky.“⁷⁵

Byť tedy následně na vytvoření řádu a práva Libuše spolupracovala, vládu mu předala a nadále už bylo vládnutí věcí mužů. A jejich vládcovské kvality se i podle českých legend u každého liší.

Už v další generaci se však začalo souzení v českých zemích opět komplikovat. V příběhu Horymíra a Šemíka rozhoduje Křesomysl ne ve prospěch lidu, ale zaslepen vlastní hamižností v touze po drahých kovech odmítne Horymírův apel na nutnost zajištění zemědělství, byť na úkor těžby. Reakce horníků, kteří vypálí Horymírovo panství, potom vyprovokuje jeho odvetu, kdy jim na oplátku zničí jejich domov. A reakce panovníka je odsouzení Horymíra na smrt. Ten jen díky své lsti a odvaze při skoku na Šemíkovi dostane nakonec od Křesomysla milost.⁷⁶ O spravedlnosti ale nemůže být řeč, vláda není mírná a chápavá jako v případě Libuše, ani přísná, ale spravedlivá, jako v případě Přemysla Oráče.

Ve všech příbězích je tu právo zmiňováno ve vazbě na moc vlády, samo o sobě není tolik podstatné. Každopádně je to ale právo v rukou mocných mužů, mužské právo nedokonalé vlivem okolností, nedokonalé vlivem

⁷⁴ Viz např. ŠIMÁČKOVÁ, K. a kol. *Mužské právo: jsou právní pravidla neutrální?* 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2020.

⁷⁵ JIRÁSEK, *Staré pověsti české*, 2011, op. cit., s. 38.

⁷⁶ *Ibid.*, s. 49–54.

nedokonalostí svých panovníků. Je krvavé, tragické ve svém údělu výsledku krvavých bitev a zločinů. Je právem lidským, ale síla lidu a tradice v něm má své pevné místo. Jirásek tu českou historii nevypráví nevyváženě ve smyslu, že by vše české bylo dobré a vše cizí špatné. Legendy českého národa jsou krvavé, brutální a rozhodně nejen oslavné. České právo a český stát mají stejně jako ostatní ruce od krve a mužskou podobu. Jirásek však svými pověstmi říká, že český národ je na tom podobně jako ostatní, není ani horší, ani lepší. Nárok na vlastní kulturní i právní autonomii pro český lid je tak vzhledem k odůvodnění rovnosti naprosto jasný.

Lucerna

Mezi Jiráskova nejúspěšnější a nejnámější díla patří divadelní hra *Lucerna*. Ta pochází z r. 1905 a je dodnes hrána na divadelních pódíích. Příběh je poměrně jednoduchý: na panství poprvé přijíždí nová kněžna se svým dvořanem, správce zámku se chce ukázat v nejlepším světle, zatímco lidé v podzámčí žijí svoje životy. Mezi nimi se přitom prolétají nadpřirozené bytosti. Hra samotná byla přirovnávána třeba ke *Snu noci svatojánské* Williama Shakespeara a je nutné uznat, že co do zápletky dost podobností tu bezpochyby je. Svým vyzněním, byť částečně i v důsledku tradičního způsobu inscenování této hry, je to však spíše pohádka.

Pro právo a právníky je tu však pozoruhodné, že v jádru příběhu je právní problém, spor o lípu. V něm se střetává staré historické právo s tím novým moderním, stejně jako pořádky běžných lidí a šlechty jakožto elity. U prostých venkovských postav je potom zdůrazněno jejich češství.

Jedním z hlavních témat hry je pnutí mezi šlechtou a poddanými a uplatňování moci. Příkladem takové situace je scéna v začátku hry, v níž Mušketyr jako zástupce šlechty donese mandát Mlynáři, který vlastní svobodný mlýn. Mandát přikazuje, aby šel Mlynář vítat novou Kněžnu, až poprvé přijede na panství.

„Mlynář (vpadne). Tu neuvítám, protože nikam nepojedu. Ještě vítat, slavit za to, že mně chce vrchnost připravit o lípu, o mé právo.“⁷⁷

⁷⁷ JIRÁSEK, A. *Lucerna*. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011. Dostupné z: <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/00/44/lucerna.pdf> [cit. 14. 3. 2023].

Jeho reakce je nepřekvapivá, protože mezi obyvateli mlýna, kteří mají všechny znaky těch „pravých“ Čechů, a šlechtou, která je nová a chová se nečesky, je dlouhodobý spor. Ten se týká lípy na hranici mlynářova pozemku. Tak jako mlynářova rodina vede kroniku své komunity, vypráví staré pověsti a žije jednoduchým způsobem úzce spjatým s přírodou, tak i lípa je nositelem staré pověsti o ztracené koruně i skrýši pro všechny, kteří se museli ukrýt před vrchnostenskou zvůlí. Ta lípa je symbolem starého historického práva a dost možná i původní vlády nad panstvím. A mlynářova rodina je strážcem tohoto symbolu. I proto je vyjmuta z povinností vůči šlechtě, byť s jednou výjimkou – lucernou. To, že se šlechta snaží uzurpovat jak lípu, tak mlynářovo osvobození od poddanských povinností, je tak metaforou vztahu českého historického práva a rakouského práva, české a rakouské části společnosti. A lucerna, jež hře dala název, je symbolem tohoto příkoří. Její význam dále vysvětluje babička:

„Jen trochu skla a dříví a přece je těžkým břemenem na našem starém mlýnu. Vše vsi a všude a po panství vzdychají v poddanství a všechny tlačí brožná můra, robota. Jen náš mlýn byl a je od nepaměti svobodný. Ale za Liborova děda, kdož ví jak, ale jistě neprávem, mu té svobody vrchnost přece uštlpla.“⁷⁸

Otázka toho, kdo má na co právo a z jakého titulu, je tak jedním z ústředních motivů hry.

„Mlynář (vpadne). Nepojedu a vinšem vítat, to teprve ne. Za to, že chcete mou starou lípu porazit a půdu její vzít, za to, že musím bránit svůj majetek a starodávné právo, za to měl bych —

Vrchní (vpadne). Právo! Právo! A starodávné právo! Právě, že je tak starodávné, proto už nic neplatí. A ostatek, právo, neprávem; sbora mně přikázali a dost. A já bych vám radil, abyste nechal soudit, abyste se poddal, nebo co zmůžete, co pořídíte? Jen poddat se, a na to, co jmenujete svým právem, zapomenout.

Mlynář. Zapomenout? Na vlastní, staré, dobré právo zapomenout? Kdo zapomene ran, kterými jej ponížili, zůstává bitým psem, a kdo zapomene na své právo, ať je sluhou, ať otrokem! A vy, kdybyste nebyl zapomněl, z čeho jste pošel, že i vy jste naší kerve.“⁷⁹

⁷⁸ JIRÁSEK, *Lucerna*, 2011, op. cit., s. 21.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 25.

Zajímavý rozměr tomuto konfliktu dodává Vrchní, který je správcem panství a jako takový je na straně šlechty. Svým chováním se chce za každou cenu vlichotit šlechtě a zároveň se důrazně povyšuje nad všechny ostatní. Zajímavé je to však proto, že svým původem patří Vrchní mezi prostý lid, ne mezi šlechtu. Sám se tak rozhodl vzdát se vlastních kořenů. Jirásek ho nepřekvapivě vykresluje jako zápornou postavu, komickou svou směšností a zlobou. Otázku historického českého práva a z něho vyplývajících práv českého národa v kontrastu k útlaku cizí moci tak lze považovat za hlavní téma Lucerny přinejmenším v právním prostředí. Obdobně je tomu v ostatních zkoumaných Jiráskových hrách, pouze v různých kontextech různých časových a politických realití.

1.3 Diskuse

Otázka historického českého práva je vůbec zajímavá. Tomáš Garrigue Masaryk se k němu zpětně vyjadřoval takto: *„Co to vlastně je právo historické? Copak je právo závislé na čase a na tom, zda bylo či nebylo skutečně prováděno? Není právo prostě právem, bez ohledu na to, zda kdy platilo nebo neplatilo? Nemohlo by se i Rakousko a Maďari proti nám dovolávat práva historického? Neodmítal jsem nikdy právo takzvané historické, ale slučoval jsem je s právem přirozeným: předně je demokratičtější – právo není zděděná výsada, ale nárok každého národa i každého člověka na svůj život; a za druhé mně šlo o Slovensko – podle historického státního práva bychom musili Slovensko nechat Maďarům. A nakonec mně právo historické bylo nesympatické jako plod porevolučního, reakčního Německa. Mladočeši se správně ve svých počátcích dovolávali práva přirozeného vedle historického.“*⁸⁰

V době, kdy vznikaly Hovory s TGM, však samozřejmě už existovalo Československo, takže nešlo o existenciální otázku autonomního státu. Ale v době, kdy byla vydána Lucerna, se, po chvíli uklidnění politické debaty na toto téma, začaly rozpory opět vyostřovat. Co byl tedy spor o české státní právo?

V první řadě to byl politický program, na jehož základě žádali Češi o posílení postavení českých zemí v rámci rakouské monarchie, obdobně jako tomu bylo u Uhrů, jejichž požadavky došly naplnění v rámci rakousko-uherského

⁸⁰ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*. V MKP 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 106–107.

vyrovnání. Byť maďarské požadavky uspěly, ty české zůstaly jablkem sváru v podstatě až do rozpadu monarchie. Sporná byla totiž i samotná existence takového historického českého státního práva. Její podstatou byla faktická ústava českých zemí, který měla existovat nezávisle na revolucích 19. století, i zformování konstituční monarchie, výklad české státnosti jako historického a kulturního dědictví, které formuje české právní a státní vědomí. České obrození a politická reprezentace v průběhu národního obrození na existenci českého historického práva trvala. Zásadním dílem v tomto ohledu bylo České státní právo Josefa Kalouska, které mělo dát vědecký základ následujícím politickým snahám.⁸¹

Jejich příkladem budiž tento projev Masaryka ve vídeňské říšské radě:

„Chceme české státní právo, protože je to naše politické právo, a chceme je za druhé hlavně z hospodářských důvodů. Nechceme, aby země české koruny byly tak nadměrně vykořisťovány ve prospěch druhé poloviny říše [...] Pánové, jak státy vznikají, tak se udržují. Rakousko vzniklo hlavně ze spojení maďarského a českého státu. Vě chvíli, kdy historický vývoj přikročil k znovuvytvoření maďarského státu, tentýž historický proces musí vytvořit a také vytvoří český stát...“⁸²

Za své vystoupení byl následně Masaryk obviněn poslancem Maxem Mengerem z velezrady:

„Nedá mluvit o bezvýhradném předpokladu, že české státní právo je platné. Co máte s tímto státním právem? [...] V tomto státě by Němci samozřejmě byli ve věčně menšině. My neznáme žádný český stát. Považuji za velezradu mluvit o existujícím českém státě [...] Ano jste velezrádci, mluvíte-li o českém státě.“⁸³

Otázku českého státního práva dále rozpracoval Karel Kramář, který ho chápal jako: „... nezmenitelné, pro toto státní právo mluví nepřetržitost historické kontinuity...“⁸⁴ A co tedy na to Jirásek? Do úst kněžně dává slova smíření a přiznání nezbytnosti uznání existence i znalosti starého českého práva:

„Kněžna (k vrchnímu a dvořanu). Již chápu, rozumím, co vy jste měli znát a neznali, neb znali a přece nešetrně rušili. Ten strom tu je city lidu, jeho úctou a věrností posvěcený. Nikdo se ho ve zlé vůli už ani nedotkniž! Co jste hodlali,

⁸¹ MALÝ, K. České historické státní právo: idea, nebo skutečnost? *Právněhistorické studie*. 2016, roč. 46, č. 1, s. 144.

⁸² *Ibid.*, s. 147.

⁸³ *Ibid.*, s. 147.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 148.

byla svévole, a mně jste jen zle posloužili. (K mlynáři, ukazujíc na lípu.) To vaše právo a právem zůstane. Zůstal jste mu věrný. Mně však jste nevěřil.“⁸⁵

V politické realitě sice Masaryk od koncepce historického práva upustil, byť zmínku o něm najdeme i ve Washingtonské deklaraci. Jirásek ho však prostřednictvím Lucerny vypráví dál a propisuje ho do příběhu české státnosti, jak ho známe dnes.

1.4 Dílčí shrnutí

Příběh české státoprávní identity, jak nám ho přdestřely Rukopisy a jak ho vypráví Alois Jirásek ve Starých pověstech českých a Lucerně, je příběhem hledání naší identity v minulosti, v tradici, v esenciálních vlastnostech české národní povahy. V umění i právu je hledáním odůvodnění i nástrojů obnovy kvalit a rozmanitosti české povahy a identity. Cesta, kterou se vydávají, je cesta historického výkladu, nezpochybnitelného historického základu práv na sebeurčení národa. Problematické však samozřejmě je, že klíčová díla, kterými se tento historický základ dokládá, jsou falzifikáty.

Tam, kde v právu chybí skutečná rovnoprávnost českého jazyka s němčinou a české státoprávní požadavky zůstávají nenaplněny, literatura staví příběh národa s bohatou kulturní historií, obsahem v dobrém i zlém srovnatelnou s jinými národy. Právo na autonomii se tak staví jako nezpochybnitelné. Mezi řádky však čteme pocit méněcennosti z perifernosti české kultury. Tím druhým, vůči komu se vymezujeme, jsou cizinci, mezi které patří především rakouské císařství, ale německá kultura jako celek.

⁸⁵ JIRÁSEK, *Lucerna*, 2011, op. cit., s. 41.

2 PRÁVO, LITERATURA A ŽENSKÁ OTÁZKA

Jedním ze zásadních témat spojujících právo a umění na konci 19. století byla otázka viny a trestu v kontextu rodiny, resp. rodinného a trestního práva. Jak již bylo nastíněno, literatura tohoto období plnila vedle umělecké funkce i úlohu platformy pro kritickou reflexi situace ve společnosti. To ostatně v kontextu realismu v umění nebylo nic výjimečného,⁸⁶ nicméně v českém případě bohužel šlo o jedinou možnost, kdy k takové kritice mohlo dojít tak, aby se dostala k uším široké veřejnosti.⁸⁷

Nejvýrazněji se tímto tématem zabývaly tři texty, *Gazdina roba* a *Její pastorkyňa* od Gabriely Preissové a *Maryša* bratří Mrštíků. Právě tyto tři texty jsou tedy předmětem následující analýzy. Hlavní důraz přitom bude kladen na motivy identity (především genderové), všednodennosti a vliv místa, v tomto případě venkova jakožto periferie.

2.1 Právo v Rakousku-Uhersku a posléze Československu, zejména rodinné a trestní

Nejprve se podíváme na právní úpravu jevů, které analyzované literární texty popisují. Můžeme tak analyzované příběhy zasadit do právního rámce doby, ve které se odehrávají, což je druhá polovina 19. století. Jde především o možnosti ukončení manželství a jejich kontext, dále práva a znevýhodnění nemanželských potomků a ostatně také o (sebe)vraždu jako krajní řešení prvního problému.

2.1.1 Rodinné právo

Rodinné právo v českých zemích bylo upraveno po r. 1811 v ABGB (v českém prostředí nazývaném o. z. o., tedy obecný zákoník občanský). Sedláček s časovým odstupem první republiky vysvětluje, že úprava rodinného práva

⁸⁶ Viz např. WERTHEIM, L. M. Law, Literature and Morality in the Novels of Charles Dickens. *William Mitchell Law Review*. 1994, roč. 20, č. 1, s. 111.

⁸⁷ Viz např. ČERNÝ, F. *Idea Národního divadla*. In: *Divadlo v české kultuře 19. století*. Praha: Národní galerie, 1985, s. 17–25; HLAVÁČKA, M. a kol. *Volby a národní politické reprezentace v českých zemích 1848/1861–1918. Střed. Časopis pro mezinárodní studia Střední Evropy 19. a 20. století*. 2009, roč. 1, č. 1, s. 9–23.

v ABGB byla ovlivněna „značnou měrou individualismem, ale jen potud, pokud je slučitelný s ideou absolutistického státu dynastického. Jeho prvý díl je pracován pod vlivem justiniánských digest, v právu osobním mělo na něj vliv církevní právo.“⁸⁸

Všechny tyto vlivy lze v úpravě ABGB poměrně snadno vyčíst. Ženy mohly právně jednat, a to na rozdíl od francouzského Code civil, který kladl ženy v podstatě na úroveň dětí a nepřičetných. Podle ABGB také i vdané ženy měly právo vlastnit majetek a majetkový režim manželů byl založen na odděleném jmění. Nicméně právní postavení muže bylo v praxi výrazně silnější než to ženino, protože byl i právní hlavou rodiny. Navíc v situaci finanční závislosti ženy na muži nebyl režim oddělených jmění pro ženy většinou výhodný.⁸⁹

Co se běžného provozu domácnosti týče, díky institutu Schlüsselgewalt mohla žena rozhodovat o běžných věcech chodu domácnosti. K tomu nepotřebovala žádné výslovné zmocnění či dovolení od svého manžela, on ho však mohl explicitně odvolat. Tento institut přitom vycházel spíše z právní praxe a jurisprudence než ze samotné právní úpravy.⁹⁰

V případech rozvodu a odluky byla situace velmi komplikovaná. Pravidla se lišila podle víry manželů, pro katolíky byl rozvod vyloučen až do doby po 1. světové války, a i pro nekatolíky se jednalo o náročný a zdlouhavý proces.⁹¹ Vždy však šlo o problematický a škodlivý proces, a to jak společensky, tak i právně. Podle právní vědy to platilo tím spíš, pokud se jednalo o majetnější manžele.⁹² Důvody takové úpravy je třeba hledat ve velkém vlivu katolické církve na právo i fungování monarchie. Rodinné právo bylo dokonce po určité části 19. stol. zcela vyjmuta z ABGB a spadalo do kompetence katolické církve a stát do něho nezasahoval.⁹³ Nejdříve byl sice díky manželskému

⁸⁸ SEDLÁČEK, J. *Rodinné právo*. Brno: Nákladem československého akademického spolku Právník, 1934.

⁸⁹ POMIANOWSKI, P.Z. Legal Status of Women in Codes Binding in Central Polish Lands in the Early Nineteenth Century. *Journal on European History of Law*. 2020, roč. 11, č. 1, s. 96–101. ISSN 20426402.

⁹⁰ *Ibid.*, s. 99.

⁹¹ *Ibid.*, s. 96–101.

⁹² TUNA, F. *Rozvod a rozlučka: populární výklad a praktická příručka s rozhodnutími nejvyššího soudu až do nejnovější doby o sporech manželských, o neplatnosti manželsství, oduznání manželského původu dítěte, o alimentech*. Praha: F. Tuna, 1927, s. 7.

⁹³ VESELÁ, R. Vznik Československé republiky a novelizace rodinného práva. In: *Dny práva 2008*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 537.

patentu Josefa II. z r. 1873 s církevním sňatkem uzavírán i civilní a tato úprava se dostala i do ABGB,⁹⁴ ale v důsledku bouří v r. 1848 byla role církve opět utužena konkordátem z r. 1855. Nicméně tento krok byl kulturním šokem pro střední vrstvy i samotný stát a liberální posun se potom projevil po r. 1867, kdy bylo opět možné uzavřít i jen civilní sňatek, i když jako jakési krizové řešení, kdy církevní sňatek uzavřít nešlo.⁹⁵ Změna nastala až v r. 1919 díky tzv. rozlukovému zákonu. Ten byl navržen dokonce jako úplně první tisk Národnímu shromáždění a v lednu následujícího roku byl přijat.⁹⁶

Právní věda se k tomuto rozložení sil mezi mužem a ženou v manželství, mezi státem a církví v otázce manželství a mezi lidmi na jedné straně a státem a církví na straně druhé stavěla poměrně jednoznačně. Mezi lety 1869 a 1918 přitom v právní úpravě této oblasti nedošlo k žádným podstatným změnám.⁹⁷

Rýzler ještě za Rakouska-Uherska trvá na tom, že moderní stát musí být nezávislý na církevních normách a právní úpravu manželství mít pod vlastní kontrolou. Vychází přitom z vývoje úpravy od josefinského manželského patentu, který vliv konfesního práva na manželství vyloučil, přes ABGB jdoucí po stejné linii, tak i přes konkordát z r. 1855, který ho naopak znovu obnovil, a navazující manželský zákon pro katolíky. Od r. 1868 však část ABGB o manželském právu opět vstoupila v platnost.⁹⁸ Tilsch potom ve svém komentáři zdůrazňuje vzájemné povinnosti mezi manželi, a to včetně manželské věrnosti, i práva ženy vlastnit svůj majetek a nakládat s ním.⁹⁹

V prvorepublikovém komentáři k ABGB od Roučka a Sedláčka se dozvídáme, že *„občanský zákoník proklašuje manželství za smlouvu a staví se tím v odpor ke kanonickému právu, které proklašovalo manželství za svátost. Ustanovením tímto nezahnuje se oňšem žádným způsobem do práva církevního ani do jeho učení v sakrálním významu manželství. Tento sakrální význam manželství může míti platnost jen*

⁹⁴ HARMAT, U. ‘Till Death Do You Part’: Catholicism, Marriage and Culture War in Austria-(Hungary). In: MOSES, J. (ed.). *Marriage, Law and Modernity: Global Histories*. London: Bloomsbury Academic, 2017, s. 109–110.

⁹⁵ *Ibid.*, s. 111.

⁹⁶ VESELÁ, op. cit., s. 533–542.

⁹⁷ Zákon č. 946/1811 Ř. z., obecný zákoník občanský. *Beck-online* [online]. [cit. 21. 5. 2023].

⁹⁸ RÝZLER, K. *Vznik, rozvod a rozloučení manželství: s dodatkem: O reformě práva manželského*. Praha: Nakladatelství B. Kočí, 1908, s. 5–12.

⁹⁹ TILSCH, E. *Rakouské právo občanské: právo rodinné*. Praha, Všehrd, 1908.

*v oboru náboženském, třebas by učení náboženské bylo podáno ve formě norem právních.*¹⁰⁰ V popředí právního chápání manželství je tedy jeho smluvní charakter a dohled státu, nikoliv církve.

Do protikladu k němu staví konkubinát, jímž se rozumí: „*poblavní spoluzítí dvou osob různého pohlaví bez takového projevu vůle se všemi hospodářskými důsledky takového spoluzítí není žádným manželstvím. Poměr takový se jmenuje konkubinát a pro civilní právo nemá žádného významu. Právní nazírání sice nepodporuje konkubinát, ale toleruje jej (srov. Kubeš, Smlouvy proti dobrým mravům, str. 266).*“¹⁰¹ Je tedy zjevné, že i když právo umělo rozpoznat nesezdané soužití, pro právníky včetně autorů komentáře se pravděpodobně jednalo o nerelevantní variantu.

Na druhou stranu komentátoři zdůrazňují vzájemnou povinnost manželů ke slušnému zacházení: „*intimita rodinného života nemá nikdy vésti k tomu, aby manželé mohli se vzájemně skutkem nebo slovy urážeti. Oproti staršímu právu je zde velmi značné omezení manželova práva nastupovati proti manželce v tom případě, když by jednala proti ustanovením o společenství manželů. Manžel totiž podle občanského práva není oprávněn svémocně manželku potrestati a jednání takové bylo by důvodem k rozvodu nebo k rozluce. Urážky mezi manželky jsou trestným činem zrovna tak, jako tělesná poškození v důsledku bitky mezi manželky. Toto ustanovení občanského zákoníku je historicky právně velkého kulturního významu, poněvadž dává nám důkaz, jak občanský zákoník na poli tzv. soukromého práva prováděl zásadu rovnosti pohlaví, čehož na poli prav politických žena dosáhla teprve ve století XX.*“¹⁰²

Nicméně co se týče možnosti rozvázání manželství, bylo to proveditelné pouze rozvodem nebo rozlukou, přičemž to skutečně zrušení manželství bylo nazýváno rozlukou. Ta byla možná jen pro nekatolíky a jen z důležitých důvodů. Mezi ty patřilo cizoložství, spáchání zločinu, opuštění nebo úklady proti životu nebo zdraví druhého manžela, případně nepřekonatelný odpor. I tak ale bylo potřeba nejdříve zkusit rozvod od stolu a lože a až potom byla možná rozluka.¹⁰³ Tuto úpravu potom v Československu převzala tzv. manželská novela v zákoně č. 320/1919 Sb. z. a n., která však

¹⁰⁰ ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl první (§ 1 až 284)*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 369.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 370.

¹⁰² *Ibid.*, s. 459.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 570.

zavedla všeobecnou rozlučitelnost manželství, a to pro všechny občany Československa.¹⁰⁴

Právně i prakticky komplikované bylo i postavení nemanželských dětí. Pokud je otec výslovně nelegitimizoval, patřily do rodiny matky. Podstatný rozdíl právního statusu dětí narozených v manželství a mimo něj se zrcadlil také v jejich jméně: nemanželské děti se jmenovaly příjmením po matce, ty legitimní po otci. Rodičovskou odpovědnost nad dětmi narozenými v manželství potom rakouské právo přiznávalo oběma rodičům, byť otci v silnější podobě.¹⁰⁵

V otázce práv nemanželských dětí samozřejmě existovaly rozdíly oproti těm manželským, zejména v otázce dědění po otci, avšak povinnost vyživovací i další měl otec i k nemanželským dětem.¹⁰⁶ Prvorepublikoví komentátoři poukazují na to, že podle ABGB „*nemanželské děti nemají újmy, pokud se týče jejich veřejnoprávních práv čili, jak se vyjadřovali v době redakce o. z. nemělo se tím politické postavení nemanželských dětí zhoršovati. O. z. o. považoval za nutno ještě to zdůrazniti, poněvadž tradice obecného práva, která děti nemanželské považovala za osoby nectné, byla ještě dosti živá.*“¹⁰⁷ Nic to ovšem nemění na jejich soukromoprávním postavení, kdy však být nemanželské dítě nemělo nárok na otcovo jméno ani jeho výhody, otec měl povinnost jej živit.¹⁰⁸

Žena se tedy podle práva v druhé polovině 19. století musela v mnohém podržovat muži, byť jí právo zároveň dávalo možnost právně jednat i vlastnit majetek. Celkově sice bylo negativně vnímáno právní postavení ženy podle rakouského práva ve srovnání s tím, které měla podle českého starého práva, nicméně v dobovém kontextu nebylo nijak přísné nebo nespravedlivé.¹⁰⁹ Pokud by se chtěla rozvést, tak pokud nebyla katolička, bylo to v některých případech možné, byť jen ve velmi omezených. Pokud by se jí narodilo nemanželské dítě, čistě právně to nemělo mít negativní důsledky ani pro toto dítě, ani pro ni.

¹⁰⁴ ROUČEK, SEDLÁČEK, 1935, op. cit., s. 630.

¹⁰⁵ POMIANOWSKI, op. cit., s. 99–100.

¹⁰⁶ TILSCH, op. cit.

¹⁰⁷ ROUČEK, SEDLÁČEK, 1935, op. cit., s. 821.

¹⁰⁸ Ibid., s. 835–838.

¹⁰⁹ KOZÁKOVÁ, A. *Právní postavení ženy v českém právu zemském*. Praha: Jan Kapras, 1926, s. 3.

2.1.2 Trestní právo

Od roku 1852 platil v Rakousku z. č. 117/1852 Ř. z. o zločinech, přečinech a přestupcích. Ten v mnohém vycházel z josefínského trestního zákoníku z r. 1803, který byl sice založen na idejích osvícenství a byl moderně nastaven, avšak zákoník z r. 1852 reagoval na revoluci z r. 1848 a následný bachovský absolutismus.¹¹⁰ Trestní zákoník z roku 1803 i ten následující byly ale také založeny „na Feuerbachově trestní teorii odstrašování, protože v době jeho vzniku se na zločince hledělo jako na nepřitele společenského řádu a nejpodstatnějším smyslem trestání bylo odstrašování.“¹¹¹ Z hlediska nastavení postavení státu a jeho představitelů i postavení obžalovaných i obětí byly oba zákony dítětem své doby a byť v nich obsahově nebyly podstatné rozdíly, jejich interpretace a aplikace byla podmíněna dobou.¹¹² Podle Kallaba měla být v očích veřejnosti konce doby rakouské monarchie spravedlnost vykonávaná právem „mečem křivdu trestajícím“,“¹¹³ tedy její hlavní funkce měla být odplata. On však vysvětluje, že právo a spravedlnost také chrání, a to celou společnost tím, že chrání její právní statky. Chrání tak také stát, protože zabraňuje libovůli při řešení trestních případů, a zároveň stanoví systém aplikace práva tak, aby nebyl zneužitelný jednotlivcem.¹¹⁴ Ve svém pozdějším textu z doby první republiky, kdy však ještě stále platil stejný trestní zákon jako v 19. století, ale uvádí: „Trestní právo tím nabývá rázu jakési pojišťovací smlouvy, již spolu občané uzavírají, aby se vzájemně chránili před svým protiprávným jednáním tím, že se zaváží, že v případě poruchy právního řádu jsou ochotni ve formě trestu na sebe vzítí takovou míru zla, jakou svým činem přivodili. Jako součást takové smlouvy je myslitelné, že se občan zaručí svým životem, není však myslitelné, že by v zájmu dal svou lidskou důstojnost, že by soublasil s tím, aby ho stát použil jako odstrašujícího prostředku.“¹¹⁵ Podle Kallaba to znamená, že trest může plnit funkci odplaty jen do té míry, aby byla přiměřená způsobenému bezpráví a jen za předem stanovených podmínek včetně výše trestu.¹¹⁶

¹¹⁰ JABLONICKÝ, T. Pokus o reformu československého trestního práva – osnova trestního zákona z let 1921–1926. *Právněhistorické studie*. 2015, roč. 43, č. 1, s. 84.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 89.

¹¹² PRUŠÁK, J. *Rakouské právo trestní. Díl všeobecný*. Praha: Spolek českých právníků Všehrd, 1912.

¹¹³ KALLAB, J. *Zločin a trest: úvahy o základech trestního práva*. Praha: Jos. R. Vilímeček, 1916, s. 3.

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 3–5.

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 16.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 17.

Za vraždu člověka podle § 134 a § 136 byl stanoven trest smrti. Nezáleželo přitom na tom, zda oběť byla např. násilník nebo zda nějakým způsobem „způsobila“ chování pachatele. Toto platilo pro každého, bez ohledu na pohlaví. Kvalifikovanou skutkovou podstatou byla podle § 139 vražda dítěte matkou, za kterou bylo trestem doživotí za vraždu legitimního dítěte a 10 až 20 let žaláře za vraždu nemanželského dítěte. Trest se tedy lišil podle toho, zda oběť byla nemanželské dítě, a v takovém případě byl trest mírnější. Je však třeba si uvědomit, že soud mohl změnit druh trestu nebo i stanovit trest pod spodní hranici trestu, pokud pro to měl důvod.

2.2 Právní motivy ve vybraných dílech

Ze tří zkoumaných textů jsme na základě obsahové analýzy vybrali právní témata na základě kritérií vysvětlených v úvodu této práce. Pro lepší orientaci čtenáře jsou tyto pasáže uvedeny jako přímé citace, přičemž až následně vždy uvádíme možné interpretace v návaznosti na poznatky Law and Literature.

2.2.1 Maryša

Příběh Maryši je v českém prostředí notoricky známý, generace českých žáků se s ním musely seznámit jako se součástí povinné školní četby, ale také se toto drama dodnes hraje na českých jevištích, a to jak profesionálních, tak amatérských. Zjevně tak v tomto příběhu existují nadčasové momenty a otázky, které ho zpřístupňují nad rámec realistického zpodobnění moravského venkova v 19. století.

Pro jistotu si však připomeňme fabuli románu:

Starosta Lízal a jeho žena by chtěli svoji dceru Maryšu provdat za vdovce Vávru, který vlastní mlýn. Maryša se ale vdávat nechce, protože jejího milého Francka právě odvádějí na vojnu. Vávra si chce Maryšu vzít, protože mu žena zemřela a nemá se tedy kdo starat o jeho děti a hospodářství. Nakonec ale rodiče Maryšu přesvědčí.

Po dvou letech se Francek vrací z vojny. Maryša je nešťastná, protože ji Vávra bije. Vávra žaluje Lízala o dlužné věno. Když Lízal nabídne Maryše, aby se vrátila domů, ta to odmítne. Když jí nabídne Francek, aby s ním utekla, odmítne také. Když ale Vávra málem zastřelí Francka, druhý den ho Maryša otráví jedem v kávě. Na samotném konci se potom Maryša k otrávení Vávry přiznává.

Autoři příběhu se inspirovali skutečným příběhem z vesnice Těšany, která je blízko Brna.¹¹⁷ Byť reálné předobrazy literárních hrdinů spolu prožili celý život a měli několik dětí,¹¹⁸ bratři Mrštíkovi zvolili pro svůj literární příběh rozuzlení v podobě trestného činu. Ačkoliv hlavní zápletky nemá na první pohled s právem nic společného, na druhý už právní motivy začínají vycházet do popředí.

Dokonce by se dalo říci, že celé nastavení výchozí situace stojí a padá s právní úpravou vztahů v rodině: o čem může rozhodovat otec, jaká práva a povinnosti má dcera a jaká manželka a co si mohl dovolit manžel. Jak jsme ukázali výše, z pohledu práva bylo (je) manželství především smlouvou, respektive ekonomickým institutem. A tento stav se promítl do charakteristiky a motivační jednotlivých postav. Ačkoliv právo není hlavním hybatelem jednání postav, je jeho předpokladem, rámcem, který jej zaštituje, vůbec dává možnost takového chování.

Nejlépe je to vidět ve scéně, kdy Lízal, Maryšin otec, vyjednává s Vávrou.

„VÁVRA: Statku moc a dohledu nikde.

Myslím, že to dám do pachtu-nebo to prodám.

LÍZAL: To só mně řečí! Dobrý prodáš a špatný kópis. A co s pachtem? Mlén ti rozlámó, pole nezmrví, nezvorají, vycučají až do posledního a abys čekal zas pět nebo šest let, než to přivedeš do pořádku (odmlčí se). Co je pravda – to je pravda, statku máš dost a krásnýho statku. Rolí dost, čistě dobytek, krásy jako ze dvora – ale jak sem už povídal – žena ti umřít neměla. Tak zůstat nemůžeš. – Domluv se a je.“¹¹⁹

Byť se tu jedná o vyjednávání manželství, nevěsta tu nejenže není přítomna, ale dokonce ani není brán ohled na její názor nebo nejlepší zájem. Hlavním důvodem je tu zachování prosperity hospodářství. Byť se nabízí i jiné (právní) řešení, a to pacht, Lízal ho odmítá s ohledem na jeho dlouhodobou nevyhodnost. Zájem na prospívání hospodářství je tu na prvním místě. Vina

¹¹⁷ CHLOUPEK, J. K podstatě lidového nářečí. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazyková*. 1960, roč. 9, č. A8, s. 133–135.

¹¹⁸ Maryša. Slavné drama bratří Mrštíků o pošlapané hodnotě svobody. *Český rozhlas* [online]. 2. 4. 2022 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/marysa-slavne-drama-bratri-mrstiku-o-poslapanehodnote-svobody-5034150>

¹¹⁹ MRŠTÍK, A., MRŠTÍK, V. *Maryša: drama v pěti jednáních* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011, s. 10–11 [cit. 29. 6. 2022]. Dostupné z: <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/00/62/marysa.pdf>

na v tu chvíli panující neutěšené situaci je potom dáována zemřelé první ženě Vávry. Zájem Maryši tu není ani zmíněn.

Představa, že by žena měla co mluvit do rozhodování o vlastním osudu, je potom velmi jasně představena ve scéně, kdy se Lízal zlobí kvůli veřejné scéně s Franckem, protože se nemohl před odvodem rozloučit s Maryšou.

„VÁVRA: No, nechte tebo už. Povídál sem vám. Měl ste je nechat se rozlúčit a byl byste neměl výtržnost. Co z tebo máte? Jenom volej do obňa lijete. Radši si popilte, abyste ju dostal z domu.

Dobodnime se. Dáte vosumatřicet set?

LÍZAL (mrzutě): Nedám. (Náble se obrátí rozhodně.) Sedumatřicet – (Napřábne ruku.)

VÁVRA a LÍZAL: (poblédnou si vzájemně do očí).

LÍZAL: No, bude to nebo nebude?

VÁVRA (plácne rukou na ruku).

LÍZAL: Ostatní už se domluvíme –

VÁVRA: A nebude-li Maryša chcet - - -

LÍZAL (uraženě – už k odchodu obrácen vzpřímí se a obrátí se po Vávroví celým tělem): Co nebude chcet?! –

VÁVRA (krotce): No, Bůh dej! (Odbází.) S Bohem! (Odejde rovně a pevně jako mladík.)

LÍZAL (za ním): A na to bříbě nezapomeň! Nobu zavaž.“¹²⁰

Štěstí Maryši není vůbec zmíněno, zato ostuda z výtržnosti několikrát. Navíc je ještě více zdůrazněn obchodní charakter smlouvy, když Lízal s Vávrou explicitě licitují o ceně – výši věna. Z Maryši se tu tak stává spíše objekt právního vztahu mezi Lízalem a Vávrou než subjekt manželské smlouvy. Nicméně právně tuto smlouvu stejně nemohl uzavřít za ženu její otec a ani v Maryše tomu tak není (na což sama Maryša poukazuje, jak uvidíme dále v textu). Lízalovi dceru donutí se sňatkem souhlasit s poukazem na její povinnosti vůči Bohu a rodičům. Ke slovu se tak dostávají spíše neprávní normy, sociální a náboženské.

Na druhou stranu je potřeba si uvědomit, že byť to přímo v textu není uvedeno, je pravděpodobné, že hmotné zabezpečení dcery bylo to, co otec vnímal jako jednání v jejím nejlepším zájmu. Pokud přijmeme jako fakt to,

¹²⁰ MRŠTÍK, MRŠTÍK, op. cit., s. 18.

že lidé nevstupovali do manželství mimo svoji sociální vrstvu, je Lízalova snaha o zabezpečení Maryšina sňatku s Vávrou zcela logická.

Po dvou letech trvání manželství je ale všechno jinak, protože vztahy právní ani jiné se nevyvíjejí podle plánů.

„HOSPODSKÁ: Kam se to podělo – božičku milé, kam se to podělo! Ty tváře, ty ruce! – Děvčica – oči mohl každé na ní nechat, jak byla pěkná, vždycky bílá, plná – a včilka – (obrací se ke všem) ani snad' nejí, nespí. – A nic přé si nenaříká – nic – slova přé nepromluví, enem co musí – a tak tichá – tichá chodí a trpí jako ta ovečka v trní, až meslím dotrpí. (K Lízalovi přímo.) Stréčku Lízale, není vám jí líto? To ste jí přéce měl nedělat – tak zkažit mladé její život!

LÍZAL (zdlouha vzdychne): Eh! (Mlčí. Po chvílce.) Neptéte se mě na nic a nechte mě s pokojem.

HOSPODSKÝ (postaví se ať ke němu): Vávra přé ti chce žalovat, je to pravda? Nechceš přé mu dát, co ste spolu smluvili.

LÍZAL: A co je ti po tem? At' žaluje!

HOSPODSKÝ: No, nevím – Vávra je šelma.¹²¹

Od práv otce ohledně dcery a povinnosti dcery k němu ze začátku příběhu se rozložení sil obrací. Nyní do popředí postupují povinnosti otce vůči dceři a její práva vůči němu. Je zjevné, že otec v plnění svých povinností selhal. Vinu však nedává sobě, ale Vávrou.

„LÍZAL: Víte-li pak (skoro šeptem), že ju bije? (Žalostně.) Dítě mý bije! Peníze – furt peníze po ní chce – a bije ju. Takové má život má pěkná Maryša!“

V důsledku toho, že Lízalova část smlouvy nebyla (přínejmenším v jeho očích) naplněna, odmítá plnit Vávrou tu jeho.

„SLUHA (prstem na něho): A! Tot' je pan Lízal? (Rozloží po stole soudní akta.) Tady mám něco pro vás od císařského královského okresního soudu. Podepište mně to tady, že jsem vám to správně doručil.

LÍZAL: Od soudu? (Drží spis daleko před očima a začíná číst.) A co?

SLUHA: To já nevím.¹²²

Lízalovo vnímání jeho dohody s Vávrou je však spíše neprávni, nesplnění povinností je v rovině morálky, případně sociálních norem. Na druhou stranu

¹²¹ MRŠTÍK, MRŠTÍK, op. cit., s. 49–50.

¹²² Ibid., s. 53.

Vávra na svých právech garantovaných právech trvá a je natolik právně bdělý, že je schopen a ochoten je i soudně vymáhat. V očích Lízala je ale tímto zneužívá.

„LÍZAL: Protožeš dotíral jako ten Jidáš – a já sem ti ju dal, protože sem myslel, že seš pořádné hospodář. A teď mě žaluješ. Je to v pořádku?

VÁVRA (posměšně): Není.

LÍZAL: No tak – te jeden –

VÁVRA (prudce vstane a chápe se židle).

LÍZAL (povstane): – Lunte!

VÁVRA (pozdvihne vysoko židli, ale pustí ji zvolna zas na podlahu pamatován sblukem sousedů. Lízal zády obrácen k němu jakoby nic šourá se do požadí): Ticho! – Nebo to odkašlete. Kdo mě ještě ubodí slovem, ubodím já jeho – ale jinač! (Sedá.) Pomalu aby se člověk bál do hospody přijít. Každé má jazyk nabrúšené jako břitvu.“¹²³

Než se však z jejich sporu stane především právní spor, Vávra ukáže, že svoje postavení a svá práva bude bránit klidně i násilím, protože byt' právo využívá, nespolehá jen na něj. Ukazuje tak jednoznačně násilí jako svůj kapitál.

Lízal se snaží ulevit svému svědomí a pocitu viny tím, že nabídne Maryše, aby se vrátila k rodičům. Ta však ad absurdum dovádí jeho vlastní jednání a argumentaci, s poukazem na obchodní charakter jeho dohody s Vávrou dovozuje, že není důvod se vracet, Vávra dohodu neporušil a ona musí pokračovat trpně dál tak, jak to otec domluvil. Neměla slovo při domlouvání smlouvy, svůj osud nemohla ovlivnit, odmítá tedy za něj převzít odpovědnost nyní.

„VÁVROVÁ: Proč teda? Mám já vám aji proti vlastnímu mužovi pomáhat? Za peníze si mě u vás kópil, pro peníze vás včil žaluje a má dobře. Ostatně, co mně je do teho? Já se neprodávala, prodával ste vy. Byli ste u notára, mně ste se na nic ani neptali. Spravte si to spolem; mně déte pokoj!“¹²⁴

Když Lízal tuto argumentaci odmítá přijmout, jde v ní dál a zdůrazňuje jejich vlastní mimoprávní argumenty. A dál trvá na svém postavení oběti, do kterého jí otec dostal.

„VÁVROVÁ: Nevím proč. – Vzpomeňte si, tatínku, že ste Boba na mě volali, Bohem ste se žakládali, svatýho písma ste se dovolávali – jen abyste mě měli tady.“

¹²³ MRŠTÍK, MRŠTÍK, op. cit., s. 57.

¹²⁴ Ibid., s. 63.

*Ani na pana faráře ste nic nedali a povídal vám už tenkrát, takový manželství že je proti pánu Bohu, proti církvi svaté a proti všemu, co lidského je na světě, a přece ste provedli své. Co eště chcete? Dyt' přece vidíte, že su šťastná, ani domů jít nechcu, tak se mně tu líbí. Všem sem už přivykla – děčkám, mužovi, dření, všemu, aji těm ranám. Co ještě chcete? Co se stalo, stalo se – co se stane dál – vy budete mít na svědomí.*¹²⁵

Odpovědnost (ne právní, ale morální) za to přitom explicitně dává jemu. Dokonce i své budoucí jednání pramenící z takto nastavených podmínek dává za vinu jemu. Z této bezvýchodné situace se vlastním rozhodnutím odmítá vymanit dokonce i tehdy, když jí útěk nabízí Francek.

„VÁVROVÁ: Tak si di! (Prudce vstane – chladně.) Tvrdohlavče tvrdohlavá! Tebo hříchu se s tebo nedopustím – to si nemyslí. Ale pamatuj si: budeš-li stát na svým a budeš-li mně před lidma ubližovat, jako's mně ublížil včera, zapomenu na všechno, na tebe i na sebe a zhrěším pak už tak, že pak ani mně ani tobě žádná pomoc nebude.

FRANCEK: Co tím chceš říct?

*VÁVROVÁ: Posavad nic. Tak to ve mně dřímá a spí ale až se hřích probudí – bude po trápení. Tak nebo tak – otrávím buď sebe nebo je – ale dlóho trpět nebudu. – Snád' v neborší šatlavě nepovedu takové život jako tady. Dyž mám bét už nešťastná – at' su zkažená nadosmrti, zničená na celé život. A nikdo nevěří, jak bych byla ráda, dyby tak blesk nade mnó zapálil, voda přišla, všechno odnesla a mě – mě vzala s sebo. (Přisedne na židli a pláče.)*¹²⁶

Maryša je obětí právních i sociálních norem. Rozvést se nemohla podle práva, vrátit se k rodičům nechtěla z důvodů své vlastní morálky kvůli jejich chování k ní, žít jinde a s někým jiným nemohla, protože jí to neumožnily sociální ani právní normy. Při respektování všech druhů norem je její situace skutečně bezvýchodná, byť ji manžel bije. Je proto odhodlaná své povinnosti dál plnit, ačkoliv jí to ubíjí.

Teprve v krizové situaci se rozhodne jednat. A v okamžiku zkratu vybírá řešení, které porušuje normy všech normativních systému, protože spáchá vraždu. Zajímavé je, že její vysvětlení hříchu, který v ní spí, velmi odpovídá křesťanskému vidění hříchu děděného od Evy. Jinak ale otázka víry není

¹²⁵ MRŠTÍK, MRŠTÍK, op. cit., s. 63.

¹²⁶ Ibid., s. 69–70.

ve hře nijak zmiňována. Ostatně ani rozvod jako variantu žádná z postav nezmiňuje. Pravděpodobně je to tím, že pro katolíky to v danou dobu vůbec nebylo možné.

Otázka, kterou Mrštíkové nastolují, je však otázka viny a trestu. Jelikož příběh končí přiznáním, nevíme, co následuje. Byla Maryša odsouzena? Dostala trest smrti oběšením? Byl proveden?

Hra Maryša není primárně o právu, ale to, co si společnost o tehdejším právu myslela, jak s ním zacházela a jak s ním žila, z ní lze vyčíst poměrně jasně. Možná právě proto, že jsou zde právo a právní kultura popsány jaksi mimochodem, lze o nich z tohoto dramatického textu mnoho dovodit.

Právo v Maryše je přísné, zajišťuje spíše ekonomické zájmy jednotlivců i společnosti, dává moc mužům a udržuje pořádek, jakkoliv nespravedlivý. I přesto je ho třeba dodržovat, byť na vlastní úkor, protože to je podstata pravidel. Sociální normy, včetně náboženských pravidel, mu v tomto přizvukují a někdy ho ještě zpříšňují. Právo je také nástrojem nátlaku, ne pomocníkem. Řešení sporů před soudem je něco, co se nepatří.

Z pohledu současného čtenáře je to však také příběh domácího násilí, včetně všech znaků, které domácí násilí v současné optice definují. Fakt, že Vávra Maryšu bije, je v díle mnohokrát explicitně zmiňován různými postavami. Jednotlivé reakce obou postav zapadají velmi typicky do vzorců chování agresora a oběti, a to včetně vraždy, ve kterou jejich příběh vyústí.¹²⁷ Pohledem původního čtenáře však tato optika nepřicházela v úvahu, byť násilí na manželce bylo i tehdy protiprávní.¹²⁸ Nicméně ani za těchto okolností Maryša právní řešení nevolí a hledá ho sama, nejspíš i kvůli postoji k právu, justici a státu, který má ona sama i společnost, ve které žije. Důvody takového vnímání práva i soudů jako něčeho cizího, vnuceného české kultuře a české společnosti, ale nejsou v textu pojmenovány ani tematizovány.

¹²⁷ Pro srovnání viz např. BALDRY, A. C. From Domestic Violence to Stalking: The Infinite Cycle of Violence. In: BOON, J., SHERIDAN, L. (eds.). *Stalking and Psychosexual Obsession: Psychological Perspectives for Prevention, Policing and Treatment*. Chichester: John Wiley & Sons, 2002, s. 83–105.

¹²⁸ Např. TILSCH, op. cit., s. 37.

2.2.2 Gazdina roba

Gazdina roba je první úspěšné drama Gabriely Preissové, ženské autorky silně propagující českou národní otázku.¹²⁹ Lze ji tak zařadit po bok autorek jako jsou Božena Němcová nebo Karolína Světlá.

Tato autorka prožila své formativní roky na Moravě a po sňatku bydlela např. v Litomyšli, kde se aktivně podílela na fungování národně zaměřené komunity. Mluvila a psala česky s vědomým cílem posilovat českou kulturu. Hned na začátku své kariéry se tak zaměřila na témata spojená se životem českých obyvatel a co do stylu zvolila realismus.¹³⁰

Právě drama *Gazdina roba* přineslo své autorce uznání kritiky i běžného publika, a to zejména jako jedno z prvních realistických dramát v českém divadle. Jeho popularitu dokládá i to, že později posloužilo i jako libreto pro Foersterovu operu *Eva*.¹³¹ Opera se během celého 19. století silně podílela na formování národní identity, operní zpracování každého díla je tedy o to významnější.¹³² Toto drama stejně jako *Maryša* je dodnes uváděno na jevištích profesionálními i amatérskými soubory.¹³³

Sám děj je situován opět na Moravu, časově je zařazen do 19. století. Nevíme, na rozdíl od *Maryši*, o jakou vesnici by se přesně mělo jednat či která byla inspirací. I nářečí, kterým postavy mluví, je kombinací nářečí v okolí Brna a na Slovácku.¹³⁴ Ve vesnici žijí jak katolíci, tak protestanté.

Na počátku hry probíhají na moravské vsi hody. Hlavní hrdinka *Eva*, protestantka, má milého *Mánka*, který je katolík, z bohaté rodiny a momentálně má funkci stárka. *Eva* však není stárka, pravděpodobně proto, že je z chudých poměrů. V úvodní scéně se baví se svým přítelem, *Samkem*, o ženě nového doktora, která se však předtím rozvedla s notářem, se kterým měla

¹²⁹ ZÁVODSKÝ, A. *Gabriela Preissová*. Státní pedagogické nakladatelství, 1962. Dostupné z: <https://digilib.phil.muni.cz/cs/handle/11222.digilib/103774> [cit. 19. 5. 2023].

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Ibid.

¹³² THER, op. cit.

¹³³ RYCHLÍK, B. *Sestup ke kořenům. Divadlo jako hledání jedinečnosti lidské identity*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2019.

¹³⁴ JUSOVÁ, I. Gabriela Preissová's Women-Centered Texts: Subverting the Myth of the Homogeneous Nation. *The Slavic and East European Journal* [online]. 2005, roč. 49, č. 1, s. 63–78 [cit. 13. 7. 2022]. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/20058221>

děti. Eva je přitom okouzlená, jak se k sobě doktor a jeho žena láskyplně chovají. Samko s ní však silně nesouhlasí.

„SAMKO: Oh, to mi pěkná paní! Roba je to, roba, utečená od muža.

EVA: To není pravda! Roba se říká špatné ženské, a ona od muža neutekla.

SAMKO: Ba už utekla.

EVA: Však sa s ním tak srdečně sbovára – slyšel jsi.

SAMKO: Co je po tom – to není její první muž. Já ju dobře znám, však jsem jí dával vloni na hedbávný kožůšek novú lemůvku. Ona byla notáriuskou v Polně, a že sa nesrovnávali dobře s mužem, dala sa rozvést a vzala si tohoto. On prý je doktor, co chodí k nemocným; a pochází až odkadši z Čech; věil žijú spolu v Hrozňenkově.“¹³⁵

Je zjevné, že v Eviných očích je žena, která odejde od manžela, „špatná.“ Nechce proto věřit Samkově odsouzení. Doptává se proto na víru obou manželů, protože jen v některých případech je rozvod právně možný. Zdá se také, že tím hledá důvod, proč tento pár nezavrhnout. V Samkově odpovědi vystupuje také původ lékaře mimo Moravu, v Čechách.

„EVA: Ona byla naší, luteránské víry?

SAMKO: Ano, a on prý je katolík. S tím notáriusem měla dvě děti a o ty sa při soudě s mužem rozdělili. On beztoho byl horší než ona, sice by sa byl s nů poroval. Muž má mět rozum. Beztoho sa také podrubé ožení.“¹³⁶

V Samkově náhledu je vina na straně prvního manžela, který jakožto nadřazený měl větší odpovědnost. O to horší mu přijde, že se jistě znovu ožení, čímž prokáže zbytečnost rozvodu. Manželka je tu jako konkrétní osoba nepodstatná, jde o funkci manželky v manželství.

„EVA: A váží si jich lidé?

SAMKO: Co by nevážili! To víš, lidé jenom když je to panstvo; ale já bych jim žádně cti nedal.

EVA: Vidíš, Samko, já bych jim to za zlé mět nemohla. Co je po jiných ludech, ti by kolíkeráte člověku srdce z těla vyrvali a pošlapali, když sa jim dal [...]. A jak oni spolu vyblížijú šťastni – tak sa jim oči bhýstá!“¹³⁷

¹³⁵ PREISSOVÁ, G. *Gazdina roba* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2017, s. 15–18 [cit. 9. 3. 2022] ISBN 978-80-7532-691-1. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/04/32/95/55/gazdina_roba.pdf

¹³⁶ Ibid., s. 15–18.

¹³⁷ Ibid., s. 15–18.

Eva jako hledisko přijatelnosti rozvodu vidí štěstí rozvedených v jejich dalším životě. Nicméně i tak ji zajímá, jak to přijímá společnost. Pro Samka je společenská úcta nepodstatná, protože v jeho očích není ukazatelem vnitřní ctnosti či nectnosti posuzovaných. Věří totiž, že veřejné mínění je arbitrární, závislé na statusu posuzovaných. Akceptaci rozvodu v případě šlechty a vyšších tříd vidí ne v posouzení samotného rozvodu, ale akceptaci jakéhokoliv jednání elity.

„SAMKO: Ale počestnost, Evo, a svědomí! Co je mi to za rádné lidi, když sa už kvůli těm dětem nedovedli překonat.

EVA: Huř by bylo, kdyby sa před dětmi nesnášeli. Možná, že on ju ten první muž týral, snad jí vyčítal a bil.

SAMKO: Snad. Ale kdyby měla každá žena pro trochu bití od muža utéc, to by byl pěkný pořádek na světě.

EVA (rozhorleně): Samko, já bych sa od muža ubodit nedala, ani ničeho vyčítat by mi nesměl. To bys sa podíval, co bych mu udělala!¹³⁸

Tím, co naopak je pro Samka měřítkem přijatelnosti rozvodu, je čest a svědomí. A ty podle něho rozvod neumožňují. Tím spíš to platí pro případ, že jsou v manželství děti. Eva proti tomu staví domácí násilí jako legitimní důvod k rozvodu, i kdyby budoucí štěstí takovým důvodem nebylo. I to však ale Samko odmítá se zdůvodnění jakéhosi veřejného pořádku. S tím Eva ovšem nesouhlasí, její vlastní právní vědomí vyžaduje, aby veřejný pořádek nepřevážil.

Ono veřejné mínění však Evu dožene, když se odmítne vdát za Mánka, protože v ní komunita včetně Mánkovy rodiny vidí prospěchářku. Místo toho si vezme Samka, který jí slibuje, že naplní její představu manželství, a to jak v emocionální rovině, tak i vzájemné úcty a respektu. Eva odmítá nálepku, kterou jí komunita dává, tím, že odmítne směr, který by byl autentický, v souladu s její náklonností. Upřednostní tak své postavení v komunitě, která jí ovšem dlouhodobě odmítá, před svojí vizí štěstí, která je založená na vzájemné náklonnosti. Věří přitom, že i druhá volba jí může přinést štěstí díky vzájemnému respektu.

Když však prvorozená dcera Evy a Samka zemře, Eva to dává muži za vinu. Samko totiž odmítl dojít právě pro doktora zmíněného v debatě o rozvodu

¹³⁸ PREISSOVÁ, *Gazdina roba*, 2017, op. cit., s. 15–18.

na začátku hry. Důvodem mu bylo to, že doktor není řádný člověk, když se oženil s dříve rozvedenou ženou.

„EVA: Tetka na tobě vždycky vynáší dobré srdce. Bylo to dobré srdce v těle, když jsi viděl, že je s našu děvčiců zle, že ju trhá psotník – a já tě posílala do Hrozenkova pro doktora.

SAMKO: Takový nepočestný člověk, co si vzal robu notáriusku, mně jak živ do domu nesmí! Vyhodil bych ho – jak by přes práh vešel – vyhodil!

EVA: Tak s mluvil také tehdy, nedbaje vlastního dítěte – pro tú tvoju divnú počestnosť! Přivedl jsi mi hlupé babsko, Kaču drkotnicu, aby ta pomáhala. Ona pomohla Katušce – ale ke smrti.“¹³⁹

Když měl tedy Samko poměřit nebezpečí smrti malé dcery a nebezpečí kontaktu s – v jeho očích – nemorálním lékařem, jako menší zlo mu přišlo využití nekvalifikované místní kořenářky. Toto rozhodnutí z něho však v očích Evy udělalo špatného člověka, který dal přednost vlastním principům před životem vlastního dítěte.

Později přemlouvá Mánek Evu, aby se k němu vrátila, byť sám je ženatý a má děti. Je ochoten kvůli tomu i přestoupit na jinou víru, dokonce se zdá, že víra samotná pro něho není nijak důležitá. Eva trvá na tom, že se musí rozvést a potom si ji vzít. Stále jí totiž záleží na veřejném mínění, byť pro Máňka je veřejné mínění nepodstatné. Eva ve svém postoji poleví v tom, že je ochotná se rozvést a znovu se vdát.

„EVA: Včil už je pozdě, Máneke.

MÁNEK: Není. – V naši víře se to nedá provést, abych já sa dal jen rozsobášit, ale já bych mohl přestúpit na vašu víru, a tak by sa to dalo spravit. Vykládala jednu v hospodě, že to urobil jeden malič z Vídnia a šla za něho „tak“ dcera veľkého jenerála! Zatím pojď za mne tak – co je nám do ľudí?!

EVA: Za tebe – tak. Ale, Máňku – ty bys musel potom si mne vzít za ženu, za pravú ženu. Já bych robu nikdy nesměla ostat!“¹⁴⁰

Brzy je však nachytá Samko. Ten, pravděpodobně s vědomím napětí v jeho vztahu s Evou, nachystal situaci jako test, zda se Eva s Máňkem potká v jeho (předpokládané) nepřítomnosti. Když se jeho podezření naplní, rozzuří se a vyhrožuje vraždou.

¹³⁹ PREISSOVÁ, *Gazdina roba*, 2017, op. cit., s. 34.

¹⁴⁰ *Ibid.*, s. 38.

„TETKA: Pro rány boží, co to vyvádíš, Samko? Kam chceš jít?

SAMKO: Mánek tu byl, Mánek Mešjaný. Ona sa s ním schází. Tu oknem utek! – Och, já – to viděl – nadarmo mne to neobracelo dom! – Já je zabiju – oba – a sebe také!

EVA: Zabí, ale špatných slov dávat nebudeš!

TETKA: Pro umučení boží – Eva – cos to vyvedla! Samko, Samuško, smiluj sa, odpusť – neoznam tu hanbu po dědině! (Padne na kolena, zdvihajíc ruce.) Samuško, ona to udělala ponejprv, já vím, jak v Boba věříš, at' mne ztratí – že ponejprv a naposledy.“¹⁴¹

Pro Evu je, minimálně v ten okamžik, přijatelnější, aby je s Mánkem i sám sebe Samko zabil, odmítá však snášet kritiku. V očích tety je však vinnou Eva. Prosí proto Samka o smilování a apeluje na jeho víru, více však než na porušení přikázání nezabiješ už zase odkazuje na nepřijatelnost hanby před sousedy.

Evina reakce je zlost vůči systému, který trestá především ženy. V tomto případě ji zajímá, jestli by Samko vůbec byl potrestán, kdyby naplnil své výhrůžky. Reakce její přítelkyně Zuzky je v tomto příznačná:

„ZUZKA: Já nevím – ale tuším, že ne. To víš, mužskému všechno projde.“¹⁴²

Tato její reakce má ale ještě jeden rozměr: Zuzka je svobodná matka, která se s nemanželským dítětem vrátila ke své rodině. I rodina, i sousedé ji odsuzují, byť otci dítěte se nic z toho neděje. Jelikož však jsme na venkově, přece jen ji nenechají zcela živořit. Byť je odsuzována společností, která ještě žije předmoderními pořádky, ta stejná společnost jí poskytne záchrannou síť.

Když Eva skutečně odejde s Mánkem do Vídně a vystupuje jako jeho žena, stále ji trápí pochybnosti, zda a kdy se budou konečně moci vzít.

„EVA (pojme ho za ruku, hladíc ji): Mánku, jak to s námi vypadá? Věř mi, je mi to jaksi těžko sa ptát – však sa tobo domábám dnes poprvé [...] Dá sa to všechno ještě tobo roku provést do těch našich sdavek tak, jak s mi to na dušu zaslíbil?

MÁNEK: Však víš, že už jsem tobo advokáta z Prešpurka sem zavolal. Odepsal, že dojde, tož ho čekám každú chvílu; on to už všechno spraví.

¹⁴¹ PREISSOVÁ, *Gazdina roba*, 2017, op. cit., s. 41.

¹⁴² *Ibid.*, s. 46.

EVA: Mánku – a kdyby všichni lidé sa proti nám postavili – pravda, tebe to nepomátné?

*MÁNEK: Och, kdeby.*¹⁴³

Řešení celé situace je však závislé na tom, zda se povede Mánkovi rozvést. Evin rozvod se v příběhu nezmiňuje. Aby se ale Mánek mohl vůbec rozvést, nejdříve by musel přestoupit na jinou víru. Jedná se tedy o právně komplikovanou záležitost, se kterou mu musí pomoci advokát. Mezitím navíc přijede Mánkova matka prosit, aby se vrátil k ženě a dětem. Právě v tu chvíli konečně přijíždí advokát.

*„ADVOKÁT: Dovolte, pane Mešjaný – a vy, staruško, která jste bez pochyby jeho matka, nevyrušujte nás z klidné porady. – Vy jste, pane Mešjaný, před čtyřmi lety, kdy jste se ženil, také již nebyl chlapčisko. Tehdy jste se měl nemilému vám sňatku vyhnout! Nyní se vašemu přání stává vstříc nepřekonatelné překážky.*¹⁴⁴

Z pohledku advokáta je celá věc neřešitelná. Navíc celou situaci klade za vinu Mánkovi, který se podle něho měl pořádně rozhodnout, když k tomu měl možnost. Teď se má „vzmužit“ a přijmout své povinnosti. Mánek toto nerozporuje, ale argumentuje svým neštěstím.

„MÁNEK: Velkomožný pane, já su nešťastný člověk! (Přejde vpravo a sedne u stolu skleslý.)

ADVOKÁT: Jen zmužilost! Kdybyste však nikterak nechtěl upustiti od svého úmyslu a chtěl mermomocí provésti těžký ten proces – tož se obraťte již raději ke mně, než abyste vlezl do rukou nějakému nesvědomitému zástupci, že byste pro svoji věc musel obětovat asi celé své jmění. Mně dáte nyní za moji obtížnou cestu a poradu pouze sto rynských.

MÁNEK (zaraženě, obraceje se, vstává): Sto rynských?

ADVOKÁT: Vidíte, již to se vám zdá za celý den mého promeškání, obtížnou cestu a noc, kterou ještě mi je nastavit – mnoho, nenili pravda? Ó příteli, co byste asi říkal výlohám celého procesu?

MÁNEK podává mu mlčky peníze.

ADVOKÁT: Děkuji vám. (Podává mu ruku.) Rozvažte si dobře moji poradu; upřímněji by s vámi nejednal ani vlastní bratr. Sbobem!

*(Odchází.)*¹⁴⁵

143 PREISSOVÁ, *Gazdina roba*, 2017, op. cit., s. 48.

144 *Ibid.*, s. 54.

145 *Ibid.*, s. 56.

Nakonec je to právě finanční nákladnost a zdlouhavost procesu, která Mánka přesvědčí, že radši bude žít s Evou jako dosud. Avšak ve chvíli, kdy se i ve Vídni mezi spolupracovníky i nadřízenými Mánka ukáže, že nejsou s Evou manželé, Eva tlak hanby a odsouzení okolí neunes a spáchá sebevraždu.

Právo v Gazdině robě je nerovné v tom, že jiné podmínky platí pro katolíky a jiné pro nekatolíky. Je cizí v tom, že člověku nepomůže z neštěstí. Je nedostupné, protože je drahé, pracovat s ním podle sebe si můžou dovolit jen bohatí. Je kruté, protože nenabízí řešení pro problémy, které by ale nevznikly, kdyby společnost ještě nezpřísnila svoje požadavky na řádný život, založené ale právě na právní úpravě, jakkoliv se jeví nesmyslná a nespravedlivá.

Maryša s Evou jsou si v mnohém podobné. Obě jsou mladé dívky žijící na vesnici, zamilované do muže s odlišným společenským postavením. Obě se dostanou do nešťastného manželství. Oběma záleží na tom, co si o nic myslí ostatní. A obě jsou jednoznačně hlavní hrdinkou hry. Na druhou stranu mají velmi odlišný přístup k tomu, co se jim nebo s nimi děje.

Zatímco Maryša nemá většinu příběhu žádný vliv na rozhodnutí, která mění její osud, Eva se na začátku pro manželství se Samkem rozhodne sama. Na rozdíl od Maryši je také matkou, ale když o dítě přijde, ztratí smysl života. To Maryša také, ale ne kvůli dítěti, kvůli způsobu života, který je nucena vést. Jako východisko se pro obě nabízí odchod z vesnice s jejich milým. Zatímco Maryša však takové řešení neakceptuje, protože odmítá žít v hanbě, Eva s Mánkem skutečně odejde, byť s příslibem budoucího manželství.

Nakonec však obě vyřeší situaci právně problematickým činem a (vlastní) smrtí: Maryša vraždou, Eva sebevraždou. V obou případech je k tomu svým způsobem donutila společnost, její právo a její tlak na konformitu. Maryša odmítá žít v hanbě, ale když nemá jiné východisko, radši se propadne úplně: ať už do žaláře, nebo po provedení trestu smrti. Eva sice odejde, ale právo jí neumožní jiné řešení a následně neunes důsledky hanby a než by jí čelila, radši ukončí svůj život.

Do určité míry za celou situaci nesou odpovědnost i muži v příběhu: Maryšin otec, Vávra a Francek v Maryše, Samko, Mánek a advokát v Gazdině robě. Trestem pro Maryšina otce za porušení povinností vůči dceři je ztráta dcery a výčitky svědomí. Právo ani společnost však trest nedává. Trestem pro Vávru

za zacházení s Maryšou je smrt, ovšem její rukou, ne rukou společnosti nebo práva. Naopak, právo mu pomáhá jak ve vymáhání věna, tak pravděpodobně jako oběti při souzení Maryši. Francek svým nezodpovědným chozením za Maryšou vyprovokoval scénu s Vávrou, která dovedla Maryšu k vraždě. Ani u něho se o žádné odpovědnosti ale nic nedozvíme.

Trestem pro Samka za to, že odmítl sehnat doktora pro dceru a že vyhrožoval vraždou Evě i Mánkovi, je jen Evin odchod. Právo a společnost však stojí na jeho straně jako oběti, poškozeného. Trestem pro Mánka za jeho odchod od rodiny a porušení slibu Evě je Evina smrt, ale nic víc. O trestu pro advokáta, byť jeho rada Mánkovi byla spouštěčem všech dalších událostí, nelze ani uvažovat.

A tak máme oběti, ale žádné viníky kromě obětí samotných. Právo v obou hrách je nelidské. Odtržené od všedního života a znemožňující lidské štěstí. Zastaralé, protože neodráží změny společnosti. Nelítostné ve svém černobílém vidění reálného světa. To platí o to víc, že veřejné mínění na právo navazuje, a přidává tlaku práva ještě tlak společenských norem. A především je právo nepřátelské pro ženy.

2.2.3 Její pastorkyňa

Další hra Gabriely Preissovové bezprostředně navazovala na tvorbu *Gazdiny roby*. Umělecký záměr autorky zůstává stejný: dát svědectví o stavu společnosti, v tomto případě na moravském venkově. Opět se ocitáme na Moravě v 19. století, stejně jako v předchozích dvou dílech.

Na rozdíl od *Gazdiny roby* však měla tato hra velmi negativní recenze a její autorka čelila kritice i ze strany svých přátel a dalších členů národně orientované umělecké veřejnosti. Bylo jí vyčítáno příliš naturalistické ztvárnění námětu. Preissovou to poznamenalo do té míry, že od realistické tvorby upustila a její další tvorba už je spíše romantická svými tématy.¹⁴⁶ Vrcholem její tvorby tak zůstávají dvě zde zmiňovaná dramata, která napsala na začátku své umělecké kariéry. Kritika *Její pastorkyně* navíc zůstala krivdou pro autorku do té míry, že ji přepracovala do románové podoby, která byla publikována ve 30. letech. Zde příběh začíná o mnoho let dříve a pohnutky jednotlivých

¹⁴⁶ Gabriela Preissová v letech 1890–1918. In: ZÁVODSKÝ, A. *Gabriela Preissová*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, s. 167–235.

postav tak dává do daleko širšího kontextu.¹⁴⁷ Nicméně už v době provedení dramatu si hru vybral jako libreto své opery Leoš Janáček, čímž jej zpřístupnil a proslavil po celém světě.¹⁴⁸ Tak jako Maryša a Gazdina roba, i Její pastorkyně je dodnes uváděnou divadelní hrou.¹⁴⁹

Příběh začíná scénou, ve které obyvatelé mlýna, babička Buryjovka, její nevlastní vnuk Laco a vnučka Jenůfa čekají, zda mlynáře Števu odvedou na vojnu. Jenůfa je pastorkyní, nevlastní dcerou Kostelničky a je přísně vychovaná, na což je její macecha náležitě hrdá. Jenůfa však se Števou čeká dítě a bojí se, že pokud bude odveden, nestihnou se vzít a prozradí se, že je těhotná. Števu neodvedou a on to důkladně slaví.

„JENŮFA: Števo, já vím, žeš to urobil jen z té radosti dnes – ale jinda – Števuško můj, polepši sa, nehněvaj mamičku, víš, jak jsem bédná! Srdce sa mi úzkošťú porád v těle třese, že by mamička aj lidé mohli poznat moju vinu. Bojím sa, že na mňa padne kedesi trest – celé noci nespím. Pamatuj sa, duša moja, kedyž nám včil Pánbuh tím odvodem pomohl, abychom sa mohli honem sebrat. Mně je tak brozňe úzko – Nevím, co by mamička udělaly, kdybys ty si mňa včas nesebral – nevím, co bych udělala taky já! Kriste Ježíši!“¹⁵⁰

Hned na začátku hry tedy víme, že veřejné mínění bude silným motivem jednání jednotlivých postav. Jenůfa cítí vinu a bojí se trestu, v tomto případě ale porušila normu náboženskou a morální, nikoliv právní.

Byť Števu neodvedli, Jenůfu si stejně nevezme. Laco jí totiž úmyslně ze žárlivosti na Števu pořeže tvář, takže se Jenůfa přestane Števovi líbit. Ta nakonec svoji vinu přizná Kostelničce, která ji schová doma a sousedům tvrdí, že šla sloužit do Vídně. Jenůfě se narodí zdravý syn, ale Kostelnička si zoufá.

„JENŮFA: Proč jste mňa nepustily někam daleko odejít? Nemusely byste nás mít na očích a sužovat sa.“

¹⁴⁷ JANÁČKOVÁ, J. a kol. Její pastorkyňa jako venkovský román. Transformace pro populární četbu. *Bohemica litteraria*. 2010, roč. 13, č. 1–2, s. 61–75.

¹⁴⁸ ŠTĚDRŮN, B. Ke zrodu opery Leoše Janáčka Její pastorkyňa. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. F, Rada uměnovědná. 1965, roč. 14, č. F9, s. 325–345.

¹⁴⁹ Viz např. Její pastorkyňa. *Divadlo na Vinohradech* [online]. Divadlo na Vinohradech, c2012–2023 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.divadlonavinohradech.com/divadelni-hra/Jeji-pastorkyňa>

¹⁵⁰ PREISSOVÁ, G. *Její pastorkyňa* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2017, s. 15 [cit. 14. 3. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/32/95/51/jeji_pastorkyňa.pdf

KOSTELNÍČKA: Aby sis byla opuštěná zúfala? Anebo něco nerozvážného vyvedla, třeba odebrala sa za Števou – a lidé sa dozvěděli...“¹⁵¹

Důvodem tohoto zoufání je právě možná hanba. Kostelníčka se jí velmi bojí, protože už jednou o postavení přišla, když ji marnotratný manžel připravil o majetek, který měla po rodičích. Znovu si úctu vydobyla až svojí neúnavnou prací pro církve a nemocné. Nyní jí tak hrozí, že o ni opět přijde. Vinu za celou tu situaci přitom dává novorozenému dítěti.

„KOSTELNÍČKA: Vřak sa tobo dočkáš. Aj tobo mého poníženi, že ho musím ještě poprosit, aby si ťa vzal – a potom teprve si ťa nevezme. Och – Co by jen tobo dítěte nebylo!

JENÚFA: Ten ubohý červíček za nic nemože.“¹⁵²

Za každou cenu chce, aby si Števa Jenúfu vzal, byť dříve mu ji kvůli jeho nezodpovědnosti nechtěla dát. Števa už ji ale nechce.

„KOSTELNÍČKA: Ba, chudato. Ale stokrát bědnější je Jenúfa. Já byla pořád tak jista, že to dítě umře, že bude tím jejím trápením slabé, neduživé – že bych to v tichosti do svěcené země mohla uklidit a nikdo by sa jakživ o tom nedozvěděl. Ale ono je zdravé, silné, chce žít. Proto, jenom proto jsem ťa zavalala.

ŠTEVA: Já budu na ně platit, tak jako sa spořádal ten od Kapiců se svojí frajerkú. Jen to, proboba vás prosím, tetuško, mezi lidmi nerozhlášte, že je to moje.

KOSTELNÍČKA: Čím ti, bědná duša, ublížila, žeš ju uvrhl do té hanby a vůl jí nechceš pomoci? Když tys ani jedenkrát nevyšlapal k nám cesty, když přestala dýfat, že jen za moju přísnost sa hněváš, chtěla sa mi jednú otrávit; naškerabala si sirek do mléka. Ale já na to jako její strážný anděl došla a tehdy, v ten brozový večer, sa mi na kolenú přiznala ke své hanbě. Števo, v tu chvílu mi můj hořkej osud podřal život – ale já sa utíhnu ráda ze světa, jen co by se té nějak ulebčilo.

Vždyť já to mám na zodpovídání, že jsem ju k vám do mlýna dala!“¹⁵³

Když si Števa skutečně odmítne Jenúfu vzít, a navíc oznámí svoje zasnoubení s jinou dívkou, Kostelníčka začne dávat vinu sobě, že dovolila Jenúfě být ve mlýně a celou tu situaci tak umožnila. Když se přijde na Jenúfu ptát Laco a stále má o ni zájem, Kostelníčka vidí řešení. Když však Laco odmítne vzít si ji se Števovým dítětem, Kostelníčka zalže, že dítě zemřelo. Potom

¹⁵¹ PREISSOVÁ, *Její pastorkyňa*, 2017, op. cit., s. 23.

¹⁵² *Ibid.*, s. 23.

¹⁵³ *Ibid.*, s. 25–26.

se rozhodne z toho udělat skutečnost a dítě zavraždí utopením. Doufá přitom, že na zločin se nikdy nepřijde.

„KOSTELNICKÁ: Co chvíle [...] a já si mám zatím přejít celú věčnost, snad celé spasení [...] Pánubůh – ten nejlépe ví, jak to všechno stojí a co má takový červík na světě. K Pánubobu dojde, dokud to ještě ničeho není. Do jara, než ledy odejdú, památky nebude. Dorostlý život tím vykúpím. Jenúfčinu i svoju česť [...] Z bráby vzešel – a věru i Števova bídná duša!“¹⁵⁴

Vše však vyjde najevo, když je tělíčko nalezeno právě v den, kdy si má Jenúfa brát Laca. Když Jenúfa pozná dítě a přizná se k němu, málem se na ni celá vesnice sesype jako na vražedkyni. To svým přiznáním zastaví Kostelnicka.

„KOSTELNICKÁ: (Přeruší bluk.) Vy všichni ničeho nevíte! To je můj skutek – můj trest boží. Netrestejte Jenúfu. Bůh jen mňa volá k sídu. Já jsem dítě Jenúfčino a Števovo uničila – já samotná. Jenúfčím život, její štěstí jsem tím chtěla zachránit, a pak – sebe. Tiskla sa na mňa hrůzú ta hanba před lidma, že jsem si pastorkeyňu do zkázy dochovala. Tys, Bože, to věděl, že to nebylo k snesení, že by sa bývaly místo toho dítěte utratily životy dva [...] Jenúfa ani nebyla ve Vídni, já jsem ju v komoře schovávala a toho večera když spala, dítě jsem jí vzala, k řece zanesla, u břehu byl v ledu prosekaný otvor, tam jsem dítě vstrčila. Bylo to večer. Ono sa nebránilo [...] ani nezapípl [...] Jen jako by mňa na rukách pálilo – aj v hlavě mojí byl oheň [...] a bez sebe jsem musila být [...] A teprve, když bylo dokonáno, pocítila jsem, že jsem vražednice – od té chvíle nastaly muka [...] Jenúfě jsem potom udala, že dítě umřelo v jejím bezvědomí. Och – slitujte sa nad ňú – nehaňte ju – netrestejte ju. Ona je nevinná [...] mňa odvedte, mňa sudte, mňa kamenujte – bídnú!“¹⁵⁵

Kostelnicka sama vnímá svoji vinu, potřebuje se přiznat, protože nedokáže žít s takovým svědomím. Jako motiv svého jednání pojmenovává hrdost a strach z odsouzení.

Jenúfa se rozhodne odejít. Když jí však Laco nabídne, že půjde s ní, poukáže na vlastní hanbu.

„JENÚFA: Víš, že mňa budú volat také k sídu, že každý sa na mňa s opovržením podívá?“¹⁵⁶

¹⁵⁴ PREISSOVÁ, *Její pastorkeyňa*, 2017, op. cit., s. 31.

¹⁵⁵ *Ibid.*, s. 43–44.

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 45.

Vůbec samotná skutečnost, že měla nemanželské dítě, je tak jejím cejchem v očích společnosti jednou provždy.

Právo je v Její pastorkyni dlouhou dobu neviditelné. Hanba mít nemanželské dítě až následně ústila do nerovného nastavení práv legitimních a nelegitimních dětí. Opět je to hanba, která roztáčí děj. Nicméně je to opět zločin, který je jeho vyústěním. Za hlavní hrdinku příběhu lze považovat jak Jenúfu, tak i Kostelničku. Obě jsou oběťmi tlaku společnosti, práva i mužů v jejich životě.

Kostelnička si na základě náklonnosti prosadila manžela, který ji připravil o majetek i vážnost v očích sousedů. Po jeho smrti ji vlastním rozhodnutím a činností získala zpět. Kostelnička vytváří svůj osud a odmítá ho znovu obětovat. Je tak v jistém smyslu negativem Evy. To Jenúfa svůj osud neovlivňuje, protože za ni vždy rozhodne buď Kostelnička, nebo Laco, nebo Števo. Svým způsobem je tak variací Maryši a jako ona je figurkou pro mocné ve svém okolí. Števo porušil slib daný Jenúfě, Laco ji dokonce záměrně zranil. Ani jeden z nich však za to není právem ani společností nijak potrestán. Jenúfa se stává jejich obětí, stejně jako její syn. Kostelnička je však obětí i pachatelem zároveň. Není jím ale i samo právo, které ji k takovému strašnému řešení dohnalo?

Maryša je hra o manželství, jeho právní podstatě a vzájemných právech a povinnostech uvnitř rodiny a mezi manželi. Nesprávnost jejich nastavení ukazuje vyústění Maryšina příběhu v podobě vraždy. Gazdina roba je hra o manželství, rozvodu a víře. Ukazuje nespravedlnost jejich právního nastavení, které opět vedou k lidské tragédii, tentokrát Evině sebevraždě. Její pastorkyně je hra o manželství, rodičích a dětech. Nerovně nastavené právo tu způsobuje vraždu dítěte. Všechny tři příběhy se zabývají otázkou viny a trestu, podstaty práva a jeho poměru k lidskému osudu v běžné všednodenní realitě.

2.3 Výklad

Rakouské právo, které bylo odrazem rakouské politiky a světonázoru, v českých zemích samozřejmě všednodenní život ovlivňovalo. Spíše než jako koncepční úvahy a jeho přímou kritiku však v krásné literatuře najdeme projevy práva skrz veřejné mínění a jím formované sociální normy. Právo explicitně

nebylo tématem, protože se k české veřejnosti přímo nedostalo kvůli hradbě jazyka i personální hradbě, kterou tvořili právníci jakožto dveřníci přístupu k právu. I vzhledem k jejich vzdělání, získanému v paradigmatu rakouského právního systému, nebyli totiž pravděpodobně schopni českou realitu propojit s rakouským právem tak, aby byla srozumitelná i na českém či moravském venkově. Důvod je nasnadě: jejich realita a realita venkova v českých zemích byly diametrálně odlišné.

Chceme-li tedy vykládat všednodennost právního života, nemůžeme si vystačit s právními zdroji, ale musíme vycházet z toho, jak ji zobrazuje odborná i krásná literatura, které o tehdejší společnosti podávají svědectví. To ostatně shrnuje i Masaryk v Hovorách s TGM, když říká: „*Kdyby naši doktoři, kněží a učitelé chtěli a dovedli pozorovat ten život na vsi, co by tu bylo zajímavého materiálu! Pastoři v Německu již vydali takové publikace; nám to chybí. Aspoň že máme pozorování romanopisců: Holečka, Baara, Herbena, Mrštíků, Terézy Novákové, Šoltésové.*“¹⁵⁷ Přidat potom musíme poznatky sociologie, v této době nově se formující vědy.

2.3.1 Všednodennost

Všednodenní život obyvatel českých zemí byl rozmanitý v závislosti na identitě konkrétního člověka. Na českém území žili vedle sebe lidé s různým mateřským jazykem, různé víry i příslušníci různých církví. Zamíchejme do toho různé společenské třídy a najednou máme různé podoby všednodennosti, které se od sebe liší velmi podstatným způsobem. Všednodennost česky mluvících žen je však především všednodennost venkova.

Především je to vztah jedince a komunity, které propojuje veřejné mínění a s ním související sociální normy. Právě ty zprostředkovávají vztah jedince k právu a skrz něj ke státu. Pocit méněcennosti, neviditelnosti v očích práva, je přitom určující. I v souvislosti s otázkou odpovědnosti, viny a trestu je součástí všednodennosti neustálá ostražitost, nutnost opatrnosti a bezpodmínečné konformity. Právo nepomáhá ani nechápe, jen trestá.

Tento portrét práva však samozřejmě nelze vyčíst z normativních textů ani rozhodovací činnosti soudů. Z nich vyčtené slabé a silné stránky práva jsou

¹⁵⁷ ČAPEK, *Hovory s T. G. Masarykem*, 2018, op. cit., s. 27.

pro naše účely nepřesné. Pro přesnější obraz potřebujeme jít do sociologických textů.

Ideálním zdrojem jsou nám tu výzkumy Inocence Arnošta Bláhy v českém prostředí a Eugena Ehrlicha v mezinárodním kontextu. Sám Ehrlich přitom uznává umění a jeho úlohu svědka dění ve společnosti.¹⁵⁸ Bláha je potom sám literárním autorem.¹⁵⁹ Eugen Ehrlich reaguje na převažující paradigma v právu 19. století důrazem na tzv. živé právo. Z podstaty práva tu mizí stát jako hlavní určovatel, jako hlavní síla. Právo podle Ehrlicha není dokonalý, až geometrický systém, který si vystačí sám se sebou pro nalezení všech odpovědí, ale ze společnosti vycházející a na kulturním kontextu závislý otevřený systém.¹⁶⁰

Kritizuje tak představu práva jako produktu vytvářeného výhradně státem. Ehrlichův centrální pojem živé právo je často vykládáno jako jeden z počátků právního pluralismu a skutečně živé právo za právo nepovažuje jen právo vytvářené státem, dokonce ani když ho doplníme o rozhodovací praxi soudů. Pro Ehrlicha je nezbytnou, a přitom nejdůležitější součástí práva právo společenské, právo vytvářené společností samotnou. V jeho chápání sem spadají i sociální normy. Pro toto velmi široké chápání práva, kde nejsou jasné jeho hranice, je od počátku své kariéry a dodnes kritizován.¹⁶¹ V našem případě však je právě toto široké chápání práva vhodné, protože všechny tři hlavní hrdinky prožívají právo právě prostřednictvím norem svého společenství, své vesnice a sousedů.

Ehrlich vidí jako jeden z problematických momentů práva také otázku svobodné vůle.¹⁶² Ta je centrálním motivem také ve všech třech zkoumaných hrách. Pro Ehrlicha je však svobodná vůle a její potřeba iluzorní s odůvodněním, že naopak poslušnost je to, co nejlépe motivuje většinu lidí. Zároveň

¹⁵⁸ Viz např. TAMANAHA, B.Z. A Vision of Social-Legal Change: Rescuing Ehrlich from “Living Law”. *Law & Social Inquiry* [online]. Wiley, 2011, roč. 36, č. 1, s. 297–318 [cit. 21. 5. 2023]. ISSN 0897-6546. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/23011878>

¹⁵⁹ JANÁK, D. Bláha Inocenc Arnošt. *Sociologická encyklopedie* [online]. Sociologický ústav Akademie věd ČR, [cit. 21. 5. 2023]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/B1%C3%A1ha_Inocenc_Arno%C5%A1t

¹⁶⁰ LIKHOVSKI, A. Venus in Czernowitz: Sacher-Masoch, Ehrlich and the Fin de Siècle Crisis of Legal Reason. In: HERTOIGH, M. (ed.). *Living Law: Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford: Bloomsbury Publishing, 2008, s. 49–72.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid.

je zcela svobodná vůle nemožná, protože právě právní normy a sociální normy, případně ehrlichovské společenské právo, takovou svobodu neumožňují. Hlavní hrdinky, jejichž životní tragédie jsou zapříčiněny společenským tlakem na dodržování sociálních norem, které z práva přímo vychází, by mu musely dát za pravdu. Nicméně zatímco pro Ehrlicha je to konstatování, autoři her tento stav věcí prostřednictvím svých hrdinek důrazně kritizují. Vyzývají tak právo k nápravě. Tuto výzvu jako hozenou rukavici však zvedne až nově vytvořené Československo s rovným volebním právem a zrovnoprávnění legitimních a nelegitimních dětí.

2.3.2 Periferie jako domov (ne)moderní společnosti

Moravský venkov je bytostná periferie ve všech myslitelných kontextech. Je periferií ve smyslu poměru venkova k městu. Je periferií ve smyslu postavení Moravy vůči Čechům, respektive Praze. Je periferií ve smyslu vztahu českých zemí k Rakousku v rámci monarchie. Je ale také prostorem hraničnickým, což se ukazuje i v lokaci Gazdiny roby, když Mánek pracuje na statku za Dunajem.

Zkoumání vztahu centra a periferie je podle Cotterella hlavním tématem Ehrlichovy teorie. Ehrlich samotný je se svojí sociologií práva na periferii právní vědy, kde centrem v jeho době byla rakouská škola historického práva a následně normativismus Hanse Kelsena. I místně byl na periferii, kdy, byť vzdělání měl z Vídně, většinu své profesní kariéry prožil v Černovicích, tehdejší hlavním městě Bukoviny a v současnosti na území Ukrajiny. Právě tento pohled zvenčí mu přitom umožnil kritické zhodnocení hlavních myšlenkových proudů, které by z centra nebylo možné.¹⁶³ V reakci na toto postavení na periferii potom vznikl Ehrlichův kosmopolitní postoj, příhodně umožněný i jeho polyglotstvím. Právě skrz znalost a pochopení specifik periferií nad rámec všeobecně samozřejmé znalosti centra mohl Ehrlich vytvořit obecnou a obecně platnou teorii zahrnující obojí, centrum i periferii.

Podobným způsobem ke svému tématu přistupují autoři zkoumaných her. Všichni tři, Mrštíkové i Preissová, znali svět města i venkova, českých zemí, jiných částí monarchie i Vídně. V případě Preissové je to ještě zdůrazněno

¹⁶³ COTTERELL, R. Ehrlich at the edge of empire: centres and peripheries in legal studies. In: HERTOIGH, op. cit., s. 75–94.

jejími i dlouhodobými pobyty mimo české země i mimo monarchii. I přesto vyprávějí své příběhy prostřednictvím hrdinek z periferie, v případě Evy dokonce periferie místní i náboženské. Je však zřejmé, že si nárokují svědectví s obecnější platností, než jen pro jedno místo či oblast.

Výraznou součástí všech tří zkoumaných děl je znázornění lidových zvyklostí moravského venkova a jeho specifický jazyk. Již v té době bylo obojí na Moravě výraznější a specifičtější než v Čechách, jelikož vlivem průmyslové revoluce a s ní spojených procesů docházelo k odkládání krojů¹⁶⁴ i stírání nářečí.¹⁶⁵ Vzhledem k tomu, že oděv obecně slouží jako znak identity svého nositele a lidový kroj plní primárně funkci znak příslušnosti svého nositele k určité oblasti a komunitě, nese vztah hrdinek ke kroji důležitou zprávu.

U Evy v Gazdině robě sice nevíme, zda má na začátku hry na sobě kroj, ale víme, že není stárka, která ho z podstaty svého úkolu mít musí. V Maryše se o krojích nemluví, nicméně vzhledem ke svému časovému a místnímu zasazení lze předpokládat, že ho ona i ostatní postavy nosí. Obojí je pochopitelné, jelikož pro Maryšu samotnou je podstatná její poslušnost, na začátku hry v případě rodičů a později u Vávry, když od něho odmítá odejít... Právě kvůli její poslušnosti, a to včetně respektu k tradicím a přizpůsobení se pravidlům okolí, je její nošení kroje, tentokrát už méně zdobného u vdané ženy na rozdíl od toho pro svobodné dívky, velmi pravděpodobné.

To v případě Její pastorkyně je situace jiná. Jenúfa má na sobě kroj pravděpodobně celou dobu, i když se to výslovně nedozvíme. Jenúfa je také velmi poslušná, nedává tedy smysl, aby ho neměla. Dá se také předpokládat, že v závěrečné scéně ho na sobě má určitě, protože právě na svatby se kroje nosily ještě ve 20. století.¹⁶⁶ Víme ale s jistotou, že Kostelnička na kroji velmi záleží a nosí ho. V románu Její pastorkyně totiž Preissová vysvětluje, jak Kostelnička odložení kroje vyčítá své sestře s tím, že jí by to bylo líto

¹⁶⁴ JIRÁSEK, A. *Sebrané spisy. Díl XXII. Rozmanitá prosa, I.* 5. vyd. Praha: Nakladatelství J. Otto společnost s r.o. v Praze, 1920; LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové kroje z České republiky.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, Dějiny odívání. ISBN 80-7106-293-6; TYRŠOVÁ, R. *Lidový kroj v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.* 2. vyd. Praha: F. Topič, 1918, Duch a svět.

¹⁶⁵ Česká nářečí. In: KOSEK, P. *Historická mluvnice češtiny – překlenovací seminář.* Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 84.

¹⁶⁶ LANGHAMMEROVÁ, op. cit.

a odložení kroje je pokrytecké.¹⁶⁷ Kroj je tak znakem Kostelníččina silného vztahu ke společnosti, ve které žije, a k jejím tradicím. Právě její pojmenovaný postoj ke kroji je indicií toho, že právě pro Kostelníčku je mínění okolí nejsilnějším motivem jejího jednání.

Odložení krojů lze chápat jako rituál vstupu do moderní doby po průmyslové revoluci. Zdůraznění vztahu k místu a komunitě a tradiční nářečí se jeví jako symboly starého světa i ryze českého prostředí. V logice hledání specificky českého světa se i národní obrozenci vydávali do minulosti a pokud nenašli dostatečně silné české příběhy nebo hrdiny, kreativně je vytvořili, a to v případě Rukopisů. Mrštíkové a Preissová zvolili jiný přístup: českou společnost popisují skrz soudobý život, který ale z minulosti vyrůstá. Právě tento vztah minulosti a současnosti potom ztělesňují kroje na moravském venkově. Není tak ani divu, že se všechny tři hry dodnes často inscenují v kostýmech, které jsou variacemi krojů.¹⁶⁸

Bláha se k dichotomii centra a periferie dostává jinak, a to skrz pojem lid. Zajímá ho lid nikoliv jako aktivní celek všech obyvatel, ale jako určitá skupina vymezená korelačně jako pasivnější, v protikladu k aktivnímu aktérovi, kterým může být např. panovník nebo třeba buržoazie.¹⁶⁹ Co se postuje lidu k právu týče, Bláha vysvětluje: „*Kdyby se podrobněji studovaly právní názory lidu, i tu by se shledaly důsledky tohoto nižšího stupně racionalisovanosti, sklonnosti chápat svět spíše jako svět vůle než svět zákonitosti. V tomto případě (pokud se týče právního smýšlení lidu) běží ovšem o jiné pojetí zákona. Jestliže se v bořejším případě rozuměl zákonem zákon vědecký, teoretický, zjišťující to, co jest, v tomto případě běží o zákon praktický, o normu (právní, mravní), o předpis toho, co má být. Studium právních názorů by se snad dospělo ke zajímavému zjištění, že se právní názory lidu značně liší od od psaného práva, že lid má jaksi své právo, právo nepsané, které se liší od práva psaného, od legálních racionalisací.*“¹⁷⁰

¹⁶⁷ PREISSOVÁ, *Její pastorkyňa*, 2017, op. cit.

¹⁶⁸ Např. v Národním divadle Brno nebo v Divadle na Vinohradech. Viz Gazdina roba. *Česká televize* [online]. Praha: Česká televize [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/152388-gazdina-roba/>

¹⁶⁹ BLÁHA, A. I. *Problém lidu*. Praha: Václav Petr, 1947, s. 8, Svazky úvah a studií. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5a140b30-c276-11e4-b2e2-005056827e52>

¹⁷⁰ *Ibid.*, s. 32.

V souladu s programem realistického směřování zobrazují všechna tři zkoumaná díla co nejvěrněji život české společnosti a popisem toho, co je, otevírají otázku, zda to tak má být. To je metodologický přístup, se kterým Ehrlich založil tradici právní sociologie v kontinentální Evropě a pro který byl nesmířitelně kritizován i např. Hansem Kelsenem.¹⁷¹ Pro realistické umění, sociologii práva a koneckonců i směr Law and Literature je to však nevyhnutelné východisko.¹⁷²

2.4 Identita: ženská otázka

Postavení žen v české společnosti se v druhé polovině 19. století začalo proměňovat. Logicky se tak toto téma propsalo i do literatury. V mnohém se přitom překrývá s bojem o českou národní identitu. Malečková však zároveň upozorňuje na to, že šlo spíše o personální shodu ve snaze o rovnoprávnost národní i mezilidskou zejména u českých umělkyní, jako byla např. Božena Němcová.¹⁷³ Nicméně ani mezi českými umělkyněmi nebyla shoda na tom, jak přesně by takový boj měl vypadat. Krásnohorská tak např. zcela odsoudila postup českých emancipatistek jako neženský a nesmyslný.¹⁷⁴ Přímý vliv na právní úpravu však emancipační hnutí nemělo a ani mít nemohlo vzhledem k pasivitě českých politiků ve vztahu k rakousko-uherské politice po r. 1867. Právě ženský hlas na straně autorky díla však v uměleckém kánonu mnohdy schází, což lze vykládat i jako jeden z projevů modernismu.¹⁷⁵

Dle Malečkové se české ženské emancipační hnutí výrazně lišilo od těch západních tím, že již od počátku 19. stol. v sobě zahrnovalo ženy všech

¹⁷¹ KLINK, B. van. Facts and norms: the unfinished debate between Eugen Ehrlich and Hans Kelsen. In: HERTOIGH, op. cit., s. 239–282.

¹⁷² HANUŠ, J. Kdo může za můj hřích? In: KOŘÍNKOVÁ, L., PETRBOK, V., RANDÁK, J. (eds.). *Zločin a trest v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 30. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 25.–27. února 2010*. Praha: Academia, 2011, s. 196–206. ISBN 978-80-200-1900-4. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:05862720-b5fe-11ea-998c-005056827e51>

¹⁷³ MALEČKOVÁ, J. Importance of being a nationalist. In: JUSOVÁ, I., ŠIKLOVÁ, J. (eds.). *Czech Feminisms: Perspectives on Gender in East Central Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 2016.

¹⁷⁴ LENDEŘOVÁ, M. *K hříchu i ke modlitbě: žena devatenáctého století*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2017.

¹⁷⁵ MITTERBAUER, H., SMITH-PREI, C. *Crossing Central Europe: Continuities and Transformations, 1900 and 2000*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2017.

společenských vrstev, byť zpočátku spíše z té střední, i různých politických orientací. Důvodem toho bylo úzké propojení ženské otázky s otázkou národní, kdy mužští představitelé národního hnutí povzbuzovaly ženy k zapojení se na všech úrovních. Jedním z nich byl i Vojta Náprstek, který po návratu ze severní Ameriky založil Americký klub dam.¹⁷⁶

Ke konci 19. stol. tak už vedle politických a uměleckých projevů tohoto hnutí existovaly i konkrétní kroky např. k ženskému vzdělávání (Minerva). Bylo přitom však všeobecně přijímáno, že otázka národnostní je nadřazená ženské otázce, i když jsou úzce propojeny. V Brně mezitím dokonce začal vycházet i feministický časopis a ženské hnutí v českých zemích dál nabývalo na síle, sjednocenosti ve směru a diverzifikovanosti ve směrech snažení.¹⁷⁷

V prvním desetiletí 20. stol. tyto snahy nabíraly stále více na síle, a to i v rámci politických stran. V roce 1897 proběhl 1. sjezd československých žen, byl založen Ženský klub český (1903) a Výbor pro volební právo žen (1905). To dokonce po několikaletém snažení vyústilo ve zvolení ženské zástupkyně do Českého zemského sněmu, a to Boženy Vikové-Kunětické v r. 1912. To bylo umožněno díky opomenutí zákonodárce ve volebním řádu. Jestli by bývalo bylo umožněno, aby Viková-Kunětická svůj mandát vykonávala, se nikdy bohužel nezjistilo, protože v době po jejím zvolení se sněm nikdy nesešel. Mezi nejvýraznější představitelky lze zařadit Františku Plamínkovou.¹⁷⁸

Obecně méně známý je fakt, že ve stejné době jako česká ženská hnutí existovala na českém území i německá ženská hnutí, případně německá židovská, a to poměrně rozsáhlá a vlivná. Česká a německá ženská hnutí ale nijak nespolečně pracovala a navzájem se jejich členky vnímaly spíše jako rivalové.¹⁷⁹ Nelze také opomenout, že Viková Kunětická se projevovala velmi konzervativně a ve svých názorech a postojích byla výrazně protiněmecká, protizidovská až rasistická a kritická k pracující třídě. Byť v žádném případě nebyla standardním příkladem členky českého ženského hnutí, přece jen byla jednou z nejviditelnějších představitelk.¹⁸⁰ Zajímavé na tom je, že právě

176 MALEČKOVÁ, op. cit., s. 48–49.

177 Ibid., s. 49–50.

178 Ibid., s. 50.

179 Ibid., s. 53.

180 Ibid., s. 54.

Viková-Kunětická byla literátkou, která dlouhodobě ve své tvorbě podporovala svobodné mateřství.¹⁸¹

Snahy ženského hnutí výrazně podporoval i T. G. Masaryk, zřejmě i díky vlivu své ženy Charlotty Masarykové.¹⁸² Tato realita však byla realitou centra a kulturních elit, nikoliv převažující trend. V ostatních vrstvách společnosti a na venkově se realita podobala spíše situaci rozebírané ve zkoumaných literárních textech.

V nich se emancipační snahy žen projevují nepřímo, v podobě kritiky stavu, kdy ženy nemohou skutečně ovlivnit svůj osud, jelikož jim to právo nebo společnost neumožňuje. Už ale samotný fakt, že ženy jsou tu hlavními hrdinkami, ukazuje na závažnost ženské otázky jako tématu rezonující společností.

Vztah k národnostní otázce v nich není explicitně tematizován, nicméně ze způsobu znázornění práva lze dovodit, že právě ona cizost práva je jedním z důvodů jeho nespravedlivosti. Znázornění venkova jako velmi specifického, a to včetně nářečí a zvyků, explicitně v protikladu k Vídni v případě Gazdiny roby i Její pastorkyně, ale zároveň staví českou národní identitu jako protiklad té rakouské, centrální, moderní.

Ve zkoumaných textech lze však najít ještě jeden rozměr české identity a stát-nosti: důraz na jejich heterogenitu v protikladu k převažujícímu narativu jednotného, homogenního češství.¹⁸³ Jusová ve své analýze díla Gabriely Preissovové vyzdvihuje její zásluhu na znázorňování české společnosti v její různorodosti. Už samotný výběr moravského venkova a využití či zdůraznění jeho jinakosti od společnosti ve městech problematizuje jednotné vnímání českého národa podle šablony Čechů žijících v Praze. Tento aspekt platí i pro bratry Mrštíky v jejich tvorbě. Byť se tedy o české identitě v textech výslovně nemluví, je v nich obsaženo implicitní sdělení, že češství mohlo a může mít více podob a je třeba ho číst inkluzivně.

¹⁸¹ JUSOVÁ, I. Figuring the Other in Nineteenth-Century Czech Literature: Gabriela Preissová and Božena Viková-Kunětická. In: CORNIS-POPE, M., NEUBAUER, J. (eds.). *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Amsterdam: John Benjamins, 2010, s. 375.

¹⁸² Viz např. ŠIKLOVÁ, J. Feminism and the Roots of Apathy in the Czech Republic. *Social Research*. 1997, roč. 64, č. 2, s. 258–280.

¹⁸³ JUSOVÁ, 2005, op. cit., s. 63–78.

Na druhou stranu lze tento aspekt zkoumaných her číst i opačně, totiž že ono opravdové, autentické češství je možné jen na venkově. To je však problematické už proto, že českou a moravskou identitu lze vnímat jako dvě odlišné a částečně protichůdné identity. Také skutečnost, že všechny tři hry končí tragédií, stojí proti takovému výkladu.

A jak tedy souvisela ženská otázka, právo a literatura s formováním české státnosti? Aby bylo možné tuto otázku alespoň částečně zodpovědět, je třeba dát tři již rozebírané práce do kontextu tvorby dvou českých ženských autorek, které psaly o ženských hrdinkách a právních tématech. První z nich je Bertha von Suttner a druhá již výše zmiňovaná Božena Viková Kunětická.¹⁸⁴ Ačkoliv dnes jsou v podstatě neznámé, obě byly ve své době umělecky i politicky velmi významné.

Bertha von Suttner byla česká šlechtična, která propagovala pacifismus, a to zejména svým nejznámějším románem *Die Waffen nieder!*¹⁸⁵ Toto své dílo vytvořila ve stejné době, jako vznikly zkoumané hry, a s podobným záměrem, tedy ovlivnit společenskou realitu ideálně směrem k nápravě. Své dílo však nepsala v češtině a brzy bylo přeloženo do dalších jazyků. A i když v tomto díle vychází ze znalosti českých reálií, hlavním poselstvím je zcela nezávislé na místním zařazení. Ve své době byla nesporně mezinárodně nejznámější autorkou českého původu, nicméně tradičně je považována za německou autorku vzhledem k tomu, že psala německy. Pro ni ale česká národní identita nebyla vůbec téma, žila jako Evropanka v různých koutech Evropy a jejím hlavním tématem bylo odmítnutí války. Ostatně právě to vedlo k tomu, že díky ní vznikla Nobelova cena míru a v roce 1905 jí byla udělena. Hrdinka jejího románu však jedná rozhodně sama za sebe a navíc si trpí ovlivňovat i dění ve společnosti namísto toho, aby se míněním společnosti nechala omezovat. V kontrastu k její tvorbě působí příběhy Mrštíků i Preissových jako z dávné minulosti, zatímco příběh von Suttner je zcela moderní.

To Božena Viková-Kunětická psala česky a zajímala se o otázky svobody zejména v otázce svobodného mateřství. Svoji snahu o změnu o rodinného

¹⁸⁴ JUSOVÁ, 2010, op. cit., s. 367–377.

¹⁸⁵ ROSE, S. E. Bertha von Suttner's *Die waffen nieder!* and the gender of german pacifism. In: HAMMERSTEIN, K. von, KOSTA, B., SHOULTS, J. (eds.) *Women Writing War*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2018, s. 143–161.

práva převedla i do své politické kariéry.¹⁸⁶ Nicméně tento svůj revoluční přístup k podobě rodiny zasadila ve své umělecké tvorbě do městského prostředí. Obdobě jako u Suttner je svět jejích hrdinek zcela odlišný, vzdálený od toho, který znají a popisují jak Mrštíkové, tak Preissová.

2.5 Dílčí shrnutí

Podstatnou část příběhu české státoprávní identity tvoří osudy utlačovaných, těch, jimž byla upírána jejich práva. Nejtypičtější to byly právě ženy, a tak jako v politice, tak i v umění byla právům žen věnována velká pozornost. Boj za práva žen se v mnohém překrýval s bojem za svobodu a politickou autonomii, a právě ženská otázka a návrhy jejího řešení byly jedním z aspektů, které zásadním způsobem nastavily politickou kulturu nového státu. Než k tomu však došlo, bylo třeba ujit velký kus cesty. Literatura té doby přitom měla velký podíl na tom, že došla ke svému zdárnému naplnění alespoň v podobě volebního práva pro ženy.

Jestliže Jirásek vypráví ve Starých českých pověstech o státu z minulosti, který si žen vážit neuměl, díla této kapitoly ukazují, že ani společnost 19. století neumožňovala ženám mít moc nad svým osudem. Není to však nutně právo, které tento stav způsobuje a udržuje. Tehdejší společnost se stávala moderní, a to včetně méně striktní úpravy rodinného práva. Nicméně periferní český venkov se svou morálkou a averzí k právu, které zohledňovalo spíše sociální realitu center, tedy Rakouska a měst, k tomu stále nedospěl. Jsou to pravidla společnosti, která tragédií dokonávají. Byť implicitní, tak důrazná výzva k nápravě je tak přínosem těchto děl do narativu české státoprávní identity.

¹⁸⁶ JUSOVÁ, 2010, op. cit., s. 375.

3 MEZI MONARCHIÍ A REPUBLIKOU: ODRAZY PROMĚNY STÁTU A NÁRODNÍ IDENTITY V KRÁSNÉ LITERATUŘE

Tato kapitola představuje určitou překlenovací kapitolu mezi pojednáním o (právní) kultuře Rakouska-Uherska a nového československého státu. Pro tuto proměnu společnosti a státoprávního uspořádání byly stěžejním hybatelem především události související s 1. světovou válkou. Oba tyto konflikty – tedy jak konflikt monarchie a nové republiky, tak globální válečný konflikt – jsou v českém prostředí propojené a spolu se odrážejí v mnoha literárních dílech té doby.

Následující kapitola tedy nejprve představí právně-politickou situaci během války, především s důrazem na vizi národního státu a její realizaci, tedy vznik Československa. Hlavním cílem této pasáže je ale odpovědět na otázku, jak je prezentována role práva a národa v procesu transformace rakouského státu na ČSR v tehdejší krásné literatuře, což bude obecně nastíněno ve druhé části. Jako základní metoda pro její zodpovězení slouží analýza literárních děl se zaměřením na zobrazení národa jako konstituujícího prvku státu a vztahů (vnitřní identifikace) jeho příslušníků vůči tomuto státu. Třetí část se blíže zabývá jedním z těchto děl – romány Jaroslava Haška o osudech vojáka Švejka, a to konkrétně z pohledu analýzy postav v těchto dílech. Kapitola završí čtvrtá část, v níž budou výsledky literární analýzy propojeny se státně-právními proměnami ve snaze o identifikaci významu literatury pro utváření kulturní (právní) identity společnosti, obzvláště v souvislosti se vznikem nového státu.

3.1 Vize národního státu a její realizace

Světová válka představovala pro Čechy významnou příležitost pro vyvinutí se z habsburské nadvlády a zajištění autonomie českému národu. Ačkoliv tyto myšlenky krystalizovaly v českém prostředí již značnou dobu před vypuknutím války, byly to až události let 1914 až 1918, které přesvědčily přední české představitele o nutnosti se vymezit vůči Rakousku-Uhersku, zapojit se do odboje

a usilovat o samostatný stát.¹⁸⁷ Tyto události ruku v ruce s celosvětovou náladou po proběhlé válce tak značně přispěly ke vzniku Československa a utvoření (relativně) stabilní státní moci, která byla na našem území po 28. říjnu 1918 vykonávána. K tomuto – pro český nárok tak významnému – datu však vedlo několik dílčích a postupných kroků, které až ve svém souhrnu zajistily nejen úspěch vyhlášení nezávislosti, ale i jeho uznání a podporu ze strany většiny tehdejších světových mocností. V následující pasáži vykreslíme několik těchto momentů, které jsou v české historii považovány za stěžejní, avšak aniž bychom si kladli za cíl jejich komplexní popis.

Myšlenka samostatného státu byla realizována jak doma v monarchii, tak v exilu. Co se týče zahraničního odboje, jeho centrální osobou byl Tomáš Garrigue Masaryk. Prostřednictvím četných veřejných vystoupení a politických konexí se pokoušel prosadit u představitelů států Dohody svou vizi samostatného československého státu. Jedním z prvních takových momentů bylo například Masarykovo vystoupení v Curychu a Ženevě ve dnech 4. a 6. června 1915. Následně se zasadil o vytvoření dvou zahraničních center – v Paříži a Londýně – která přispívala k diskuzi o otázce samostatného českého státu.¹⁸⁸ Dalším významný krokem bylo dojednání dohody mezi Slovenskou ligou a Českým národním sdružením dne 22. října 1915 v Clevelandu v USA, jejíž hlavním myšlenkou bylo vyjádření touhy českého a slovenského národa po společném soužití ve federativním uspořádání.¹⁸⁹ Necelý měsíc poté byla v dokumentu Českého komitétu zahraničního formulována idea samostatného československého státu. Komitét se následně přetransformoval a vžilo se pro něj označení Československá národní rada.¹⁹⁰

Tyto myšlenky se však formovaly postupně, především na přelomu let 1915 a 1916. V té době z pochopitelných důvodů nebylo dosud ani zřejmé, které strany odejdou z války vítězně, a státy Dohody ani netušily, proč by měly usilovat o rozdělení Rakouska-Uherska. Dokonce i Masaryk v tomto období zcela nevyklučoval možnost jednat s monarchií o novém uspořádání státu.¹⁹¹ V rámci tohoto období se program zahraničního odboje ustálil na potřebě

187 Viz KÁRNÍK, Z. *Malé dějiny československé: (1867–1939)*. Praha: Dokořán, 2008, s. 28–29.

188 URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 596–598.

189 EFMERTOVÁ, M. C. *České země v letech 1848–1918*. Praha: Libri, 1998, s. 140.

190 URBAN, op. cit., s. 598–599.

191 Ibid., s. 599.

rozpadu monarchie a vzniku jednotlivých států na základě práva národu na sebeurčení, o čemž se postupně dařilo přesvědčovat i jednotlivé představitelé států Dohody.¹⁹² V průběhu pokusů o mírová jednání již dohodové mocnosti explicitně vyjádřily požadavek na osvobození národů z cizí nadvlády (Čechoslováky nevyjímaje).¹⁹³ I ze strany Spojených států zazněl tento požadavek (ovšem o něco později). Projev prezidenta Wilsona na půdě amerického Kongresu v lednu 1918, který lze chápat jako návrh mírového programu, mimo jiné ve svém 10. bodě (z celkových 14) konkrétně obsahoval požadavek na určitou autonomii národů Rakouska-Uherska (byť ne nutně v rámci samostatného státu).¹⁹⁴

Dalším výrazným faktorem působení byly samozřejmě československé legie.¹⁹⁵ Jednalo se o uskupení dobrovolných vojáků, kteří bojovali na straně Dohodových států proti Centrálním mocnostem (zejména Německu a Rakousko-Uhersku). Vytvářely se především z původních příslušníků císařské armády, kteří padli do zajetí (nebo do něj mnohdy i dobrovolně utekli).¹⁹⁶ Postupně se konstituovaly na frontách ve Francii, Srbsku, Rusku i Itálii, později dokonce i jako samostatné pluky pod „vlajkou“ jednotné československé armády.¹⁹⁷ Tyto nemalé úspěchy českých a slovenských legionářů (např. v bitvě u Zborova dne 2. července 1917) taktéž stály Masarykovi v zádech při diplomatických jednání o osudu monarchie a potřebě samostatného státu.¹⁹⁸

Postup protirakouského odboje na území pozdějšího Československa byl poněkud pozvolnější, a to obzvlášť vzhledem k silnému útlaku ze strany státní policie a jiných orgánů monarchie. Zpočátku jej zaštiťovala především ilegální organizace zvaná Maffie, jejíž hlavní náplní činnosti byly různé zpravodajské úkoly, především komunikace mezi exilovými orgány a domovskými

¹⁹² Např. již dne 3. února 1916 tak došlo ke schůzce Masaryka s francouzským ministrem zahraničí Briandem, během něhož se Masarykovi podařilo získat předběžné sympatie Francie s rozdělením Rakouska-Uherska. Viz KALISTA, Z. *Stručné dějiny československé*. Praha: Vyšehrad, 1992, s. 313.

¹⁹³ Např. v rámci společné nóty ze dne 10. ledna 1917. Viz URBAN, op. cit., s. 605.

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 621–622.

¹⁹⁵ EFMERTOVIÁ, op. cit., s. 143.

¹⁹⁶ PICHLÍK, K., KLÍPA, B., ZABLOUDILOVÁ, J. *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 9–14.

¹⁹⁷ *Ibid.*, s. 160–192.

¹⁹⁸ KVÁČEK, R. a kol. *Dějiny Československa II, 1648–1918*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, s. 516–517; KÁRNÍK, op. cit., s. 37–38.

odbojáři a snaha o rozšíření povědomí o situaci v zahraničí v Čechách.¹⁹⁹ S postupem války a zahraničního odboje však došlo k několika významným událostem i na domácím území. Jednou z nich může být tzv. manifest českých spisovatelů, který v květnu 1917 podepsalo přes 200 spisovatelů různého politického přesvědčení a světonázoru. Tento text, vzešlý z podnětu dramatika Jaroslava Kvapila, vyzýval české poselstvo na říšské radě k důslednému hájení českých zájmů a národních požadavků s ohledem na občanská práva a svobodu evropských národů.²⁰⁰ Další byla tzv. Tříkrálová deklarace, která byla vydaná jako výsledek setkání sněmu českých říšských a zemských poslanců dne 6. ledna 1918 (na protest proti nepřizvání zástupců českého národa na mírová jednání do Brestu Litevského). V ní byl obsažen požadavek vytvořit samostatný český stát (s ohledem na své historické právo státní) společně se Slováky při respektování práv národnostních menšin bez ohledu na osudy Rakouska.²⁰¹

Otázka spojení národa Čechů se Slováky byla diskutována na několika fórech. Na domácím území byl jednoznačně vysloven souhlas se spojením Čechů a Slováků v rámci jednání v Martině dne 24. května 1918, jehož závěry vyjádřily snahu o vytvoření samostatného státu, skládajícího se ze Slovenska, Čech, Moravy a Slezska.²⁰² Ze strany slovenských krajanů byla tato vize podpořena Pittsburskou dohodou ze dne 30. května 1918.²⁰³ Následně dne 13. července 1918 vznikl Národní výbor československý, jehož složení reflektovalo výsledky posledních voleb v roce 1911. Spolu s exilovou Československou národní radou v Paříži měl figurovat jako prozatímní národní orgán, než bude vytvořen nový zákonodárný sbor a ustavena nová vláda.²⁰⁴ Z hlediska mezinárodního pak bylo stěžejní uznání československé vlády ostatními státy (zejména státy Dohody). K tomu došlo postupně jak ze strany Francie, tak Velké Británie a USA.²⁰⁵

¹⁹⁹ KÁRNÍK, op. cit., s. 29.

²⁰⁰ URBAN, op. cit., s. 610.

²⁰¹ URBAN, op. cit., s. 620–621; KALISTA, op. cit., s. 320.

²⁰² Viz KVAČEK, op. cit., s. 527–528.

²⁰³ KÁRNÍK, op. cit., s. 40.

²⁰⁴ KVAČEK, op. cit., s. 526–527; URBAN, op. cit., s. 630–631.

²⁰⁵ Francie již nótou ze dne 29. června 1918 zaslanou francouzským ministrem zahraničí Stephenem Pichonem. Velká Británie pak 9. srpna a USA dne 3. září 1918. Viz URBAN, op. cit., s. 629–630.

Za určitý vrchol těchto snah lze považovat Masarykovo vyhlášení Washingtonské deklarace dne 18. října 1918 jménem prozatímní československé vlády. Masaryk v ní odmítl jakoukoliv formu zachování habsburské monarchie a zároveň v ní načrtl základní struktury budoucího československého státu.²⁰⁶ Podle Peroutkova Budování státu však deklarace představuje spíše ideový program než pouhé prohlášení o svobodě.²⁰⁷ Naráží tak zejména na Masarykovo opakované zdůrazňování idejí a nutnost ukotvení budování nového státu v určité filozofii, přičemž hlavním principem této filozofie by měla být svoboda. Tento aspekt přitom Peroutka zmiňuje i v souvislosti s působením Masaryka dovnitř, nikoliv pouze navenek: „*Masarykova ideovost neměla jen mezinárodní hodnotu; měla také cenu pro organizaci samotné české zahraniční revoluce. Masaryk měl co povznášejícího říci českým lidem, kteří se chystali nést svou kůži na trh. Dovedl zejména nalézt myšlenkový styk s tou vrstvou chudého, pracujícího lidu, jež byla základem legií. Stal se vůdcem národa v revoluci, poněvadž mu dovedl postavit ideové cíle. To je vysvětlením, proč on a nikoliv někdo jiný stal se vůdcem. Revoluce se nedělají bez filozofie. Dobře napsal Havlíček: meč bez teorie je jen kus železa.*“²⁰⁸

Tato filozofie a teorie samostatného státu byla realizována již během první světové války, ale klíčovým momentem převratu byl 28. říjen 1918. Toho dne ráno byla na vývěsních tabulích zveřejněna nota rakousko-uherského ministra zahraničí Andrásyho adresovaná Wilsonovi s tím, že akceptuje jeho podmínky pro jednání o příměří (kromě jiného tedy i podmínku na sebeurčení národů Rakouska-Uherska).²⁰⁹ Obyvatelé Prahy Andrásyho notu pochopili jako definitivní kapitulaci Rakouska-Uherska a vydali se do ulic. Spolu se zástupci národního výboru (především tzv. muži 28. října, za které považujeme Jiřího Stříbrného, Aloise Rašína, Antonína Švehlu, Františka Soukupa a Vavro Šrobára) iniciovali převzetí moci na území českých zemí. Ještě 28. října 1918 večer bylo veškeré konání toho dne završeno vydáním prvního zákona, tzv. recepční normy sepsané Aloisem Rašínem.²¹⁰ Tímto dnem tedy došlo k vyhlášení samostatného Československého státu, ale teprve v následujících dnech a měsících jednotlivé orgány postupně fakticky přebíraly moc a řešily jednotlivé dílčí záležitosti s tím spojené.

²⁰⁶ KÁRNÍK, op. cit., s. 41.

²⁰⁷ PEROUTKA, F. *Budování státu. 1/2, 1918–1919*. Praha: Academia, 2003, s. 45–46.

²⁰⁸ Ibid., s. 46.

²⁰⁹ KVÁČEK, op. cit., s. 532.

²¹⁰ KÁRNÍK, op. cit., s. 42–43.

Ferdinand Peroutka píše, že 28. října 1918 se vynořilo to, co leželo celkem hotovo v lůně doby jako touha národa po svobodě.²¹¹ Svoboda a touha národa po ní jsou tedy zásadní ideje, které daly vzniknout novému státu. Avšak k jeho konstituování bylo v návaznosti na Wilsonovu politiku práva sebeurčení nutno, aby utvoření národa bylo dostatečně „prokázáno“.²¹² Bez národa, který realizuje své právo na sebeurčení, nemohlo pouhé obyvatelstvo na určitém území dosáhnout nezávislosti a samostatnosti za utvoření nového státu. Na otázku, zda je dána existence národa, však zdaleka není tak jednoduché nalézt odpověď. Jedná se totiž především o vnitřní otázky identity jednotlivých osob, které se pouze určitými znaky projevují navenek. Masaryk spolu s ostatními dokázali přesvědčit tehdejší mocnosti o svébytnosti českého (resp. československého) národa, o čemž svědčí vznik Československa jako úspěch jeho rané zahraniční politiky. Dosud však nebyla natolik podrobně zkoumána otázka, jakou roli hrála při utváření státu a definici národa vnitřní identifikace osob s nově konstituovaným státem, případně co mělo (či mohlo mít) vliv na tuto identifikaci. Jedním z prostředků, jak se přiblížit příslušné odpovědi, může být i zkoumání soudobé krásné literatury. Ta jako kulturní artefakt totiž nemusí zaznamenávat jen styl a zkušenosti autora, ale skrze text a jeho recepci čtenáři může odrážet i širší společenské souvislosti.²¹³ Toto zkoumání bude předmětem následující části.

3.2 Obraz války a upadající monarchie v krásné literatuře

Při interpretaci literárních děl hraje zásadní roli i historické pozadí, ve kterém autor dílo tvoří. A to i když např. píše historický román a zdánlivě není podstatný konkrétní okamžik, ve kterém dílo vzniká. Zároveň totiž do každého díla projektuje své vědomí a předporozumění, které nějakým způsobem souvisí i s dobou a společností, ve které žije a která jej utváří.²¹⁴

Protimonarchistický ráz zastávala v předválečné literatuře zejména tzv. tomanovská generace (Karel Toman například spolu s Dykem, Šrámkem,

²¹¹ PEROUTKA, op. cit., s. 5.

²¹² Srov. *ibid.*, s. 18.

²¹³ Srov. PAPOUŠEK a kol., 2010, op. cit., s. 41.

²¹⁴ Samozřejmě je i tento pohled nutné brát s rezervou a nelze dílo považovat za obraz života autora a jeho doby, minimálně ne bez dalšího. Záměrem autora může být naopak autofikce, obraz může být pokřivený pouze vnímáním tohoto jednoho člověka – k dílu je proto potřebovat kriticky v tomto ohledu.

Neumannem), též zvaní jako anarchističtí buřiči. Idea anarchizmu v těchto autorech přetrvávala jen přechodnou dobu a k vystrážlivění z těchto postojů došlo v podstatě již před válkou (po zavedení všeobecného volebního práva).²¹⁵ Někteří představitelé buřičské poezie pak našli nový ideál v představě autonomie českého národa. Pro druhé ale vznik nové republiky nebyl úplně uspokojivý. Všímal si přetrvávajících problémů (zejména sociálních) a ty následně ve svých dílech komentovali, ovšem převážně novými způsoby. Též drama bohatě glosovalo českou otázku a projevy habsburské vlády (především pak v historicky tematizovaných hrách nebo v tehdy populárních šantánech a kabaretech).²¹⁶

V následující pasáži se však zaměříme spíše na prózu (v souladu s celkovým zaměřením této knihy). Ta se spíše posouvá (obzvláště u zástupců mladší generace) od realistického kronikářského pojednání k fokusu na individuální osobnost člověka nebo v souladu s avantgardou k hledání nových, moderních forem.²¹⁷ Zároveň však využívá četné způsoby parodie a ironie.²¹⁸ S příchodem první světové války se pak despekt vůči Rakousku-Uhersku propojuje s tématem války, kterou Češi vnímají jako boj za cizí zájmy. Vyhraňují se proti tomuto konfliktu, jdou do války z donucení a téměř nikdo nechce bojovat (a umírat) za císaře a monarchii.²¹⁹ Prameny té doby zmiňují, že „*mezi lidem se rozšiřují nejhrubší parodie na rakouskou hymnu, urážky císaře jsou na denním pořádku...*“²²⁰ S tím byly samozřejmě spojeny i četné zásahy cenzury a perzekuce významných literárních osobností.²²¹

Arne Novák ve svých Přehledných dějinách české literatury zmiňuje, že na rozdíl od mnohé jiné zahraniční literatury u nás nevznikala díla popisující surově

²¹⁵ LEHÁR, J. a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998, s. 461–464.

²¹⁶ Lze zmínit snad nejnámější kabaret Červená sedma, viz *ibid.*, s. 482–486. Pro úplnost lze dodat, že divadlo hrálo značnou roli i v dobách války, srov. NOVÁK, J. V., NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až po naše dny*. Brno: Atlantis, 1995, s. 1404–1405.

²¹⁷ LEHÁR a kol., s. 474–475, 507–408.

²¹⁸ Jako typický příklad lze zmínit např. Haškův program strany mírného pokroku v mezích zákona. Blíže viz MUKAŘOVSKÝ, J., PEŠÁT, Z., STROHISOVÁ, E. *Dějiny české literatury IV. Literatura od konce 19. století do roku 1945*. Praha: Victoria publishing, 1995, s. 280.

²¹⁹ PÍCHLÍK, KLÍPA, ZABLOUDILOVÁ, *op. cit.*, s. 11–12.

²²⁰ *Cit. dle* LEHÁR a kol., *op. cit.*, s. 516.

²²¹ *Ibid.*, s. 517.

obrazy válečných hrůz či krutost a krvavost.²²² S určitými naturalistickými prvky či spíše s obecným otevřením válečné otázky se můžeme setkat též v dílech K. M. Čapka-Choda a J. Johna nebo i u některých dramatiků (J. Hilberta, J. Mahena či F. Šrámka). Kromě nich zmiňuje několik dalších jmen (pro současného čtenáře prakticky neznámých), která se objevovala na titulních stranách pozdějších povídkových nebo románových děl.²²³

V české literatuře se však objevily jiné dva hlavní proudy – tzv. legionářská literatura a na druhé straně „*tendenční a mnohdy přímo satirická groteska protiválečná*“²²⁴ (jak tento proud s určitým nádechem kritiky vymezuje A. Novák).

Námětem legionářské literatury jsou zážitky Čechů a Slováků z války (a to především na straně protirakouského odboje). Mnohdy je to právě až spíš návrat legionářů domů, který je tematickým jádrem děl. Například v Koptově trilogii *Třetí rota* vyvstává hlavní konflikt v podobě ztráty mnohých iluzí.²²⁵ Proletářsky orientovaný Jaroslav Kratochvíl v knize *Cesta revoluce* zase polemizuje s otázkou vlivu legií na vytvoření samostatného československé státní.²²⁶ Je tak otázkou, nakolik (a zda vůbec) legionářská díla působila na utváření českého národa. Obzvlášť když byl návrat do nového vítězného a demokratického státní spojen s deziluzí.

Podobné zrcadlo nastavuje vytvořením republiky i druhý proud české „válečné“ literatury, který se s válkou vypořádával humorem. Například Haškova satira nesměřuje jen proti monarchii a válce. Nevyhýbá se ani kritice nešvarů nového státní (přičemž určité rozčarování je možno spatřit i v životě samotného Haška při návratu do vlasti na konci roku 1920).²²⁷ Ukazuje, že někteří někdejší vojenští velitelé, kteří na povel císařpána týrali Čechy utíkající před válkou, zůstali nadále ve svých funkcích, jen změnili znak monarchie za československou vlajku: „*A v garnizóně trojice: štábní profous Slavík, hejtman Linhart a šikovatel Řepa, přezvaný též ‚kat‘, vykonávali již svou úlohu. Kolik jich umlátíli v samovažbě! Může být, že dnes hejtman Linhart i za republiky je dále hejtmanem. Přál*

222 NOVÁK, NOVÁK, op. cit., s. 1316.

223 Ibid., s. 1316–1317. Lehár navíc zmiňuje např. i Weinerův a Weissův expresionismus a existencialismus, které mají v něčem k drsnému obrazu války blízko; srov. LEHÁR a kol., op. cit., s. 559–560.

224 NOVÁK, NOVÁK, op. cit., s. 1317.

225 Ibid., s. 1462.

226 LEHÁR a kol., op. cit., s. 560–562.

227 MUKAŘOVSKÝ, PEŠAT, STROHSOVÁ, op. cit., s. 281.

bych si, aby mu byla započtena služební léta na garnizóně. Slaviček a Klíma od státní policie je započteny mají. Řepa se vrátil do civilu a vykonává dál své zaměstnání zednického mistra. Může být, že je členem vlasteneckých spolků v republice. Státní profous Slavík stal se zlodějem za republiky a je dnes zavřen. Nezakotvil se chudák v republice jako jiní vojenští páni.“²²⁸

Se změnou monarchizmu na demokracii přichází též proměna autorské svobody. S nástupem první československé republiky se autorům (minimálně podvědomě) uvolnily ruce, a mohli tak psát o věcech, o kterých by si dřív psát nedovolili (nebo by pro ně bylo při nejmenším komplikované usilovat o jejich vydání knižně).²²⁹ Pravdou však je, že cenzura trvala nadále i za první republiky (byť nebyla tolik přísná a byla namířena primárně proti jiným typům projevů). I když je tedy zřejmé, že u většiny spisovatelů změna politického klimatu fakticky přispěla k svobodnějšímu vyjadřování, z hlediska pozitivního práva prakticky k zásadním změnám ohledně cenzury nedošlo.²³⁰

Představoval tedy opravdu rok 1918 natolik převratnou revoluci a naprostou změnu právního uspořádání? Nebo se jednalo jen o určitou proměnu smýšlení na úrovni jednotlivců a posun v jejich vnímání vztahu vůči státu? Jinými slovy, je pád monarchie a nástup republiky opravdu tak podstatný pro vývoj (pozitivního) práva na území naší republiky, anebo to má vliv spíš „jen“ na naši národní a státoprávní identitu? Pro tento text je stěžejní především posouzení toho, jak se odrazila proměna státu ve vědomí jednotlivých osob (např. úředníků nebo policistů, kteří sice pracovali se stejnou právní úpravou, ale možná k ní mohli přistupovat poněkud jinak).²³¹ Samotná právní úprava (a její institucionální změny) nám není úplně schopna poskytnout obraz společnosti, její proměny a vliv těchto skutečností na českou identitu. Za tímto účelem se ale můžeme podívat do významných literárních děl, které jednak

²²⁸ HAŠEK, J. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1/2*. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 101–102.

²²⁹ Např. v případě Haškových *Dějin strany mírného pokroku v mezích zákona* údajně nakladatel i přes přípravu tisku v letech 1911–1912 nakonec ztratil odvalu dílo vydat. PAPOUŠEK a kol., 2010, op. cit., s. 176.

²³⁰ WÖGERBAUER, M. a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek I, 1749–1938*. Praha: Academia, 2015, s. 709–713.

²³¹ To lze doložit právě zmiňovanou podobou cenzury. Přestože byla právní úprava totožná (anebo paradoxně regulace ještě přibývalo), konfiskační praxe si ve 20. letech vystačila se zákazem jen malého množství titulů. Zároveň uvolnění cenzury přispěla též její transparentnost a možnost s danou praxí kriticky polemizovat. Viz zejména *ibid.*, s. 733–735.

vypovídají o stavu společnosti skrze díla samotná, jednak skrze jejich recepci (ohlas ve společnosti). Na průsečíku témat války a monarchie se bezesporu nachází především soubor děl z pera Jaroslava Haška pojednávající o ikonické postavě Švejka. Tyto knihy, které jsou zároveň výpovědí o společnosti za válečného stavu a v počátcích nového státu, budou předmětem hlubší analýzy v následující části této kapitoly.

3.3 Osudy dobrého vojáka Švejka za války

Postavu dobrého vojáka Švejka Hašek uvedl do života už před válkou v rámci několika humoristických a antimilitaristicky laděných povídek. Opravdové slávy se však dočkal až v rámci čtyřdílného románu vydávaného v letech 1920–1923 pod názvem *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*.²³² Určité charakteristiky Švejka se sice v jednotlivých „verzích“ proměňovaly (např. jeho zaměstnání), co však zůstalo zachováno, je vnější shoda a ráz komiky, do níž je Švejk zasazován.²³³

Osudům dobrého vojáka Švejka se prakticky ihned dostalo značné obliby čtenářů. I přes nadměrnou velikost nákladu prvního tisku se knihy velmi rychle rozprodaly.²³⁴ Dílo se stalo předmětem dalších interpretací (jak v rámci divadelního zpracování, tak jako němé filmy).²³⁵ A to nejen postava Švejka, i sám autor se stal látkou různých anekdot (historek z Haškova života a jeho bohémských kruhů na pomezí faktu a fikce), které začaly vycházet po jeho smrti v roce 1923.²³⁶ Nicméně obliba Haškova díla ze strany čtenářů zcela nekorespondovala s tehdejšími názory literární kritiky, která si jej buď vůbec nevšímala, anebo jej odsoudila jako dílo povrchní, ploché a vulgární. Podle Radka Pytlíka dokonce prvorepublikovou literární veřejností „*není Švejk chápán jako umělecké dílo, ale jako obskurní literatura, o které je třeba mlčet a která*

²³² Poslední díl přitom Hašek nedokončil. Po Haškově smrti jej dopsal Karel Vaněk, který následně vydal ještě dva díly s titulem *Dobrý voják Švejk v ruském zajetí*. Ty měly na původní sérii navazovat, nicméně se již nedočkaly takové slávy. Srov. NOVÁK, NOVÁK, op. cit., s. 1487.

²³³ PAPOUŠEK a kol., 2010, s. 385.

²³⁴ PARROTT, C. *Jaroslav Hašek: A Study of Švejk and the Short Stories*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, s. 111–112.

²³⁵ Ohledně různých dramatinizací Švejka viz PYTLÍK, R. *Jaroslav Hašek a Dobrý voják Švejk*. Praha: MK ČSR a Český literární fond v nakladatelství a vydavatelství Panorama, 1983, s. 79–87.

²³⁶ PAPOUŠEK a kol., 2010, op. cit., s. 387–388.

by měla být utajena.“²³⁷ Nicméně i přes prvotní rozpaky literární věda nakonec nachází pro Švejka pochopení, nebo alespoň určité uznání. Lze zmínit například Novákovy *Přehledné dějiny české literatury*, které „rozsmárně rozchechtané karikatuře ‚dobrého vojáka Švejka‘“ přiznávají světovou proslulost (jako jediné české knize s válečnou tematikou).²³⁸

Pokud tedy byl v tomto období pro Čechy jedním z nejčtenějších děl Haškův Švejk, nesvědčí toto dílo o české společnosti té doby? Nečetli čtenáři první republiky toto dílo právě kvůli tomu, že se dokázali identifikovat s některými postavami, daným prostředím, které pro ně bylo natolik blízké a potřebovali se s ním nějak „vypořádat“ (zanechat starou monarchii, vysmát se jí a začít nové uspořádání)? A identifikují se Češi s postavou Švejka, nebo spíše s celkovým vyzněním díla? Je to i určitá propaganda nového státu prostřednictvím zesměšnění starého uspořádání? V následujících odstavcích se pokusíme přiblížit možné odpovědi na tyto otázky.

3.4 Švejk jako centrální postava románu a národní mýtus

Postava Švejka vzbudila mnohé rozporuplné diskuze o jejím skutečném charakteru. Na jedné straně je považován za „úředně uznaného blba“, opačný pohled se však kloní k tomu, že je ve skutečnosti vychytralý, a svou hloupost, naivitu a loajalitu vůči monarchii jen předstírá. Reflexe *Osudů dobrého vojáka Švejka* mnohdy dochází k zjednodušené interpretaci švejkovství nebo švejkoviny, což je považováno za „banlivý rys národní povahy, za karikaturní portrét malého českého člověka“.²³⁹ Nicméně nelze už jen z četnosti těchto zjednodušujících výkladů uvažovat o tom, že se s danou představou Češi ztotožňují, když se v tom vlastně vidí? Abychom mohli rozvinout tyto nastíněné úvahy, je nejprve nutné blíže poznat samotné postavy románu. V této podkapitole tedy nejprve podáme analýzu postav *Osudů* (v čele se samotnou osobou Švejka),²⁴⁰ na což následně naváže další část, která se již blíže zaměřuje na propojení vykreslení těchto postav s národní identitou.

²³⁷ PYTLÍK, 1983, op. cit., s. 57.

²³⁸ NOVÁK, NOVÁK, op. cit., s. 1317.

²³⁹ PAPOUŠEK a kol., 2010, op. cit., s. 288.

²⁴⁰ Při analýze bude přihlíženo k různým způsobům charakterizace: od promluvy vypravěče a dialogů (promluv jiných postav) týkajících se příslušné postavy až po samotné monology dané postavy. Viz HODROVÁ, D., JUNGMANNOVÁ, L., VANGELI, N. ... na okraji chaosu: poetika literárního díla 20. století. Praha: Torst, 2001, s. 519.

3.4.1 Blb, dobrák, nevědomý prostáček

Na první pohled může Švejk působit jako prachspřstý dobrák. Opravdu se nesnaží nikomu uškodit a o všech si myslí jen to nejlepší, jen má občas tu smůlu, že se připlete do ošemetných situací. A mnohdy to není ani smůla či vypočítavost, ale ryzí hloupoučké dobráctví. To mu přisuzuje vypravěč v mnoha komentářích uvozujících Švejkovy výpovědi: „měkkým úsměvem, teplem a něhou svých dobráckých očí“, „s nejnevinnější tváří a milým dobráckým úsměvem“, „hleděl upřímně a dobrosrdečně na něho pár dobráckých, nevinných očí Švejkových“.²⁴¹ Tuto interpretaci lze ilustrovat i příhodou, když Švejk nechá kočku sežrat oblíbeného kanárka jeho nadřízeného – nadporučíka Lukáše. A celý incident mu vysvětluje těmito slovy:

„Poslušně blásím, pane obrlajtnant, takto: Já jsem věděl, že kočky nemají kanárky rády a že jim ubližujou. Tak jsem je chtěl dobromady seznámit a popřípadě, kdyby ta bestie chtěla něco podniknout, naprášit jí kožích, aby na to do smrti nezapomněla, jak se má chovat ke kanárkovi, poněvadž mám velice rád zvířata. U nás v domě je jeden kloboučník a ten tak vycvičil kočku, že mu sežrala dřív tři kanáry a teď ani jednoho a může ten kanár si třeba na ni sednout. Tak jsem to chtěl taky zkusit a vytáhl jsem kanárka z klece a dal jí ho vočichat, a vona, vopice, nežli jsem se vzpamatoval, ukousla mu hlavu. Já jsem vopravdu takovou sprostotu vod ní nečekal. [...] Voni prý kočky nejsou hudebně vzdělaný a nemohou vystát, když kanárek zpívá, poněvadž tomu ty bestie nerozumějí. Já jsem tý kočce vynadal, ale bůh mě chraň, nic jsem jí nendělal a čekal na vás, až jak rozhodnete, co se jí má stát za to, potvoře prašivý!“²⁴²

Věrohodnosti Švejkova charakteru přispívá i jeho reakce na Lukášovu otázku:

„Poslyšte, Švejku, jste opravdu takové boží hovado?“ – „Poslušně blásím, pane obrlajtnant,“ odvětil slavnostně Švejk, jsem! – Vodmalíčka mám takovou smůlu. Vždycky chci něco vopravit, udělat dobře, a nikdy nic z toho nevyjde než nějaká nepřijemnost pro mne i pro okolí. Já jsem vopravdu chtěl ty dva seznámit, aby si rozuměli, a nemůžu za to, že vona ho sežrala a že bylo po známosti. V domě U Štupartů sežrala před léty kočka dokonce papouška, poněvadž se jí posmíval

²⁴¹ Obecně slovo „dobrácký“ a příbuzná slova se vyskytují v prvních dvou dílech celkem 24× (a vždy v rámci Švejkova popisu), což je i přes velký rozsah díla značně vysoká frekvence. Ve třetím a čtvrtém díle lze toto slovo najít již jen dvakrát. Viz např. HAŠEK, J. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 3/4. Praha: Československý spisovatel, 1983, s. 58 a 206.

²⁴² HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 1/2, op. cit., s. 203–204.

a mňoukal po ní. Vóni ale mají kočky tubej život. Jestli poručíte, pane obrlajtnant, abych ji vodpravil, tak ji budu muset trhnout mezi dveřmi, jinak nedodělá.“²⁴³

Dalším ambivalentním rysem postavy Švejka je i jeho pravdomluvnost. V některých situacích bez skrupulí a jakýchkoliv obav z následků říká naprostou pravdu. Například když jej jeden z poručíků vyslýchá, tak se na nic nevymlouvá a přiznává, že do Budějovic nedojel, protože seděl v hospodě. Na to poručík výstižně reaguje: „*Takového vola jsem neviděl, pomyslí si poručík, přiznává se ke všemu. Kolik už jsem jich tady měl, a každý zapíral, a tenhle si klidně řekne: ‚Změškal jsem všechny vlaky, poněvadž jsem pil jedno pivo za druhým.‘*“²⁴⁴ V jiných situacích naopak ale nepokrytě lže a nemá žádný problém překročit jakákoliv morální či právní pravidla.²⁴⁵

Švejk sám ani neprohlédne ironii (nebo nepochopení aspoň předstírá): „*Podívejte se na sebe do zrcadla. Není vám špatně nad vaším blbým výrazem? Vy jste nepřítomější hříčka přírody, kterou jsem kdy viděl. Nu, řekněte pravdu, Švejku: líbíte se sám sobě?*“ – *„Poslušně hlásím, pane obrlajtnant, že se nelíbím, jsem v tom zrcadle nějaké takové šišťatej nebo co. Vóno to není broušený zrcadlo.*“²⁴⁶ Nadporučík těmito citovanými slovy vlastně vystihuje celkový dojem, kterým Švejk na všechny kolem sebe působí. Švejk umí působit nevinně, a to i tehdy, když zcela zřejmě učinil něco nesprávného. Kromě výše popsaného incidentu s pozřením kanárka lze zmínit i situaci ve vlaku na cestě do Českých Budějovic, kdy Švejk zatáhne záchrannou brzdu a způsobí tím nemalé zdržení. Když je poté incident řešen na nástupišti, jeden z přihlížejících se Švejka zastane (a navíc za něj zaplatí i pokutu): „*Podívejte se na něho, odvozoval z nejnevinnějšího výrazu na tváři Švejka, který obraceje se ke zástupu pronášel: ‚Já jsem, lidičky, nevinnej.‘*“²⁴⁷

3.4.2 Vychytralý, rafinovaný šibal

Na druhou stranu může Švejk působit tak, že svou předstíranou slaboduchostí jen zastírá svou vychytralost. Je to otázka, se kterou se nepotýká jen čtenář, ale kterou si kladou i mnohé postavy. Není si jistý ani nadporučík Lukáš, když se snaží vyčinit Švejkovi, že mu dal kradeného psa (jenž patřil jeho

²⁴³ Ibid., s. 204.

²⁴⁴ Ibid., s. 279.

²⁴⁵ Blíže viz PARROTT, op. cit., s. 124–125.

²⁴⁶ HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1/2*, op. cit., s. 247.

²⁴⁷ Ibid., s. 269–270.

nadřízenému): „Švejku, dobytku, himmlaudon, držte bubu! Buď jste takový rafinovaný ničema, nebo jste takový velbloud a blbom nejapný. [...] Tak řekněte pravdu, ukrad jste ho nebo neukrad?“²⁴⁸ Ale i on, byť na počátku zcela rozlícen, se nedokáže ubránit Švejkově dobráckému dojmu a než by jej trestal, tak raději rezignuje. „Proč jste mně vodil ukradenýho psa, proč jste mně tu bestii nasadil do bytu? — A bych vám udělal radost, pane obrlajtnant.‘ — A Švejkovy oči dobráčky a něžně podívaly se nadporučíkovi do tváře, který si sedl a žaučpěl: ‚Proč mne bůh trestá tímhle hovadem?‘“²⁴⁹

Tato prostomyslnost a dobráckost tedy může být pouhou snahou Švejka vyvolávat v ostatních dojem důvěryhodnosti. Švejk vystupuje jako šibal (a je proto mnohdy srovnáván s Gargantuou a Pentagruelem, Simpliciem Simplicissimem či Jakubem fatalistou), mění masky podle situací a říká, co se mu zrovna hodí.²⁵⁰ Zároveň jeho vyjádření povětšinou nejde vykládat jednoznačně ani příliš doslova, ale obecně s ohledem na celkovou komickou funkci díla.²⁵¹ S tímto pohledem je proto nutno interpretovat Švejkovy výroky a primárně zvažovat, zda nejsou záměrnou ironií.

Švejkova problematická charakteristika je zřejmá v ambivalentním vztahu vůči monarchii a válce. Od samého začátku je totiž vykreslován jako člověk, který je nadšený být se pro císaře pána, ale zpočátku mu bohužel není umožněno dostat se na frontu. Později však můžeme vypořádat určitou proměnu jeho postoje, dokonce až explicitní kritiku monarchie: „A oba pokračovali dále v rozhovoru, až konečně Švejk odsoudil Rakousko nadobro slovy: ‚Taková blbá monarchie nemá ani na světě být,‘ k čemuž, aby jaksi ten výrok doplnil v praktickém směru, dodal druhý: ‚Jak přijdu na front, tak se jim zdejchnu.‘“²⁵²

Na jednu stranu tedy můžeme uvažovat, zda i ty počáteční nadšené promonarchistické postoje a chuť jet do války není jen Švejkova důmyslná strategie, jak se vojně vyhnout. Nebo taky celé tyto pasáže mohou představovat pouze vypravěčovu ironii, v čemž by se odrážela i výše popsaná realita naprosté nechuť českého národa bojovat pro rakouskou věc (záhy mnohdy proměněná na snahu dostat se na frontu pouze za účelem připojit se k odboji,

248 HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 1/2, op. cit., s. 244.

249 Ibid., s. 245.

250 MUKAŘOVSKÝ, PEŠAT, STROHISOVÁ, op. cit., s. 288.

251 PYTLÍK, 1983, op. cit., s. 50.

252 HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 1/2, op. cit., s. 242; k proměněným těchto postojů viz též PARROTTI, op. cit., s. 122–124.

což byl ostatně i případ samotného Haška).²⁵³ Na Švejkovu prohnatost lze mnohdy usuzovat právě z komentářů stran jeho chování z pohledu vypravěče: „*Poslušně blásím, že nemám, že jsem úplně spokojen, opakoval Švejk s takovým milým výrazem, že se štábní profous zmýlil a považoval to za upřímnou snabu a poctivost.*“²⁵⁴ Vypravěč v této ukázce prakticky neguje Švejkovu upřímnost a poctivost. Nebo jinde prozrazuje, že Švejk nejedná pouze bezprostředně a narovinu, ale vybírá si, co vlastně přesně řekne: „*Poslušně blásím, pane feldkurát, řekl rozváženě Švejk, sázeje všechno na jednu kartu, že se zpovídám bobu všemohoucímu i vám, důstojný otče, který jste na místě božím, že jsem brečel opravdu jen kvůli legraci.*“²⁵⁵

Ani výše zmiňované komentáře vypravěče přesto nedokážou objasnit Švejkovy pravé postoje. Nevysvětlují kupříkladu Švejkovu motivaci, když se (alespoň naoko) vehementně snaží dostat ke svému pluku do Českých Budějovic, byť mu mnozí lidé kolem nabízí různé cesty, jak se vyhnout frontě.²⁵⁶ Švejk jim vlastně mnohdy raději lže a říká, že utíká, aby se vyhnul vysvětlování a nezklamal je. Přesto však v konečném důsledku návrat k pluku svým počínáním významně oddálí. Byť tato domnělá urputnost návratu do Českých Budějovic může být jen prostředek parodie, zřejmě to těž svědčí o neurčitosti Švejkových postojů, různorodosti jeho motivací, nebo spíše toho, že jsou jeho motivace zcela nepodstatné. Obecně se přizpůsobuje ostatním a jedná v různých situacích odlišně podle toho, co se od něj očekává (podobně jako jiní šibalové v pikareskních románech). Zdá se tak, že neznázorňuje běžnou postavu z masa a kostí s běžnými lidskými potřebami, ale určitý odosobněný, nereálný sjednocující prvek díla.²⁵⁷ Ostatně ani nepocituje běžné lidské stavy – ze všech možných situací lze zmínit proslulou scénu s klystýrem, kdy svého trýznitele ještě povzbuzuje a zdánlivě nepocituje bolest.²⁵⁸ Než se pokusíme o rozuzlení postavy Švejka a jeho porovnání s ohledem na národní identitu, přiblížíme ještě stručně v následující podkapitole další postavy díla.

²⁵³ Hašek se při psaní *Osudů* zřejmě inspiroval svým přístupem k válce – nejprve se ji snažil sabotovat, pobyt v Českých Budějovicích strávil v nemocnici (s nadějí, že bude pro nemoc zbaven vojenské povinnosti), a dokonce se pokusil dezertovat. Nakonec se však jeho postoj změnil, a naopak se snažil na frontu dostat (nicméně za jediným účelem, aby se přidal na stranu odboje). PYTLÍK, 1983, op. cit., s. 39.

²⁵⁴ HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1/2*, op. cit., s. 103.

²⁵⁵ Ibid., s. 110.

²⁵⁶ Ibid., s. 282 a násl.

²⁵⁷ Srov. PAPOUŠEK a kol., 2010, op. cit., s. 277.

²⁵⁸ Viz HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1/2*, op. cit., s. 89.

3.5 Odras česko-rakouských vztahů v ostatních postavách

Švejk je pojičkem veškerých epizod a středem děje bez ohledu na významnost daného momentu pro něj konkrétně. Ostatní postavy tak v něčem představují pouhé nástroje dokreslení situace a vypořádání Švejkova jednání. Nicméně satira se neobjevuje jen u postavy Švejka. Radko Pytlík, významný znalec a komentátor Haškova díla, rozlišuje dvě hlavní skupiny těchto ostatních postav – postavy karikované a postavy lidové.²⁵⁹

První skupinu představují především rakouští důstojníci, ohledně nichž vypravěč rozhodně nešetří ironií a zesměšňováním. Nejedná se ale o obvyklý způsob karikaturizace, kdy je nadsázka ihned zřejmá. Naopak, komentáře stran příslušníků rakouských orgánů vyznívají z úst Švejka mnohdy jako uznání jejich statečnosti. Například lze zmínit Švejkovo vyprávění o jednom „hrdinovi“: *„Zas ho chtěli vodnášet, ale von se počal belbat vo boli k bitevní čáře a holi se bránil proti nepříteli, a přilít novej granát a utrhl mu tu ruku, ve kterej držel hůl. Von si tu hůl přendal do druhý ruky, zařval, že jim to nevodpustí, a bůhví jak by to s ním dopadlo, kdyby ho byl šrapnel za chvilku definitivně nezamordoval. Možná, že kdyby ho nakonec přece jen nevoddělali, že by byl taky dostal stříbrnou medaili za statečnost. Když mu to urazilo hlavu, tak, jak se kutálela, ještě vykřikla: ‚Vždy povinnosti věrné spěch, byt’ vůkol vanul smrti dech.‘“²⁶⁰ Mnozí z představitelů rakouské armády jsou též české národnosti (např. jedny z mála hlavních, nebo alespoň ne pouze epizodních postav – nadporučík Lukáš či poručík Dub). Ani tyto postavy se však nevyhnou karikatuře a zesměšnění v Haškově díle.²⁶¹*

V ostatních postavách (českých) se pak snoubí groteskní a „reálné“ psychologické prvky. Na jednu stranu tedy Švejkovi „nahazují na smec“ pro vyvolávání komických, či až satirických situací. Zároveň v nich vyplývají na povrch zcela lidské (a zároveň možná typicky české) vlastnosti. Jsou kupříkladu vykreslovány jako simulanti, kteří dělají všechno pro to, aby se mohli vyhnout narukování do války. Též v nich lze spatřovat určitou zášť vůči monarchii a strach (zejména z císařovy tajné policie), ale reálně proti tomu nijak nebrojí.²⁶² To jim ale nebrání si v hospodě u piva z představitelů monarchie udělat

²⁵⁹ PYTLÍK, 1983, op. cit., s. 48–49.

²⁶⁰ HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 1/2, op. cit., s. 276.

²⁶¹ PARROT, op. cit., s. 131–132.

²⁶² Blíže viz MUKAŘOVSKÝ, PEŠAT, STROHSOVÁ, op. cit., s. 284.

legraci. Vlastně jednájí zcela přirozeně, lidsky a pochopitelně. Grotesknost je jim přisouzena až spíše v souvislosti (v kontrastu) s jednáním Švejka. Ostatní postavy jsou tedy upozaděné a význam jejich charakteristiky je tak prakticky omezen pouze na to, v jakém vztahu vystupují vůči Švejkovi.²⁶³ Z toho důvodu se v následujících úvahách vrátíme primárně ke Švejkovi, především pak v souvislosti s tím, zda jej lze považovat za obraz typického Čecha, případně jaký obraz českého národa celé dílo vykresluje.

3.6 Švejk jako součást české identity

Základní otázkou, k jejímuž zodpovězení měla směřovat tato kapitola, bylo to, jak je prezentován národ v tehdejší krásné literatuře v souvislosti s přeměnou monarchie na samostatný československý stát. Jako základní východisko k těmto úvahám slouží teze, že národ představuje jeden z konstituujících prvků státu, přičemž k vytvoření (nebo obhájení) samostatného národa je třeba zejména sdílená vnitřní identifikace jednotlivých osob s určitým kolektivem.²⁶⁴ Za účelem poodhalení této sdílené identifikace (můžeme zjednodušeně říci národní identity) byla analyzována tehdejší literatura a její recepce v prvorepublikové společnosti. Stěžejní dílo v tomto ohledu je nepochybně právě Haškův román o osudech vojáka Švejka, především již jen pro to, že tato samotná postava bývá označována za typického Čecha a celé dílo pak za určitý obraz češství. Oba tyto pohledy však nejsou přijímány bez dalšího, proto se na ně v závěrečné části této kapitoly ještě blíže zaměříme ve spojení s obrazem národní identity – nejprve tedy na vnímání charakteristiky Švejka, a následně obecně na satirickou podobu Haškova díla.

3.6.1 Švejk jako obraz typického Čecha?

Jak bylo výše nastíněno, postavu Švejka není možné jednoznačně charakterizovat a interpretovat jeho jednání. Nicméně toto samotné lavírování mezi možnými výklady je zřejmě právě tou charakteristikou, kterou chtěl o Švejkovi vypravěč podat. Jedná se o polyfunkční a snad až nepersonální

²⁶³ Viz PYTLÍK, 1983, op. cit., s. 48.

²⁶⁴ Srov. DAVID, O., BAR-TAL, D. A Sociopsychological Conception of Collective Identity: The Case of National Identity as an Example. *Personality and Social Psychology Review*. US: Sage Publications, 2009, roč. 13, č. 4, s. 355–356. DOI: <http://doi.org/10.1177/1088868309344412>

prvek románu, který spíš než postavu ve skutečnosti představuje nadsazenou konstrukci a zobecnění běžných lidských vlastností (nebo jejich parodií).²⁶⁵ Nicméně Haškův výtvar se po vydání *Osudů* nestal jen běžným literárním jevem. Dal vzniknout novému národnímu mýtu. Švejk bývá spojován s určitým typem českého charakteru a národní povahy, což se stávalo mnohdy i ohniskem sporů.²⁶⁶ V dnešní době již zřejmě postava Švejka nevzbuzuje takovou kritiku pro absenci mravních hodnot či karikování české povahy. Naopak se možná v postavách románů současný český občan „najde“ (nebo spíš nějakého souseda, kolegu nebo politika), a to i když už uplynulo více než sto let, co se Haškovo dílo dostalo do rukou prvního z čtenářů. A co to vlastně říká o obrazu českého národa, když se tato interpretace tak ujala? Hodí se zde přisloví *potřefená husa nejvíc kejbá?*

Vydání *Osudů* neprovázela zpočátku prakticky žádná reakce literární kritiky. Na dlouhou dobu jedinou významnou kritickou interpretací zůstávala stat' Ivana Olbrachta.²⁶⁷ Posléze se sice rozšířily reflexe Haškova díla, povětšinou však význam díla redukovaly na hanlivý popis malého českého člověka, ve kterém spatřovaly prvky ulejváctví, prospěchářské přízemnosti a nihilistického popírání duchovních hodnot (obzvlášť kriticky vůči tomuto obrazu národní povahy vystupoval Jaroslav Durych).²⁶⁸ Nicméně v dnešní době jsou tyto interpretace převážně odmítány. Například Cecil Parrott, významný překladatel Haškova díla do angličtiny, zastává názor, že Švejka nelze považovat za obraz pouze Čechů, ale za univerzální figuru. Dokládá to na tolik zmiňované „typicky“ české vlastnosti „ulejváctví“ – zejména v podobě snahy vyhnout se válce. Podle Parrota se tak běžně zachovávají příslušníci téměř jakéhokoliv národa, nejedná se jen o ryzí českou věc.²⁶⁹

Podobně kriticky se staví k tomuto redukování Švejka na typického Čecha i Radko Pytlík, obzvlášť vzhledem k interpretaci Švejka jako nadosobní

²⁶⁵ LEHÁR a kol., op. cit., s. 565–567.

²⁶⁶ PYTLÍK, 1983, op. cit., s. 57.

²⁶⁷ OLBRACHT, I. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. In: MERHAUT, L. (ed.). *Čtení o Jaroslavu Haškovi: obledávání 1919–1948*. Praha: Institut pro studium literatury, 2014; viz též PAPOUŠEK a kol., 2010, op. cit., s. 388.

²⁶⁸ Viz např. DURYCH, J. *Český pomník (Dobrý voják Švejk)*. In: MERHAUT, op. cit.; srov. též MUKAŘOVSKÝ, PEŠAT, STROHSOVÁ, op. cit., s. 288.; nebo PARROTT, op. cit., s. 171–172.

²⁶⁹ PARROTT, op. cit., s. 188–190.

nadsázky a obrazu zobecněných vlastností. Pytlík však uznává, že postavy tohoto románu (v čele se Švejkem) odkazují na mnoho motivů, které odpovídají české mentalitě. Byť tedy celé dílo nelze omezovat jen na tento obraz typického českého člověka, podtrhuje jednotlivé vlastnosti, které s Čechy obvykle spojujeme.²⁷⁰ Ať už je nazýváme pasivní rezistencí, ulejšáctvím, chytřáckým pragmatismem, vulgaritou, potřebou zesměšňovat, prospěchářskou přízemností, nihilistickou světskostí, anebo – souhrnně a obecně – „švejkovinou“, nejedná se o jediný prvek českého národního charakteru. To, nakolik některé z obvyklých vlastností českého lidu odráží, je ale otázka. Postava Švejka též bývá mnohdy srovnávána i s jinými postavami světové literatury (ale samozřejmě shodné nebo podobné jsou jen v některých rysech).²⁷¹ Je však pozoruhodné, že všechny tyto postavy zůstaly především literárním typem, zatímco Švejk se stal národním symbolem, mýtem a „hrdinou“.

I když je tedy povětšinou kritizováno to přímé rovnítko mezi Švejkem a českostí (nebo typickým Čechem), nelze opomenout, že tento obraz v dnešních Čechách povětšinou přetrvává. Zároveň se jedná o dílo a postavu, na kterou jsme, my Češi, náležitě hrdí. Lze zmínit už jen přivlastnění tohoto jména pro názvy mnoha českých hospod (a to nejen v tuzemsku, ale i v zahraničí jako výraz určitého krajanství). Možná, že tedy Švejk samotný není obraz typického Čecha. Ale to, jak toto dílo český národ přijal, určitým způsobem svědčí o české povaze. Švejk se tak v podstatě stal národním mýtem²⁷² a českou kulturní identitu nejen reflektuje jako literární postava (dílo), ale též ji do budoucna utváří a stává se její součástí.

3.6.2 Satira jako specifický prvek české identity?

Byť je postava Švejka jedním z nejdůležitějších témat Haškova románu, nejedná se o jediný prvek, se kterým se čtenáři ztotožňují. *Osudy* bývají z žánrového a tematického hlediska literární vědou hodnoceny různě – kronika, historický epos, ale i pikareskní či dadaistický román.²⁷³ Kromě Švejka

²⁷⁰ PYTLÍK, 1983, op. cit., s. 60.

²⁷¹ Za všechny lze zmínit např. Sancho Panzu, pikareskní šibaly, protagonisty Kafkových děl, ale i Joyceova *Odyssea*; viz PARROTT, op. cit., s. 190–197; PYTLÍK, 1983, op. cit., s. 64–76.

²⁷² PYTLÍK, 1983, op. cit., s. 57.

²⁷³ *Ibid.*, s. 46; MUKAŘOVSKÝ, PEŠAT, STROHSOVÁ, op. cit., s. 288.

je pojítkem celých *Osudů* a hlavním tematickým principem výstavby satira a její jednotlivé prostředky (ironie, sarkazmus, parodie, ale i groteska nebo karikatura).²⁷⁴

Jak bylo výše nastíněno, Haškovo dílo je zejména kritickým obrazem monarchie a války.²⁷⁵ Ani pro začínající republiku však není úplně ideálním „propagačním“ materiálem. Neodhaluje jen problémy monarchie, ale obecně jakéhokoliv státního aparátu (v tom můžeme spatřovat odraz Haškova dřívější anarchizmu). Na několika místech explicitně kritizuje i poměry v novém samostatném státě, a především v mnoha očích ubírá na vážnosti hrdého a statečného českého národa, který si ve světové válce vybojoval svobodu. Podle těchto interpretací navíc skrze postavu Švejka vykresluje Čechy jako přizpůsobivé, mazané a pasivně rezistentní „ulejváky“.²⁷⁶ Též lze zmínit vypravěčův popis celého „obchodu se psy“ jako systematizovaného koloběhu psů na základě krádeží, což značně přispívá ke stereotypu Čechů jako „národa zlodějčků a podvodníků“.²⁷⁷

Čtenářská popularita *Osudů* (jak po jejich vydání, tak dodnes) ukazuje, že tato „štiplavá“ charakteristika nové republiky a Čechů jeho čtenářům tolik nevadí. Minimálně to, s jakou oblibou se čte a jak je pro Čechy snad tím nejznámějším a nejoblíbenějším „válečným“ dílem, proto něco říká o české povaze. Němci mají Remarquu, Francouzi Barbusse a Američané Hemingwaye, ale Češi mají Haškova Švejka.²⁷⁸ Toto dílo přitom nese svědčí jen o způsobu, jakým se s válkou vyrovnával Hašek. Představuje též literární a kulturní artefakt, který spolu s recepcí a vývojem díla za více než sto let odráží společenskou situaci a podobu jeho čtenářů. Česká hrdost nezatrácuje Haškovo dílo, ale zasměje se při jeho čtení (a možná i tomu, jak v některých situacích poznávají českou povahu). Nabízí se samozřejmě výtky, že důvodem popularity tohoto zpracování může být i odlišná kulturně historická situace, jak byla nastíněna

²⁷⁴ Jak tyto jednotlivé prostředky analyzuje a porovnává Parrott; viz PARROTT, op. cit., s. 148–155.

²⁷⁵ Viz ibid., s. 22; ŠALDA, F. X. Jaroslav Durych, esejist. In: MERHAUT, op. cit., s. 75–76.

²⁷⁶ PYTLÍK, 1983, op. cit., s. 57–58.

²⁷⁷ HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 1/2, op. cit., s. 223–225.

²⁷⁸ J. P. Stern si všímá určité podobnosti Švejka s Hlavou 22, a to v jejich akcentování nesmyslnosti a absurdity války. Nicméně Švejk je přeci jen o poznání humorističtější a zdůrazňuje spíše satiru než absurditu. Srov. STERN, J. P. War and the Comic Muse: The Good Soldier Schweik and Catch-22. *Comparative Literature*. 1968, roč. 20, č. 3. DOI: <http://doi.org/10.2307/1769440>

na začátku této kapitoly. Češi sice narozdíl od Němců nebo Francouzů neměli důvod pro nacionalistické vnímání války (jednalo se pro ně o cizí spor, se kterým nechtěli mít nic společného), ale hrůzy války prožily prakticky stejně. A oproti syrovému či psychologickému popisu v zahraniční literatuře v českých kruzích nejvíc zakořenila ironická parodie s absurdními prvky.

3.7 Dílčí shrnutí

Jak tedy ukazuje krásná literatura reflektující 1. světovou válku a s ní spojený pád monarchie? Základním (a nejpobulárnějším) způsobem vypořádání se s těmito otázkami byla především satira. Na příkladu *Osudů dobrého vojáka Švejka*, analýzy postav tohoto díla a jeho recepce můžeme usuzovat na to, že humor je jedním z významných výrazových prostředků českého národa a je s ním neodmyslitelně spjat. Zejména postava Švejka se v podstatě stala národním mýtem, který můžeme považovat za součást české identity, a možná snad i za karikující obraz naší národní povahy. Samozřejmě je ale nutné pamatovat na to, že český charakter nemůžeme omezovat jen na tuto „švejkovinu“, byt' zřejmě mnohé typické vlastnosti Čechů tento pojem nepochybně reflektuje.

Avšak jako mnohem podstatnější (než samotná postava Švejka), se zdá být uvědomění, jakou senzaci tato postava (a celé dílo) vyvolala v očích čtenářů. Čeští čtenáři si ze všech knih reflektujících válku oblíbili *Osudy*, a ty navíc dodnes přetrvávají jedním ze stěžejních děl literárního kánonu. Lze usuzovat, že toto humoristické ladění díla je klíčové a jeho čtenářská odezva sama o sobě vypovídá o české povaze. Dalo by se tak dojít k zobecnění a říct, že satira a její projevy jsou snad i jedním z prvků české kulturní a národní identity. A v tomto ohledu lze tuto kapitolu uzavřít Čapkovým komentářem možná nejen o Haškově přístupu ke světu, ale Čechů obecně: „*Na školách nám říkali, že humor je koření. Dnes se mi zdá spíš, že humor není žádná přísada, nýbrž jisté základní vidění světa. Hašek měl humor. Hašek byl člověk, který viděl svět. Mnoho jiných o něm jen píše.*“²⁷⁹

²⁷⁹ Cit. dle PYTLÍK, R. Z ankety D 36: Co je pro vás Jaroslav Hašek? In: PYTLÍK, R. (ed.). *Jaroslav Hašek mezi svými*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství Havlíčkův Brod, 1959, s. 14.

4 POPULÁRNÍ KULTURA: OBRAZ PRÁVA A PRÁVNÍKŮ

Jestliže dílo Aloise Jiráska do narativu české státoprávní identity vpletlo české historické právo a tradici jako základ naší kultury, díla Preissové a Mrštíků ženskou otázku a vliv společenského očekávání jako zlomový úkol nových pořádků a Haškovy příběhy o Švejkovi satiru a vymezení se proti Rakousku-Uhersku i válce obecně, v následující kapitole se zaměříme na dílo bratří Čapků a identitu nového státu, který s ostatními z čapkovské generace pomáhali vytvářet.

Příběh vzniku Československa je barvitý a plný až neuvěřitelných příběhů, snad ne zcela vhodných pro odborný text. Skrz spletité osobní vazby osobních přátelství a příbuzenství, pražské kavárny či hospody, redakce novin a časopisů, divadelní zkoušky i premiéry nacházíme po sto letech doklady toho, jak se umělecká a právní elita běžně potkávala a znala. A každý z nich měl svůj vlastní příběh, svoje důvody a motivace a úkoly. Je přitom fascinující uvědomit si, že Franz Kafka musel umět ze školy česky a jeho rodina se znala s rodinou Františka Langera skrz výuku hebrejštiny.²⁸⁰ Langer zase byl u politických performancí Jaroslava Haška.²⁸¹ A všichni mohli teoreticky na nábřežích Vltavy potkat Aloise Jiráska cestou do Národního shromáždění. No a samozřejmě i Čapci, i Langer patřili mezi Pátečníky.²⁸² Představa Čapků a Aloise Jiráska, jak si povídají o Hronově, je obzvláště zábavná, protože stahuje představu těch osvícených velikánů českého umění zpátky na zem, do roviny běžných dnů a obyčejných lidí. To však nic nemění na tom, že svým působením právě oni z podstatné části formovali atmosféru a kulturní, politické i právní dění v našich zemích.

²⁸⁰ Viz např. WAGENBACH, K. et al. *Kafka: A Life in Prague*. London: Haus Publishing, 2011, Literary Travellers.

²⁸¹ Viz např. BRADBROOK, B. R. František Langer (1888–1965): An Appreciation. *The Slavonic and East European Review*. 1966, roč. 44, č. 103, s. 486–490; PROCHAZKA, W. Kafka's Association with Jaroslav Hašek and the Czech Anarchists. *Modern Austrian Literature*. Association of Austrian Studies, 1978, roč. 11, č. 3/4, s. 275–287.

²⁸² JANÁČEK, P. *Pátečníci a Karel Poláček: sborník příspěvků ze symposia Pátečníci a Karel Poláček, Rychnov nad Kněžnou – květen 2001*. 1. vyd. Boskovice: Albert, 2001.

Víme, že první zákon, kterým vzniklo Československo, byl napsán narychlo a až pokoutně u Rašínů doma.²⁸³ A víme, že v Národní radě se její členové hádali a dělali si naschvály velmi podobně, jako je tomu dnes.²⁸⁴ Ani právníci a politici tak téměř s jistotou nebyli těmi ikonami, jak má někdy historie tendenci je vykreslovat. To jim však nijak neubírá na reálných zásluhách ani to nijak neumenšuje jejich úlohu v narativu české státoprávní identity v kontextu vzniku samostatného Československa.

V rámci odborných prací jednotlivých pozitivně-právních disciplín existuje hodně prací věnovaných konkrétním úpravám či problémům práva první republiky. Cílem této kapitoly není nijak shrnovat jejich poznatky, protože přesněji a přesvědčivěji to dělají jejich autoři. Je však nutno upozornit na to, že navzdory opakovaně tvrzené diskontinuitě s rakouským právem byl původní právní řád v zásadě celý recipován do českého práva a během první republiky nebyla přijata žádná velká rekonstrukce.²⁸⁵ Oblast, kde ke změnám došlo, bylo samozřejmě ústavní právo. Tento aspekt dopodrobna rozebírá např. Kuklíkova série o československé ústavě.²⁸⁶

Pro naši úvahu je tedy z hlediska změny naší státoprávní identity podstatný způsob, jakým byla právní úprava interpretována a aplikována. V této kapitole se tedy na textech bratří Čapků zaměříme na to, jaké bylo právo a právníci nového státu.

4.1 Popularizace kultury

V kultuře první republiky se v souvislosti s demokratizací začíná více rozvíjet populární kultura. Pro moderního člověka je třeba najít i volnočasovou zábavu přiměřenou jeho novému pohledu na svět. Témata lidových zábav a vesnických třeňic, jak je ukazovala např. Tylova Fidlovačka,²⁸⁷ se ztrácejí a místo nich přichází na řadu zábava moderní doby.

²⁸³ VOJÁČEK, L. Alois Rašín a ti druzí Právníci při vzniku československého státu. *Právník*. 2018, roč. 157, č. 10, s. 819.

²⁸⁴ Viz např. Stenoprotokoly z jednání Národního výboru československého. *Digitální repozitář* [online]. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky [cit. 21. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/>

²⁸⁵ KUKLÍK, J. *Czech Law in Historical Contexts*. 1. elektronické vyd. Karolinum, 2016, s. 89–90. ISBN 978-80-246-2916-2.

²⁸⁶ KUKLÍK, J. *Příběh československé ústavy 1920*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2022.

²⁸⁷ KIM, A. Mark My (Foreign) Words: Text-internal and-external Functions of Multilingualism in Dramas. *Multiculturalism: Journal of the Hugo Valentin Centre*. 2020, roč. 40, s. 23–35.

Příklon k populární kultuře souvisí s procesy, které v německém prostředí Frankfurtské školy v textu *Dialektika osvícenství* popsali Adorno s Horkheimerem.²⁸⁸ Nicméně námi popisovaná populární kultura odpovídá spíše turnerovskému pojetí²⁸⁹ a nenese v sobě nutně negativní hodnocení ani kvality děl populární kultury, ani kritiku kapitalismu, byť s ním samozřejmě nutně souvisí. Je kulturou oblíbenou velkou částí obyvatelstva a lze ji tak spojit i s masovou kulturou.²⁹⁰ Na druhou stranu právě široká oblíbenost populární kultury může být argumentem pro její vnímání jakožto autentické kultury.

Z hlediska žánrů populární kultury získávají na síle povídky a detektivní příběhy. Hlavními hrdiny jsou potom často právníci a vyšetřovatelé, objektem pak právo a spravedlnost. Pro analýzu v našem výzkumu jsme vybrali Povídky z jedné kapsy a Povídky z druhé kapsy Karla Čapka a některé z jeho her.

Jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole, Čapka lze považovat za vůdčí osobnost prvorepublikové literatury jakožto hlavního představitele Čapkovské generace, která měla vědomou a přiznávanou vazbu na budování státu ze strany politiky.²⁹¹ Jakožto přesvědčený demokrat, který do popředí zájmu staví jednotlivce a jeho zkušenost, popisuje právo optikou individuální zkušenosti, ne jako systém nebo jako abstraktní entitu.

4.2 Jaké je právo první republiky podle populární kultury?

4.2.1 Formalistické

Právo té doby bylo, přinejmenším podle Čapka, hodně formalistické. Z jeho popisu ovšem nejde dovodit kritiku, která by měla vést ke změně. Spíš můžeme z textu povídky vyčíst povzdech nad tím, že právo si někdy vede svou, i když to neodpovídá realitě. Dovádí tak požadavek poslušnosti právu

²⁸⁸ ADORNO, T. W., HORKHEIMER, M. *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Praha: Oikumeně, 2018.

²⁸⁹ ST JOHN, G. (ed.). *Victor Turner and contemporary cultural performance*. New York; Oxford: Berghahn Books, 2008.

²⁹⁰ ADORNO, T. W., BERNSTEIN, J. M. *The culture industry: Selected essays on mass culture*. London: Routledge, 2020.

²⁹¹ Viz např. ORT, T. *Art and life in modernist Prague: Karel Čapek and his generation, 1911–1938*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.

ad absurdum tak, že pokud by skutečně hlavní hrdina příkaz práva dodržel, zasekl by se na místě.

„Ale tady po trati se nesmí chodit, pane. Tamhle je tabulka ,Po trati choditi se zapovídá‘. Co tu máte co dělat? Strejčku, povídám mu, a prosím vás, kudy se ke vám chodí? Po trati, na to hlídač. Ale sem nemá nikdo co chodit. Co tu chcete? Klidte se, ztratceněj trumbero, ale na trat’ nesmíte ani nobou! Tak kudy, já řku, se mám klidit? To mně je jedno, křičí hlídač, ale po trati ne, a basta! Sednu si tedy na ten břeh a povídám: Poslouchejte, dědo, prodejte mi ty modré kytky. Neprodám, bručí vechtr. A pakujte se vocať. Tady se nesmí sedět! Pročpak ne, říkám mu. To není napsáno na žádně tabulce, že se tu nesmí sedět. Chodit se tu nesmí, a já teda nechodím. Hlídač se zaražil a obmezil se na to, že mně nadával přes plot. Ale byl to nejspíš samotář; za chvíli přestal nadávat a mluvil sám se sebou. Za půl hodiny vyšel, aby obhlédl trat’. Tak co, zastavil se u mne, pudete vocať, nebo ne? Nemůžu, povídám, po trati chodit je zakázáno a jiná cesta odtud nevede. Hlídač chvíli přemýšlel. Tak víte co, řekl potom, až tamhle zajdu za ten pešunk, ztrat’te se odtud po trati; já to nebudu vidět. Vřele jsem mu poděkoval, a když zašel za ten pešunk, přelezl jsem přes plot do jeho zahrádky a jeho vlastním rýčem jsem vyryl obě ty modré chryzantémy. Já jsem je ukradl, pane. Jsem poctivý chlap a kradl jsem v životě jenom sedmkrát; a vždycky to byly kytky [...]

Tak to vidíte, pane: že tam byla tabulka s nápisem Zakázaná cesta, nikoho, ani nás, ani četníky, ani cikány, ani děti nenapadlo, že by tam někdo mohl jít hledat modré chryzantémy. Takovou sílu, pane, má výstražná tabulka.“²⁹²

Vypravěč příběhu skutečně zůstal trčet. Když mu však hlídač slevil ze zákazu, odvděčil se tím, že mu na oplátku ukradl chryzantémy. Zákaz chození po kolejších přítom dáva smysl, má předejít zranění chodce. Jestli však takové zranění skutečně hrozí, to nevíme. Účel takového zákazu není výslovně vysvětlen. Vypravěč si však stěžuje, že takový zákaz zamezuje vstup, a vytváří tak záhadu. Na druhou stranu ale nezpochybňuje, že ten zákaz je všeobecně respektován a jen blázen by ho porušil. Skoro by se mohlo zdát, že za svedení z cesty viní ty chryzantémy. Více než právo si však cení náš vypravěč záhadu. Nezpochybňuje právo jako takové, jen nad něho pro sebe staví hodnotu tajemství.

²⁹² ČAPEK, K. *Povídky z jedné kapsy* [online]. V MKP 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 14–15 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/33/povidky_z_jedne_kapsy.pdf

Postup vypravěče ve vyjednávání s hlídačem se v mnohém podobá způsobu, kterým se s právními příkazy a zákazy vyrovnává Josef Švejk. Na rozdíl od Haškova hrdiny však náš vypravěč nepoukazuje na nesmyslnost právní normy, i když i on ji využívá k dosažení svého cíle. Způsob, kterým právní pravidla vykládá, je velmi formalistický. Zároveň si ale protirečí, když říká, že je poctivý, a přitom promyšleně ukradl květiny ze zahrady hlídače.

Co nám tu tedy říká Čapek o právu? Takové lidské právo je pro obě postavy něco, s čím pracují a k čemu lze zaujmout postoj. Není od nich nijak vzdálené, cizí nebo nedosažitelné. Je třeba ho dodržovat a lze ho porušit, ovšem v takovém případě přijdou následky opět lidské, předvídatelné a také přiměřené trestu. Porušení práva neznamenaá cejch, celospolečenské odsouzení nebo nějaký mytický trest. Právo je tu všednodenní záležitostí, je vlastní světu, ve kterém postavy žijí.

Na druhou stranu ale toto právo nemá smysl pro tajemství a záhady. A s kreativní interpretací lze z něj udělat až absurdní záležitost, prostředek třeba i k dosažení protiprávních cílů. Přitom však v pohledu autora nenajdeme odsouzení provinilce, spíš laskavé pousmání nad jeho podivnostmi. Čapek tu není mravokárný, nevolá po nápravě ani po potrestání. Jen popisuje svět, ve kterém právo není na prvním místě v pořadí priorit.

4.2.2 Přízemní

I v povídce Šlěpěje jde především o odkrývání záhad, úkoly státní moci a to, jak se k nim staví právní regulace.

„Pane, záhady, to není naše věc. My jsme placeni za pořádek. Copak si myslíte, že my pátráme po nějakém zloději ze zvědavosti? Pane, my po něm pátráme, abychom ho zavřeli. Pořádek musí být.“²⁹³

Onen pořádek je odrazem veřejného pořádku, tak jak ho v právu známe skrz francouzskou a švýcarskou právní úpravu již několik století. Zde je hlavní postavou postaven jako hlavní úkol policie.

„,Tak vidíte,‘ vyhrkl Pan Rybka. ‚A to přece uznáte, že není v pořádku, aby se někdo prostřed ulice [...] dejme tomu vžnesl kolmo do vzduchu, ne?‘ ‚To záleží na výkladu,‘ mínil komisař. ‚On je policejní předpis, že je-li nebezpečí pádu z větší

²⁹³ ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 103.

vyše, má být ten člověk přivázan. Na to je v první řadě napomenutí a potom pokuta. – Jestli se ten pán vznesl jen tak samovolně do vzduchu, tak by ho ovšem měl strážník napomenout, aby si připnul ochranný pás; ale on tu asi strážník nebyl, řekl omluvně. To by tu byly po něm slápoty. Ostatně třeba se ten pán vzdálil jiným způsobem, ne?“²⁹⁴

Zde navíc vidíme důraz na právní jistotu a to, že policie je vázána texty právních předpisů. Ty ale vykládá velmi formalisticky. Tento přístup, byť ze své podstaty racionální a racionalizovaný, mu dokonce nijak nebrání ve zvažování a následné právní kvalifikaci nadpřirozených jevů.

„Ale jakým?‘ děl honem pan Rybka. Komisař Bartošek potřásl hlavou: ‚Těžko říci. Třeba nějaké nanebevzetí, nebo Jakubův žebřík,‘ řekl neurčitě. ‚Nanebevzetí by se snad mohlo považovat za únos, kdyby se stalo násilím; ale já myslím, že se to obvykle stává se souhlasem dotyčného. Ono je možné, že ten člověk umí lítat. Nezdálo se vám někdy, že lítáte? To se člověk jen tak drobet odrazí nohou, a už se vznáší [...] Někteří letí jako balón, ale já, když ve snu lítám, se musím chvílemi odrážet nohou od země; já si myslím, že to dělají ty těžké šaty a šavle. Třeba ten člověk usnul a ve snu začal lítat. Ale to není zakázáno, pane. Ovšem na frekventované ulici by ho musel strážník napomenout. Nebo počkejte, třeba to byla levitace, oni spiritisté věří na levitaci, ale spiritismus taky není zakázán. Mně říkal nějaký pan Baudyš, že to sám viděl, jak médium viselo ve vzduchu. Kdopak ví, co na tom je.‘“²⁹⁵

Takové přijetí až absurdních vysvětlení je na první pohled v kontrastu k technicistnímu přístupu komisaře k řešenému případu. Pana Bartoška to proto velmi vyvádí z míry.

„Ale pane,‘ řekl pan Rybka káravě, ‚snad tomu nevěříte! To by přece bylo takové porušení přírodních zákonů –‘ Pan Bartošek pokrčil těžkomyslně rameny. ‚Pane, to já znám, lidé překračují všechny možné zákony a nařízení; kdybyste byl policajt, tak byste o tom věděl víc...‘ Komisař mávnul rukou. ‚Já bych se nedivil, kdyby porušili i přírodní zákony. Lidi jsou velká pakáž, pane. Nu, dobrou noc; ono to zebe.‘“²⁹⁶

Zatímco pan Bartošek chce po komisaři úvahu o tom, co je a není možné, úvahu omezenou limity přírodními zákony a zákony logiky, dostane

²⁹⁴ ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 103–104.

²⁹⁵ *Ibid.*, s. 104.

²⁹⁶ *Ibid.*, s. 104.

se mu odpovědi, která pragmaticky zužitkuje všechny možnosti bez jejich hodnocení. Právě ryze praktický charakter činnosti policie při aplikaci práva se tu dostává do popředí.

„To je taková divná představa, začal zase po chvíli, že policie a hlavně tihle tajní se zajímají o záhady. My se vám vykašleme na záhady; nás zajímají nepatříčnosti. Pane, nás nezajímá zločin, protože je záhadný, ale protože je zakázaný. My nebnáme nějakého toho lumpa z intelektuálního zájmu; my ho honíme, abychom ho zatkli ve jménu zákona. Poslouchejte, metaři neběhají s koštětem po ulici, aby četli v prachu lidské stopy, ale aby smetli a uklidili to všechno svinstvo, co tam život nadělá. Pořádek není ani drobet záhadný. Dělat pořádek je svinská práce, pane; a kdo chce dělat čistotu, musí strkat prsty do každého neřádu. Prosím vás, někdo to musí dělat,“ řekl melancholicky, jako někdo musí zabíjet telata. Ale zabíjet telata ze zvědavosti, to je surovost; to se má dělat ze řemesla. Když má člověk povinnost něco dělat, tak aspoň ví, že má právo to dělat. Koukněte se, spravedlnost musí být nepochybná jako násobilka. Já nevím, mohl-li byste dokázat, že každá krádež je špatná; ale já vám dokážu, že každá krádež je zakázaná, protože vás v každém případě seberu. Kdybyste rozsyval na ulici perly, tak vás strážník napomene pro znečištění ulic. Ale kdybyste začal dělat zázrak, tak vám v tom nemůžeme bránit, ledaže bychom tomu řekli veřejné pohoršení nebo nedovolený shluk lidí. Musí to být nějaká nepřístojnost, abychom se do toho vložili.“ „Ale pane,“ namítal pan Rybka vrtě sebou nespokojeně, „copak vám tohle stačí? Tady jde o... o takovou divnou věc... o něco tak záhadného... a vy...“²⁹⁷

Z této povídky vychází právo jako systém, který pro záhady a fantazii na první pohled nemá místo. Komisař Bartošek však neodmítá vidět či řešit ani situace, které jsou záhadné. Zajímají ho však jen do té míry, do které se na ně vztahuje právo. Plní tak svoji povinnost, která je podle něho jasná: udržovat pořádek. Každý případ pak posuzuje podle toho, zda ho lze podřadit pod nějakou právní normu. Je jedno, jestli je to nějaká běžná situace nebo nanebevzetí. Racionálně, s klidem a odstupem, který je ovšem zdrojem komiky v této povídce, řeší případy, které řešit má a musí. A ostatní ho nezajímá. Ad absurdum je tento odstup doveden v případě úvahy o porušování přírodních zákonů.

²⁹⁷ ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 105–106.

Komisař žádný z případů neposuzuje jinak než podle toho, jestli porušují právo, nebo ne. Neposuzuje je morálně. Být policistou je pro něho řemeslo. Má jasně daný úkol, a ten plní. Uvědomuje si, že je to nevděčné a někdy nepříjemné řemeslo, ale je nutné. Pan Rybka jeho postoj nechápe, nerozumí totiž tomu, jak je možné nenechat se strhnout záhadou. Ale zatímco záhada jako hodnota sama o sobě je důležitá pro laika, pro policistu i právníka je podstatná jen jako případný úkol k řešení. Cílem tohoto řešení je potom pořádek. Čapkův postoj k právu jako systému oddělenému od morálky odpovídá např. Chalupného amorálnímu právu.²⁹⁸ Ten svůj přístup, který demonstruje na až anekdoticky podávaných příkladech ze své právní praxe, shrnul takto: „*Všecky takové a všemožné jiné příběhy a překážky přímo nutí k tomu, aby se v právní praxi dělaly kroky mimozákonně. Tento fakt nebáám ani neodsuzuju, prostě jej jako sociolog konstatuju.*“²⁹⁹

Tento vztah práva k záhadám je pro moderní přístup k právu příznačný. Každý právní případ má přece v sobě nutně nějakou záhadu, kterou je třeba vyřešit. A je to právě policista, detektiv, potom advokát, a nakonec i soudce, kdo má takové řešení za úkol. To, co právo nerozpoznává, je ale právě ten mystický rozměr záhad. Záhada je pro právo relevantní právě jako problém k řešení, ne jako nadpřirozený jev. Víra v nadpřirozeno nejde dohromady s důrazem na rozum, který má v moderním světě převládnout.

Právě v této době tedy nepřekvapivě získávají na popularitě detektivní příběhy,³⁰⁰ v americké kultuře se mluví dokonce o zlatém věku detektivky.³⁰¹ Detektivka jakožto sub-žánr je určena především k zábavě. Na druhou stranu ale dobře napsaná detektivka může sloužit k tréninku analytického myšlení, logiky a kritického přístupu.³⁰² Aby správně fungovala, musí být řešení

²⁹⁸ CHALUPNÝ, E. *Sociologie a filosofie práva a mravnosti*. Praha: Bursík a Kohout, 1929, s. 146–161.

²⁹⁹ *Ibid.*, s. 20.

³⁰⁰ ROBINSON, M. Collins to Grisham: A brief history of the legal thriller. *Legal Stud. F.* 1998, roč. 22, č. 21.

³⁰¹ WALTON, S. *Guilty but insane: Mind and law in golden age detective fiction*. Oxford: Oxford Textual Perspectives, 2015; KNIGHT, S. The golden age. In: PRIESTMAN, M. (ed.). *The Cambridge Companion to Crime Fiction* [online]. Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge Companions to Literature, 2003, s. 77–94 [cit. 13. 5. 2023]. DOI: <http://doi.org/10.1017/CCOL0521803993.006>

³⁰² STERN, S. Detecting doctrines: The case method and the detective story. *Yale JL & Human.* 2011, roč. 23, č. 2, s. 339–388.

odvoditelné na základě racionálních metod a důkazů. V tom je veskrze demokratická, protože na řešení záhady může přijít každý čtenář, může se na řešení podílet. Jakékoliv nadpřirozené síly by takovou možnost zhatily. Moderní právo tak záhady umí pojmout pouze jako hlavolamy, nikoliv zázraky.

4.2.3 Amorální a ateistické

Téma vztahu práva a morálky bylo ostatně pro Čapka zásadní. Propojuje ho zároveň s otázkou viny, na kterou nahlíží kontrastní optikou rozdílu náboženských a morálních norem. Navazuje přitom na svůj výše popsany přístup v otázce práva: hlavní je lidský rozměr a mystika do práva nepatří.

Povídka *Poslední soud* tak otevírá otázky lidské vs. božské (nepozitivní) spravedlnosti:

„Kdo to jsou?“ ptal se Kugler, ukazuje hlavou za odcházejícími. „Lidé jako ty,“ řekl Bůh. „Byli na světě soudci, a tož soudí i tady.“ Kugler si bryzl prsty. „Myslil jsem... totiž, nestaral jsem se o to, ale... čekal bych, že budete soudit vy, jakožto... jakožto...“ „Jakožto Bůh,“ dokončil veliký stařec. „Ale to je právě to, víš? Protože všechno vím, nemohu vůbec soudit. To přece nejde...“³⁰³

Čapek tu právo a spravedlnost v podání práva představuje jako bytostně lidskou činností, se všemi limity z toho vyplývajícími.

„Proč vlastně vy... proč ty, Bože, nesoudíš sám?“ tážal se Kugler zamysleně. „Protože všechno vím. Kdyby soudcové všechno, ale naprosto všechno věděli, nemohli by také soudit; jen by všemu rozuměli, až by je z toho srdce bolelo. Jakpak bych já tě mohl soudit? Soudce ví jenom o tvých zločinech; ale já vím o tobě všechno. Všechno, Kuglere. A proto tě nemohu soudit.“ „A proč tedy soudí... ti lidé... i na nebi?“ „Protože člověku patří člověku. Já jsem, jak vidíš, jenom svědek; ale o trestu, víš, o trestu rozhodují lidé – i na nebi. Věř mi, Kuglere, je to v pořádku; lidé si nezaslubují jiné spravedlnosti než lidské.“³⁰⁴

Právo a spravedlnost a vlastně i náboženství v Čapkově pojetí ztrácí svůj osudový rozměr, nejsou tím, co určuje svět. Hlavním rozměrem, měřítkem i perspektivou je pro Čapka člověk, a platí to i pro právo. Právo, jak ho popisuje v povídce *Poslední soud*, je lidské právo. Je právo vytvářené a aplikované lidmi. Je limitováno omezenými možnostmi poznání pravdy, navíc podle

³⁰³ ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 124.

³⁰⁴ *Ibid.*, s. 124–125.

Chalupného soudce nemůže zohledňovat své emoce, sympatie a soucit při svém rozhodování. Pokud by to udělal, ohrozil by svoji nestrannost, a tím i všeobecnou důvěru v právo.³⁰⁵ Aby právo mohlo skutečně být právem, má za úkol řešit protiprávní jednání, ale nic jiného. To potom může být otázkou vyššího práva a vyšší spravedlnosti, ty však jsou pro Čapka těžko uchopitelné v jejich celistvosti, byť jejich existenci vidí a nerozporuje.

Čapkovský člověk je lidský ve své nedokonalosti, má své chyby. Hlavní kvalitou je ohleduplnost, pochopení ostatních a „obyčejná“ poctivost. Vyšší cíle, systém nebo abstraktní hodnoty nabývají na významu teprve v konkrétních malých příbězích. Ve své programu je tedy Čapek ryze demokratický. Aniž by zpochybňoval nutnost a výhody systému práva a spravedlnosti, poukazuje na jiné, stejně či více důležité hodnoty v lidském životě. Tak jako nerozlišuje mezi vysokým a nízkým uměním, nerozlišuje mezi dobrými a zlými hrdiny svých příběhů. Nevidí rodilého zločince, dokonce ani morálně neodsoudí toho, kdo zločin skutečně spáchá. Lidská bytost je pro něho vždy mnohem komplexnější, než aby ji šlo omezit na perspektivu práva.

Mohlo by se zdát, že je jeho přístup relativizací obecně platných pořádků. Čapek však právo nezpochybňuje, jen ho zbavuje jeho mystické autority. A i když píše o nadpřirozených věcech, píše o nich natolik civilně, s fantazií a humorem, že snad víc by se jeho povídky např. od Kafkova Procesu lišit nemohly.

To však neznamená, že se na právo dívá jako na uzavřený systém. Naopak, existenci božské spravedlnosti připouští, jen ji nijak nepropojuje s tou lidskou. Pokud už je nechá se potkat, je to anomálie, která může být i zdrojem komiky. Tento nadhled je pravděpodobně dán i tím, že Čapek nebyl věřící, byť formálně patřil ke katolické církvi. Zároveň ale uznával zásadní kulturní význam katolické víry i církve v českém prostředí.³⁰⁶ Lze i dovozovat, že byť mu jeho filozofické nastavení skutečnou víru v Boha neumožňovalo, jeho morální citění se jí hodně blížilo.³⁰⁷

³⁰⁵ CHALUPNÝ, E. *Sociologie. Řada speciální. Svazek I., Sociologie a filosofie práva a mravnosti. Část I.* Praha: E. Chalupný, 1929, s. 32.

³⁰⁶ OPELÍK, J. *Uklizený stůl aneb moje druhá knížka o Karlu Čapkoví: a opět s jedním přívažkem o Josefovi.* Praha: Torst, 2016, s. 78–79. ISBN 978-80-7215-517-0.

³⁰⁷ SCHEINPFLUG, K. *Můj švagr Karel Čapek.* Hradec Králové: Kruh, 1991, s. 57, Okamžiky. ISBN 80-7031-492-3.

Tento jeho komplexní a komplikovaný postoj k náboženství se odráží i v Baladě o Juraji Čupovi:

„Poslyšte, já nevím, bylo-li to z těch ovčích kožichů nebo z únavy nebo proto, že v tom, co jsem viděl a slyšel, byla taková divná krása nebo důstojnost: ale musel jsem jít ven, do mrazu, protože se mně točila hlava; namouduši, ve mně něco stoupalo, jako bych měl povstat a říci: Boží lidé, boží lidé! My budeme soudit Juraje Čupa po světském řádu; ale ve vás je zákon boží. – A byl bych se jim poklonil po pás; ale to se na četníka nesluší, a proto jsem šel ven a tak dlouho jsem sám pro sebe sakroval, až jsem zase našel svou četnickou duši. Víte, tohle četnictví je hrubé řemeslo. Ráno jsem vyšťáral v chalupě Juraje Čupa dolarové bankovky, které nebožka Maryna dostávala od svého muže z Ameriky. To se rozumí, musel jsem to bláskit, a tihle právníci z tobo udělali loupežnou vraždu. Juraj Čup dostal provaž; ale nikdo mně nenamluví, že tu cestu ušel lidskou silou. Já vím dobře, co je lidská síla. A myslím, že i tak drobet vím, co je boží soud.“³⁰⁸

Mohlo by se zdát, že „tihle právníci“ jsou Čapkovi trnem v oku, ale spíše je třeba v jeho pojetí vidět jasný rozdíl mezi lidským a vyšším právem, přičemž úkolem práva, právníků a ostatních autoritativně aplikujících právo je práce s tím lidským právem.

To, čeho je třeba si povšimnout, je performativní prvek práva.³⁰⁹ Oba druhy práva, to lidské i to vyšší, se pro člověka stávají reálnými teprve ve chvíli, kdy je prožije, když se zhmotní v konkrétních symbolech nebo projevech. Symboly moderního práva se však velmi liší od starých zvyků a rituálů v životě na venkově, v přírodě.

Nijak to přitom není v rozporu s jeho vizí určitého přirozeného práva, které vidí Čapek v každém člověku a jehož ochranu má to běžné právo za úkol:

„A já jsem pochoval maminku; vypadala tak slavně, tak smířené a slušně v té pěkné rakevi. Divná byla, ale nebyla strašná. Ale tohle, tohle je něco jiného nežli smrt; zavražděný není mrtev; zavražděný žaluje, tak jako by rval nejvyšší a nesnesitelnou bolestí. My to víme, já a ten četník; my víme, že v tom krámku strašilo. A tak ve mně začalo svítat. Já nevím, třeba nemáme duši; ale jsou v nás

³⁰⁸ ČAPEK, K. *Povidky z drubé kapsy* [online]. V MKP 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 78 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/32/povidky_z_druhe_kapsy.pdf

³⁰⁹ Viz např. PETERS, J. S. Legal performance good and bad. *Law, Culture and the Humanities*. 2008, roč. 4, č. 2, s. 179–200.

*věci nesmrtelné, jako je pud po spravedlnosti. Nejsem o nic lepší než kterýkoliv jiný chlap; ale je ve mně něco, co nepatří jenom mně, – takové tušení nějakého přísného a velkého řádu. Já vím, že to říkám špatně; ale v tu chvíli jsem věděl, co je to zločin a co je to urážka Boha. Abyste věděli, zavražděný člověk je jako pohaněný a zpusťosený chrám.*³¹⁰

Ten mytický rozměr spravedlnosti tedy pro Čapka existuje, jen je spíše vnitřní otázkou každého člověka než přímým úkolem práva a právníků. Tím by překročili své možnosti i pravomoci. To teprve ve chvíli, kdy je toto přirozené právo vtěleno do lidského práva, teprve tehdy se z něj stává úkol k řešení pro právo.

4.2.4 Nedostatečné pro řešení některých případů

Přístup právníků a policistů citovaný a popsáný dosud může působit omezeně, mechanicky a bez fantazie, ale stále je tam právě ten základ v přirozeném právu a spravedlnosti. Přirozeným právem se přitom nemyslí právo od boha, jako spíš fundamenty práva, základní práva a svobody, ta základní pravidla, která jsou většinou normativních systémů společná.

Když se však dostane právo do rukou neprávnicků, jde někdy mravně chápaná spravedlnost stranou. To, jak se interpretace práva může v takovém případě zvrtnout, ukazuje Čapek v povídce *Zločin v chalupě*, která zdánlivě popisuje obyčejné soudní přelíčení ve věci otcovraždy. Nicméně obžalovaný se necítí vinen, nezabíjel ze ziskuchtivosti, ale pro pole, která chtěl jeho otec prodat. Otec neuměl hospodařit a každý dobrý hospodář podle obžalovaného přeceví, že ta pole měla zůstat spojena.

De facto tak povídka mluví o povaze právní regulace, o tom, zda obžalovaný vůbec má být potrestán, či nikoliv, a jakým trestem. Čapek tu ukazuje to již tolikrát zmiňované přirozené právo, a kriticky glosuje úkol a možnosti právníků a soudců tam, kde právní řešení nedostačuje či neodpovídá situaci.

„Zatímco se porota odebrala k poradě o vině obžalovaného Vondráčka, brejlik Předseda zamýšleně z okna kanceláře. ‚Celkem to bylo slabé,‘ bručel votant. ‚Ani státní zástupce se do toho jaksi nebral, ani obhájce toho mnoho neřek... Zkrátka, vyložený případ, jaképak řeči.‘ Předseda soudu zafuněl. ‚Vyložený případ,‘ řekl

³¹⁰ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 126–127.

a mávl rukou. „Poslouchejte, pane kolego, ten člověk se cítí tak v právu jako vy nebo já. Mně to připadá, jako bych měl soudit řezníka za to, že porazil krávu, nebo krtka za to, že dělá krtiny. Člověče, mně chvílemi bylo, že to vůbec není naše věc, rozumíte, otázka práva nebo zákona – Fuj,“ oddechl si a svlékal talár. „Musím si od toho chvíli odpočinout. Víte, já myslím, že ho porota pustí; je to nesmyslné, ale snad ho pustí, protože... Já vám něco řeknu: já jsem selské krve; a když ten člověk říkal, že ta pole chtějí k sobě, tak... já viděl dva pruhy polí, a cítil jsem, kdybychom měli soudit... rozumíte, po nějakém božím zákonu... že bychom museli soudit ta dvě pole. Víte, co bych byl nejráději udělal? Nejráději bych byl vstal, smekl baret a řekl: Obžalovaný Vondráčeku, ve jménu božím, protože krev prolitá volá do nebe, oseješ ta dvě pole blínem; blínem a bložím; a do smrti budeš mít před očima ten úbor nenávisti... Rád bych věděl, co by tak tomu řekl státní zástupce. Pane kolego, někdy by měl soudit Bůh; víte, on by mohl uvalit takové strašné a velké tresty – Soudit ve jménu božím; ale na to my jsme krátcí. – Co, už se porota dohodla? Vzdychaje nechutí, oblékal si předseda soudu talár. „Tak pojďme! Uveďte porotu!“³¹¹

Je třeba si také povšimnout, že aby se mohl pustit do úvah neodpovídajících jeho úkolu a roli, soudce si musí sundat talár, který je nejvýznamnějším znakem role soudce. Když soudce říká, že doufá, že porota obžalovaného osvobodí, neznamená to, že by vraždu nepovažoval za odsouzeníhodnou. Naopak, jen své možnosti dané právem vidí jako nevhodné k řešení daného případu. Na tom zakládá i hodnocení výkonů účastníků, protože právě z nich vychází možnosti soudce. Když viní pole, neosvobozuje obžalovaného, ale poukazuje na naučené řemeslo sedláka, který upřednostnil prospívání pole před životem jeho majitele. A chápe ho jako jeden člověk druhého. Jenže takové pochopení soudci nepřísluší, takže když si soudce navlékne opět talár, ukončí i tuto svoji úvahu.

S výše popsaným Čapkovým přístupem i svérázností přístupu k právu u různých skupin obyvatelstva souvisí i případ popisovaný ve Zločinu na poště. V něm dva milenci zfingovali zpronevěru, aby byla propuštěna místní pošťáčka a oni mohli žít v jednom městě a mít práci. Ta ale z hanby z podezření z krádeže spáchala sebevraždu a četník se rozhodl ji pomstít.

³¹¹ ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 129–130.

Když záhadu vyřešil, věděl, že by jim to neprokázal. Vzal proto spravedlnost do svých rukou:

„Pane, Spravedlnost,“ řekl četnický strážmistr Brejcha. „To bych rád věděl, proč to je na obrazech taková ženská s kšandou na očích a s vážkami, jako by prodávala pepř. Já bych mínil, že Spravedlnost vypadá jako četník. To byste nevěřil, co věci my četníci rozsoudíme bez soudce, bez vážek a bez takových cavyků. V menších případech dáme po hubě a ve větších případech si odepneme řemen; to je v devadesáti případech ze sta celá spravedlnost. A já vám povím, pane, že tuhle jsem já sám usvědčil dva lidi z vraždy a sám jsem je odsoudil ke spravedlivému trestu a trest jsem vykonal, a nikomu jsem o tom nehlásil ani slovo.“³¹²

I pokud by se zločin podařilo policii prokázat, trest za zfingování by byl krátký, neodpovídal by způsobenému zlu. Četník tedy zařídil, aby i dál nemohli milenci kvůli přeložení být spolu. To, že při tom vědomě obešel mnoho procesních pravidel, jeho, Čapka ani čtenáře netrápí. Ti dva totiž zničili lidský život, a to je pro Čapka daleko důležitější než překročení řádných postupů policejního vyšetřování. Spravedlnost v lidském rozměru tu stojí v jasném protikladu toho, jak by případ vidělo právo.

Přesto nejde o kritiku práva, jen konstatování jeho omezených možností. Ona i ta odpovědnost, kterou ti dva měli, byla v právní rovině za podvod, ne za vraždu nebo zabití oné pošťačky. Zvláštní přitom je, že ta spáchala sebevraždu z hanby, ze strachu z odsouzení veřejnosti. Sama však věděla, že nic neukradla, navíc celé městečko ji mělo v oblibě. Odpovědnost obou milenců za její smrt je morální, ne právní. Je tedy v pořádku, že je právně nelze za tu smrt potrestat. Čapek tak píše opět více o lidech než o právu, protože jeho spravedlnost je lidská a když s ní nemůže pomoci právo, pomůže člověk.

Za povšimnutí stojí i zmíněná symbolika práva. Postava Justicie má historicky dané atributy, které však hlavní hrdina odmítá a navrhuje alternativní ztvárnění. Tradiční ztvárnění Justicie s váhami, mečem a páskou přes oči přitom vychází z tradice antického Řecka, konkrétně bohyně Themis,³¹³ a značí její nestrannost i božský základ. Pro strážmistra z této povídky ovšem není funkční: spravedlnost má být praktická, akceschopná – v jeho očích tedy jako četník.

³¹² ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 152.

³¹³ WARDLE, op. cit.

4.2.5 Senzační

Čapkovy povídky mimo jiné ukazují i popularitu žánru soudniček, který se ze současné české literatury zcela vytratil. Ve své době však šlo o velmi populární žánr, který byl součástí všedního dne široké veřejnosti. Soudničky totiž vycházely pravidelně na stránkách denního tisku.³¹⁴ Z práva, které jakožto věc života a smrti budilo u veřejnosti náležitý respekt, a to i díky svému rituálnímu rozměru,³¹⁵ se tak stává zábava, spotřební věc s krátkou životností. Ne snad že by právo v minulosti nebylo divácky přitažlivé, koneckonců ordály, veřejné popravy apod. vždy měly silné performativní prvky, a platilo to napříč historií, právními systémy.³¹⁶

„Nejvíc čtenářů hledá v novinách zrovna tu soudní síň. To nikdo neví, čtou-li ji tak pilně z utajené zločinnosti nebo pro své mravní a právní uspokojení; jistě jenom je, že ji čtou náruživě. Proto musí nějaký ten soud denně v novinách být. Ale teď si vemte, že máte například soudní prázdniny; soudy jsou zavřeny, ale rubrika Ze soudní síně v novinách chybět nesmí. Nebo často není u žádného soudu ani jeden zajímavý případ; a soudní referent musí mít zajímavý případ, ber kde ber.“³¹⁷

Z práva se tak stává součást masové kultury, zábava ke konzumaci. Tento rozměr do té doby právo nemělo tak výrazně. Ad absurdum to potom Čapek dovádí v povídce Soud pana Havleny. V té je popisován sice nedostudovaný právník, ale zároveň se odkrývá mnoho stereotypů o právnících obecně. Příběh začíná tak, že za Havlenou chodili novináři, aby jim vymyslel nějaký příběh, který by mohli použít jako soudničku:

„On se jmenoval Havlena, byl to nedostudovaný právník a nadobro ztracená existence; nikdo, ba ani on sám nevěděl, z čeho je vlastně živ. Tedy ten Havlena, ten stákač, měl takový zvláštní zločinecký nebo právnícký talent; kdysi mu některý ten novinář dal viržinku a pivo, zavřel oči, udělal několik bajů a začal mu povídat ten nejkrásnější a nejpodivnější kriminální případ, jaký si kdo může vymyslet;

³¹⁴ GLOGAR, O. Soudničky a jejich vliv na vnímání práva. *Časopis pro právní vědu a praxi*. Masaryk University Press, 2022, roč. 30, č. 2, s. 265–284. DOI: <https://doi.org/10.5817/CPVP2022-2-2>

³¹⁵ ŠEJVL, M. Konverzace v jednací síni a rituál. *Právník*. 2005, roč. 144, č. 10, s. 1143–1156.

³¹⁶ PETERS, J. S. *Law As Performance: Theatricality, Spectatorship, and the Making of Law in Ancient, Medieval, and Early Modern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2022.

³¹⁷ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 99.

potom uvedl hlavní body obhajoby a vhodnou repliku státního zástupce, načež pronesl jménem republiky rozsudek.³¹⁸

Tedy jednou si ten Havlena vymyslel tenhle případ – on míval daleko lepší, ale z žádného nic nikdy nepošlo, až tenkrát to prasklo. Příklad byl ve vši krátkosti ten: Nějaký starý mládenec se pohádal s počestnou vdovou, co bydlí na protější pavlači; nato si pořídil papouška a naučil ho, kdykoliv se ta sousedka na pavlači ukáže, keřičet na ni z plna brdla: Ty couru! Vdova podá na dotýčného pána žalobu pro urážku na cti. Okresní soud uzná, že žalovaný uváděl soukromou žalobkyni prostřednictvím svého papouška u veřejný posměch, a odsoudil ho jménem republiky k čtrnácti dnům vězení podmíněně a k náhradě útrat.³¹⁹

Jenomže po publikaci to začalo řešit ministerstvo, které na základě nového článku bylo přesvědčeno o nesprávnosti rozsudku a chtělo podat opravný prostředek (pouze na základě informace z novin!). Postup ministerstva i pana Havleny tak lehce paroduje činnost právníků obecně.

„Ale najednou vám do těch všech novin došel přípis od ministerstva spravedlnosti: že [...] uvedený náleží o vině žalovaného, jakož i rozsudek jest zmateční a nezákonný, jelikož inkriminovaného výroku se nedopustil žalovaný, nýbrž papoušek; že nelze míti za prokázáno, že by se výrok řečeného papouška nepochybně vztahoval na soukromou žalobkyni; že tedy nelze řečený výrok považovat za urážku na cti, nýbrž nanejvýš za hrubou nepřístojnost nebo veřejné pohoršení, které by bylo lze stíhati toliko policejním napomenutím, pořádkovou pokoutou nebo příkazem odstraniti řečeného ptáka. Ministerstvo spravedlnosti si přeje tudíž zjistiti, který okresní soud se onou při zabýval, aby zavedlo příslušné setření a tak dále; zkrátka taková úřední aféra.“³²⁰

Tento vývoj samozřejmě rozladil novináře, který vyhodnotil, že Havlena „vydal“ vadný rozsudek. Havlena se tedy začal bránit:

„... vzal arch papíru a napsal ministerstvu spravedlnosti obšírný právnícký rozklad, kterým hájil onen rozsudek: že když ten pán učil svého papouška nadávat té sousedce, dal najevo zřejmý úmysl ji urazit a zlehčit; že tedy je tu patrný dolus; že ten papoušek není subjektem, nýbrž jen instrumentem uvedeného deliktu a tak dále; zkrátka prý to byl nejskvělejší a nejsubtilnější právnícký rozbor, jaký kdy ti novináři viděli. Načež se podepsal JUC. Václav Havlena m. p. a poslal

318 ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 99.

319 *Ibid.*, s. 100.

320 *Ibid.*, s. 100–101.

*to ministerstvu spravedlnosti. Tak, řekl, a dokud to nebude vyřízeno, nebudu soudit; já musím dřív dostat satisfakci.*³²¹

Následně dokonce takový případ vykonstruoval, dal si tu páli, aby sehnal papouška, naučil ho mluvit a přiměl sousedku, aby na něj podala žalobu. Soud mu však ani tak za pravdu nedal:

*„Tak to stačí, povídá pan rada. Z výpovědi papouška Lory je zřejmo, že se jeho výrok nevztahoval přímým a nepochybným způsobem na soukromou žalobkyni. Papoušek se na něho podíval a zařval: Ty couru! Nýbrž je zřejmo, pokračoval pan soudí, že dotyčného výroku užívá vůči všem osobám bez rozdílu pohlaví. Tady chybí urážlivý úmysl, pane Havleno. [...] Nic naplat, pane Havleno, já vás musím osvobodit. – Načež si nasadil baret a vynesl osvobozující rozsudek. A já blásím zmateční stížnost a odvolání proti osvobozujícímu rozsudku, vybuchl Havlena, popadl klec s ptákem a uháněl od soudu, rozlíčený, že div neplakal. Potom ho sem tam zablédli, nalitého a desperátního. Řekněte, pane, vzlykal, je tohle nějaká spravedlnost? Je ještě na světě nějaké právo? Ale já to tak nenechám! Já to pošenu k nejvyšší instanci! Pane, mně se musí dostat rehabilitace za tohle přikoroří! I kdybych se měl do konce života soudit... Já nebojuju za svou věc, ale za spravedlnost! [...] Ale případy soudním referentům přestal pan Havlena dodávat nadobro; nejspíš proto, že byla otrěsena jeho víra ve spravedlnost a právní řád.*³²²

Máme tu proti sobě dva hrdiny: nedostudovaného právníka a soudce. Každý z nich představuje svoje řešení rozhodovaného případu. Havlena počítá s případem v ideálních podmínkách, vymodeluje si ho jako ideální typ, jako školní cvičení z právnické fakulty, aniž by přemýšlel nad procesněprávními normami a možnostmi dokazování. Je také přesvědčen o jediném správném řešení a trvá na něm. Vlastně není nesprávné, pokud vnímáme skutečně zvíře jako nástroj. Přímý úmysl poškodit pověst poškozené tu byl, k na cti utrhujícím pokřikování došlo a k narušení pověsti poškozené papouškovým pokřikováním došlo. Havlenovo řešení tedy smysl dávalo. Obžalovaný navíc svůj úmysl i vinu přiznal.

To soudce případ řešil sice teoreticky velmi podobně, zjistil ale, že naplnění subjektivní ani objektivní stránky deliktu nejde jednoznačně dokázat. A v takovém případě samozřejmě nelze obžalovaného odsoudit. Havlenova

³²¹ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 101.

³²² *Ibid.*, s. 103–104.

idealizovaná představa fungování práva tedy v realitě nefunguje, což mu způsobí ztrátu důvěry v justici. Čapek tu ale opět poukazuje na omezené možnosti práva, na to, jak velmi záleží na konkrétní situaci a konkrétních lidech. Právo podle Čapka není a nikdy nemůže být dokonalý uzavřený systém.

Důležité je také povšimnout si, jak podrobně, a přitom řemeslně v zásadě správně oba hrdinové povídky případ vykládají, jak interpretují právní úpravu i skutkové okolnosti. Čapek tu poměrně podrobně ukazuje myšlenkové postupy právníka, komiku staví na jejich přesné inspiraci realitou i rozhodující roli takového zdánlivého detailu, který je navíc sám o sobě bizarní a komický, jako je vulgární volání papouška v soudní síni.

Tato „právnícká klička“ v něčem připomíná manévry, který udělá Porcie v Kupci benátském, když chce zachránit Antonia.³²³ Porcie ale vědomě manipuluje průběhem řízení a Shakespeare jejím prostřednictvím buduje napětí, aby v poslední chvíli téměř zázračně tragédii odvrátil. To soudce zde věcně, suše a nepřekvapivě najde a vyhodnotí obdobný na ostenzi postavený důkaz, a na jeho základě vyloučí podřazení činu pod skutkovou podstatu urážky na cti. Vůbec se nepouští do dalších úvah, nenechá se strhnout vášněmi. Právní praxe v tomto Čapkově pojetí je tedy skutečně řemeslem se vším všudy.

Tato perspektiva přitom není nijak výjimečná ani v úvahách juristů.³²⁴ Právu tím nijak neubírá na vážnosti, jen zdůrazňuje aspekty, které nemusí být jinak na první pohled zřejmé. V kontextu soudce jakožto mistra a Havleny jakožto člověka bez dokončeného vzdělání a praxe je právě nutnost dostatečné praktické zkušenosti zásadní. Jakkoliv pragmatický pohled praxe může člověka soustředěného na teoretické nuance práva zcela konsternovat.

4.2.6 Byrokratické

V Povídce o ztracené noze se na právo díváme s Čapkem z jiné perspektivy. Jde totiž svým způsobem o mírnou satiru na fungování úřadů. Hlavní hrdina

³²³ WILLSON, M. J. View of Justice in Shakespeare's the Merchant of Venice and Measure for Measure. *Notre Dame Law Review*. 1994, roč. 70, č. 3, s. 695–726.

³²⁴ Viz např. SCHARFFS, B. G. Law as craft. *Vanderbilt Law Review*. 2001, roč. 54, č. 6, s. 2243; FLEMMING, R. B., NARDULLI, P. F., EISENSTEIN, J. *The craft of justice: Politics and work in criminal court communities*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016; PARRY, R. D. *Plato's craft of justice*. New York: SUNY Press, 1996; TONG, S., BOWLING, B. Art, craft and science of detective work. *The police journal*. 2006, roč. 79, č. 4, s. 323–329.

Lojzík totiž předstíral, že nemá nohu, aby dostal invalidní důchod. Ta možnost se mu sama naskytla, Lojzík ji tedy pragmaticky využil.

„V tu hodinu tedy byl Lojzík s vlastnoručním podpisem Oberhuberovým propuštěn ze špitálu domů jako jednonohý invalida. On byl ten Lojzík tuze rozumný hoch; hned si podal žádost, aby byl jako trvalý mrzák vyškrtnut ze seznamu mužů vojenskou službou povinných a aby mu byla vyměřena invalidní renta, že jako pekař potřebuje obě nohy, třeba, jak se o pekařích říká, keřivé, takže s jednou úředně potvrzenou nobou nemůže vykonávat své povolání. S náležitým úředním průtahem dostal vyřízení, že se mu povoluje pětáctýřicetiprocentní invalidita, následkem čehož mu přísluší pobírat tolik a tolik korun invalidní renty měsíčně. Dobrá, tedy tím se vlastně teprve začíná ta historie o ztracené noze.“³²⁵

Ta noha mu pak ale začala churavět, takže se snažil si ji nechat znovu „úředně“ přiznat.

„To byste nevěřili, co to dalo běhání, než Lojzíkovi úředně přiznali, že má obě nohy; ale to se ví, potom měl Lojzík potabování, že osídil erár o invalidní rentu ba měl být žalován i proto, že se vyhnul konání vojenské povinnosti; chudák Lojzík se naběhal od úřadu k úřadu, ale ta noha mu začala sílit. Snad mu zesílila od toho, že musel tolik běhat; ale já myslím, že to bylo spíš proto, že mu ji úředně přiznali; on takový úřední dekret má přece jenom velikou moc. Nebo si myslím, že mu ta noha usychala proto, že ji měl vlastně neprávem; nebylo to s ní v pořádku, a to se člověku vymstí. Já vám řeknu, čistě svědomí, to je ta nejlepší hygiena; a kdyby lidé byli spravedliví, snad by ani nemuseli umřít.“³²⁶

Hlavní hrdina této povídky slevil ze své poctivosti, ze své vnitřní integrity, aby získal rentu. A právo splnilo svůj úkol, když mu na základě příslušných dokumentů tu rentu přiznalo. Nelze si nevšimnout podobnosti s Haškovým Švejkem, který také až oportunisticky využívá všech možností, které systém umožňuje, a tím kritizuje systém samotný. Čapek ale problém vidí jinde.

Je to jeho vlastní podvod, a ne systém, který Lojzíkovi způsobil, že ho noha začala bolet. Provinil se proti pravidlům poctivosti a začalo ho nejspíš trápit svědomí. Ani sám vypravěč bolení nepřipisuje nějaké nadpřirozené schopnosti práva.

³²⁵ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 82.

³²⁶ *Ibid.*, s. 83.

A právo, které skrze své omezené možnosti na začátku příběhu podvod nemohlo odhalit, nyní odhalený podvod řádně postihuje. Lojzíkovo řešení mu tak v očích práva způsobilo mnoho těžkostí, v jeho očích se však vyplatilo se přiznat. Na prvním místě tu tak je opět člověk samotný, resp. jeho vnitřní integrita, a právo je až doslov.

Popsaná byrokratičnost je vtipná způsobem, jakým byly vtipné Kafkův Proces nebo Zámek v době, kdy je poprvé předčítal svému publiku.³²⁷ I v Čapkově případě spočívá komika v přesném pozorování a jeho trefném literárním uchopení. Na rozdíl od Kafky to však není kritika systému, ale neutrální popis. Právo a systém tu nemůžou jinak, to Lojzík porušil svoje povinnosti, když jednal nepoctivě. Postup úřadů a jejich pojetí ze strany Čapka tu odpovídá neutrálnímu popisu byrokracie Maxe Webera.³²⁸ Nepoukazuje na přebujelost a nesmyslnost státní administrativy, jak je to tradičně připisováno Kafkovi, jen popisuje, jak státní správa funguje, a co se stane, když ji jednotlivost chce zneužít.

4.2.7 Právo jako (dlouhý) příběh

Asi nejrozsáhlejším Čapkovým textem, který se výslovně zabývá právem, je Věc Makropulos. Byť právo není hlavním tématem hry, kterým je příznačně podstata lidství, je hlavní kostrou příběhu. Tu totiž tvoří soudní spor, jehož se většina postav účastní. Jde o spor Gregor vs. Prus, jehož předmětem je dědictví rozsáhlého panství. Způsob, kterým Čapek popisuje spor samotný i jednání jednotlivých právníků i laiků, je sice zveličený, ale v základu odpovídá realitě. Komiku přitom čerpá např. z libování si v dlouhých výkladech, termínech, cizích frázích apod., tedy z obecně známých charakteristik stylu právních textů.³²⁹ Opět je tu také motiv omezených možností práva, kdy to, že je někdo v právu, zároveň automaticky neznamená vyhraný spor.

„KOLENATÝ: Inu slečno, je to takový sblitý proces.

EMILIA: Ale Gregor je v právu, že?

KOLENATÝ: Patrně. Ale s tím to nevybrazje.

[...]

³²⁷ HAWES, J. M. *Proč byste měli číst Kafku, než promarníte svůj život*. Brno: Host, 2011.

³²⁸ WEBER, M. *Bureaucracy*. In: LONGHOFER, W., WINCHESTER, D. *Social Theory Re-Wired*. 2. vyd. New York: Routledge, 2016, s. 287–292.

³²⁹ Viz např. GARNER, B. A. *Právní psaní srozumitelným jazykem: adaptovaný překlad s cvičeními*. Brno: Nugsis Finem Publishing, 2021. ISBN 978-80-7614-005-9.

Jeho nárok na zboží Loukov se opíral o tato fakta: Předně že zesnulý rok před smrtí se dostal osobně, hochpersönlich, k správci Tereziánské akademie a prohlásil, že odevzdává das obengenannte Gut samt Schloss, Höfen, Meierhöfen und Inventar, tedy celé svrchupsané zboží na vydržování des genannten Minderjährigen, tehdy řečeného nezletilého Gregora, kterýžto řečený má být, falls und sobald er majorenn wird, čili v termínu plnoletí uведен in Besitz und Eigentum, tj. v plné vlastnictví svrchupsaného zboží. Item o fakt, pro secundo: že řečený nezletilý dostával na rozkaz a za živobytí zesnulého požitky a výkazy svrchupsaného zboží s titulem Besitzer und Eigentümer des Gutes Loukov, čímž tedy je podán důkaz takzvaného naturálního držení.

EMILIA: Tedy tím by bylo všechno v pořádku, ne?³³⁰

V tomto úryvku jsou podstatné dva aspekty Čapkova portrétu práva a právníků. První je poukaz na rozdíl mezi tím, na co má člověk hmotněprávní nárok, a možností se toho procesněprávně domoci. Autor to odsuzuje v hodnocení procesu jako shnilého, nemyslí tím však kritiku práva jako takového, ale spíše komplikovanost daného případu, u kterého není vysoká pravděpodobnost výhry.

Druhým podstatným aspektem je tu velmi specifický, pro právníky nejen v očích veřejnosti příznačný styl vyjadřování. Máme tu typická dlouhá souvětí, slova a fráze z latiny, a navíc v duchu dobového kontextu i němčiny. Nakolik je schopná Emilie Marty coby právní laik tomu vyjádření porozumět, je jasné, ale pro její následnou reakci irelevantní. Řekl to právník, řekl to právnícky, tak by přece mělo být vše v pořádku. Jenže ono není.

„KOLENATÝ: Pardon. Proti tomu baron Emmerich Prus namítal, že darování svrchupsaného zboží není provedeno knihovně, totiž zápisem v gruntovní knize, že zesnulý nezanechal psaného testamentu a naopak – hingegen – ve své poslední hodince učinil ústní pořázení ve prospěch osoby jiné –

EMILIA: To není možno! Které osoby?

KOLENATÝ: Tady je háček, slečno. Počkejte, hned vám to přečtu. (Vylézá po žebříčku k registratuře.) To vám je legrace, uvidíte. Aha, tady je to. (Vydá fascikl ‚Gregor‘, usedne na poslední příčli a rychle listuje.) Zvzvzvzv, aha. ‚Das während des Ablebens des hochwohlgeborenen Majoratsherrn Freiherrn Prus Josef

³³⁰ ČAPEK, K. *Věc Makropulos* [online]. V MKP 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 19–21 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/40/vec_makropulos.pdf

Ferdinand von Semonitz vorgenommene Protokoll usw.‘ Teda úmrtní protokol, slečno, který podepsal nějaký páter, doktor a notář u smrtelné postele Josefa Pruse. Tak tedy: ... ,umírající... ve vysoké borečce... otázan podepsaným notářem, má-li ještě nějaké přání... prohlásil několikrát – wiederholten Male –, že zboží Loukov – dass das Allodium Loukov... Herrn Mach Gregor zukommen soll...‘ (Zavírá akta.) Herrn Mach Gregor. (Zastrkuje fascikl.) Nějakému panu Machovi, slečno. Nějakému Gregoru Machovi, čili po česku Řehoři Machovi, osobě tehdy nepovědomé a ne zvěstné. (Zůstane sedět naboře.)

EMILIA: Ale to je omyl! Pepi přec myslel určitě Gregora, Ferdi Gregora!

KOLENATÝ: Patrně, slečno; ale co je psáno, je psáno. Tehdy opravdu řečený Gregor namítal, že slovo ‚Mach‘ se ocitlo v ústní závěti jen nějakým přeslechnutím nebo přepsáním, že ‚Gregor‘ tam má být jménem vlastním a nikoliv křestním et cetera. Ale littera scripta valet – a Emmerich Prus podržel Loukov i celé dědictví.“³³¹

Za problém tedy zjevně může chyba v celém formalizovaném procesu sepišování úmrtního protokolu, který zaznamenal diktovanou závěť. Jenže byt’ se to jeví jako detail, právo nemá možnost postupovat jinak, než závěť ve své formulaci vyžaduje. A zatímco Emilia jako laik je tím patřičně pohoršena, advokát v tom vidí legraci. Z toho plyne jeho odosobnělý, ironický přístup k případu, jakož ale i nadšené potěšení řemeslníka ze zajímavého případu.³³² Ani jedno mu přitom nelze vyčítat, pokud skutečně právo nahlížíme jako řemeslo.

„EMILIA: A Gregor?

KOLENATÝ: Gregor nic. Zatím ten cousin Szepházý, podle všeho náramně zajímavý lotr; kdesi vyšťáral nějaké individuum, které se náhodou jmenovalo Řehoř Mach. Tak tenhle ten Mach se vám přiblížil u soudu, že pryč zesnulý měl k němu tajné závazky – patrně choulostivého rázu –

EMILIA: To je lež!

KOLENATÝ: Zajisté. A že se bláší o loukovské dědictví; načež pan Řehoř Mach zmizel, nechávaje v rukou pana Szepházý notářský postup svých nároků na Loukov, – zač, to historie nepraví. A teď ten kavalír Szepházý procesoval jeho jménem o Loukov, a považte si, že to vybrál. Nyčko byl Loukov zas jeho.“³³³

³³¹ ČAPEK, *Věc Makropulos*, 2018, op. cit., s. 21.

³³² Viz např. SIMON, W. H. *The practice of justice: a theory of lawyers' ethics*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.

³³³ ČAPEK, *Věc Makropulos*, 2018, op. cit., s. 22.

To, jak proces pokračoval, potom bylo vinou podvodu a špatného charakteru jednoho z účastníků. Obešel právo, když našel slepé místo vzniklé chybou zápisu závěti, a oportunisticky ho využil. I to, že je to vůbec možné, přijde advokátovi komické. Ovšem komičnost této situace a advokátovo pobavení z ní je podobné spíš pobavení, nad kanadským žertíkem. Je to pobavení nad drzostí a snad i trapností nad neštěstím oběti. Vůbec to ale neznamená, že takový čin schvalujeme nebo že ho nepovažujeme třeba i za protiprávní, pokud naplní příslušné znaky.

„EMILIA: *To je nesmysl!*

KOLENATÝ: *Švanda, co? A tehdy řečený Gregor začal proces proti Szepházovi: že dotyčný Řeboř Mach není de iure dědicem Loukova, že zesnulý činil ústní poručení ve stavu vysoké borečky a kdesi cosi. Po dlouhém tabání to vybral, předešlý rozsudek zrušen, ale Loukov nebyl odevzdán Gregorovi, nýbrž zase Emmerichu Prusovi, rozumíte?*

GREGOR: *Víte, slečno, tomu se říká spravedlnost.*

EMILIA: *A proč to nedostal Gregor?*

KOLENATÝ: *Inu drahá slečno, z těch a oněch vysoce formálních důvodů, a pak, vzhledem k tomu, že ani Řeboř Mach, ani Ferdinand Karel Gregor nebyl k zesnulému v poměru příbuzenském –*³³⁴

A legrace pokračuje. Když se Gregorovi podařilo zneplatnit závěť na základě nedostatku způsobilosti k jejímu vytvoření, bohužel tím i on sám přestal být dědicem, protože není oficiálně příbuzný se zůstavitelem. Co na tom, že je Gregor jeho nemanželským synem. To právo neví, protože to nebylo dokázáno. A ony vysoce formální důvody nejsou přílišný formalismus, ale běžný a nutný postup výkladu a aplikace práva. Další vývoj případu tedy nemůže být překvapením:

„GREGOR: *Proces Gregor-Prus. Nejvyšší soud právě vynesl rozsudek. Zatím jen důvěrná zpráva.*

EMILIA: *A?*

GREGOR: *Probrál jsem. (Pauza.)*

EMILIA: *Copak ten tvůj osel advokát to nemohl chvilku zadržet? (Gregor mlčky krčí rameny.)*

EMILIA: *Ale můžeš se ještě odvolat, ne?*

³³⁴ ČAPEK, *Vše Makropulos*, 2018, op. cit., s. 22.

GREGOR: *Nevím. Myslím, že ne.*³³⁵

Jelikož má tedy právo v tomto tak omezené možnosti, přichází Emilia s vlastním řešením, kdy si zázračně „vzpomene“ na důkaz příbuzenského vztahu mezi zůstavitelem a Gregorem. Místo zděšení nad zvrácením ukončení přes sto let trvající kauzy se však dočká nadšení.

„PRUS (*podává Gregorovi ruku*): *Gratuluju ke skvělému testamentu.*

GREGOR: *Není proč. Právě jste proces vybrál vy.*

PRUS: *Ale vy snad zažádáte o restituci?*

GREGOR: *Cože?*

KOLENATÝ (*vstává*): *Ale to se rozumí, miláčku! Teď provedem restituci naší causy.*

EMILIA: *Bylo to tam?*

KOLENATÝ: *To se ví: testament, dopisy a ještě něco...*³³⁶

Kolegiální vztah účastníků případu je tu najednou nejvýraznějším aspektem scény. To jen posiluje zobrazení práva jako řemesla, kdy právníci jsou členové stejného stavu a mezi nimi by nutně měla existovat kolegialita, která přinejmenším do určité míry přehluší vzájemnou nevraživost plynoucí z kontraktorní povahy procesu.

Díky tomu, že právní linka je ve Věci Makropulos rozpracována napříč celou hrou, mohl Čapek ukázat to, nakolik je každý právní případ více příběhem o lidech, než rovnicí vyřešitelnou pouze podle právních předpisů pomocí pravidel logiky. Právo při svém působení na lidské životy je namícháno s lidskými povahami a chybami, podvody i nahodilostmi osudu. Nelze ho omezit jen na právo v ideálním případě, protože tehdy by to dopadlo jako v povídce o Havlenovi. Není to přitom kritika práva, ale vyjádření důrazu na interdisciplinární charakter práva. A v tom hraje narativita nemalou roli.³³⁷

Věc Makropulos je příběh absurdně zveličených náhod, tak nepravděpodobných událostí, že působí až komicky. Je přiznaně přehnaný, nereálný, fantastický, až dokáže satiricky vystihnout realitu, od které se tak cíleně a hlasitě liší. To je ostatně model, který je známý a funkční napříč uměleckou historií, ze které

³³⁵ ČAPEK, *Věc Makropulos*, 2018, op. cit., s. 33.

³³⁶ *Ibid.*, s. 34.

³³⁷ COVER, R. M. Foreword: Nomos and narrative. *Harvard Law Review*. 1983, roč. 97, č. 1, s. 4–68.

lze na prvním místě zmínit třeba Gargantuu a Pantagruela (jak to ostatně rozebírá Bachtin a do kontextu Law and Literature to přidává Manderson).³³⁸

4.2.8 Právo podle Čapka

A jaké je tedy právo podle Čapka? Právo je lidské všednodenní řemeslo, které disponuje omezenými možnostmi danými jak procesními pravidly, tak i zábrerem. Je pomalé a formalistické. Přesto má široký dosah, protože je složené z lidských příběhů, individuálních zkušeností. A právě proto je předmětem zájmu veřejnosti, je zábavou a zrcadlem. Zároveň ale stojí na fundamentálních základech, jako jsou lidská práva a základy morálky. Právo jsou pravidla mezilidského soužití, ne mýtus. Ale není to vůbec málo, právě naopak.

4.3 Jaké jsou soudy a jejich aktéři

Pokud tedy společně s Čapkem vidíme a chápeme právo jako součást všedního života člověka, realitu práva složenou z práva samotného a příběhů lidí, kterých se týká, musí být nutně dalším krokem našeho portrétu rozbor soudu, soudců a dalších právních profesí. Jsou to totiž oni, kteří právo pro laiky nejčastěji zosobňují nad rámec běžné zkušenosti.

4.3.1 Symbolika soudu a soudního jednání

Na obecné rovině je právo v očích veřejnosti laiků i právníků zhmotněno v budoucích soudech a místnostech soudních síní,³³⁹ případně obecně v performanci soudní činnosti.³⁴⁰ Pojďme se tedy podívat, co jsou jejich nejvýraznější znaky.

„Já jsem sic neměl nikdy co dělat se soudy,“ pravil pan Kostelecký, „ale já vám řeknu, mně se na nich zrovna líbí ta náramná akurátnost a ty orace a okolky, co soudy leckdy dělají, třeba by šlo jen o kožj chlup. Ono to budí takovou důvěru ve spravedlnost. Má-li justice v rukou vážky, tak at’ jsou hapatykářské, a když už drží meč, tak at’ je ostrý jako břitva.“³⁴¹

³³⁸ MANDERSON, D. Mikhail Bakhtin and the field of Law and Literature. *Law, culture and the humanities*. 2016, roč. 12, č. 2, s. 221–242.

³³⁹ Viz např. GIBSON, J. L., LODGE, M., WOODSON, B. Losing, but accepting: Legitimacy, positivity theory, and the symbols of judicial authority. *Law & Society Review*. 2014, roč. 48, č. 4, s. 837–866.

³⁴⁰ Viz např. SARAT, A., DOUGLAS, L., UMPHREY, M. M. (eds.). *Law and Performance*. Amherst: University of Massachusetts Press, 2018.

³⁴¹ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 105.

To, co je většinou z pohledu laika vnímáno jako selhání justice nebo vada práva, tu je najednou hodnoceno pozitivně. Samozřejmě je to ale do určité míry nadsázka na straně vypravěče i autora. Právě pečlivost, perfekcionismus, detailnost řešení, jasná, předem daná pravidla postupu tu ale tak jako tak působí jako nástroje podporující právní jistotu. Vize justice tu na rozdíl od výše zmiňovaného případu odpovídá tradičním symbolům, ale Čapek přidává onen všednodenní, praktický aspekt tím, že z velkolepých symbolů vah a meče najednou dělá věci denní potřeby a provozu živnosti. Justice se tak v jeho podání podobá právě tomu apatykářství (tj. lékárně) nebo holičství více než kostelu nebo paláci. Pokud již tedy přijmeme tradiční chápání práva, protože nechceme brát spravedlnost do svých rukou jako policista z povídky *Zločin na poště*, nezbyvá než přizpůsobit ono vysoké právo všednodenním potřebám. A právě to symbolizuje interpretace symbolů spravedlnosti od pana Kosteleckého.

Přesně opačné vnímání podstaty soudní síně však najdeme ve *Věci Makropulos*:

„Týž pokoj, ale upravený za soudní síně. Stoly, pobovka, židle atd. potaženy černým sukem. Na větším stole vlevo krucifix, bible, hořící svíce a lebka; za stolem Kolenatý jako předseda soudu a Vitek jako zapisovatel, Gregor u menšího stolku ve středu jako veřejný žalobce. Na pobovce Prus, Hauk a Kristina jako votanti. Vpravo prázdná židle.“³⁴²

I zde popis pracuje s tradičně zažitým a napříč časem i kulturami zachovávaným rozvržení soudní síně.³⁴³ To, co zde autor přidává, jsou však symboly církve a víry. To lze vysvětlit dvěma způsoby. V tomto případě se totiž nejedná o skutečné soudní jednání, je to improvizovaná nápodoba, která soudí Emilii Marty tam, kde to skutečné právo nedokáže. Ani jeho aktéři nejsou skutečným soudcem nebo státním zástupcem. Fingovaný soudní proces však naplňuje obdobnou rituální roli jako ten skutečný. Limity takového jednání si přitom všichni aktéři uvědomují, obžalovaná však na svém souzení trvá. Druhým možným vysvětlením je to, že je to vliv starého práva a pořádku z dob rakouské monarchie.

³⁴² ČAPEK, *Věc Makropulos*, 2018, op. cit., s. 79.

³⁴³ MULCAHY, L. Architects of justice: The politics of courtroom design. *Social & Legal Studies*. 2007, roč. 16, č. 3, s. 383–403.

„EMILIA: *Povím všechno sama. Všecko, nač se budete ptát.*

KOLENATÝ: *Opravdu?*

EMILIA: *Přísabám.*

KOLENATÝ (*skládá listiny*): *Tak tedy vás prosíme, slečno, miliónkrát za odpuštění, že jsme vás k tomu museli takhle donutit.*

EMILIA: *Budete mne soudit?*

KOLENATÝ: *Chraň bůh! Docela přátelský hovor.*

EMILIA: *Ale já chci, abyste mne soudili!*

KOLENATÝ: *Ab tak. Vybovíme v mezích své kompetence. Tak prosím.*

EMILIA: *Ne, to musí vypadat jako u soudu! Křič a takové věci.*

KOLENATÝ: *Aha. Máte pravdu. Ještě něco?*

EMILIA: *A nejdříve mne nechte, abych se najedla a ustrojila. Nebudu před soudem takhle v košili.*

KOLENATÝ: *Zcela správně. Je třeba náležitě a důstojně úpravy.*

GREGOR: *Komedie!*

KOLENATÝ: *Ticho, nezlebčujte soudní akt. Obžalovaná, povoluje se vám deset minut.*³⁴⁴

Je tu zjevné, že nejenom vzhled soudní síně, ale i vzhled účastníků je pro naplnění legitimacy procesu podstatný. Onen kostým je součástí role takového účastníka, a byť se to může zdát nedůležité, teorie z oblasti sociologie i divadelní vědy to potvrzují.³⁴⁵

„KOLENATÝ: *Mluvte, až se soud otáže. Vaše místo je tady. Můžete sedět. – Prosím veřejného žalobce, aby přednesl žalobu.*

EMILIA (*neklidně*): *Mám přísabat?*

KOLENATÝ: *Žalovaný nepřísabá.*

GREGOR: *Žalovaná, řečená Emilia Marty, zpěvačka; je obviněna před bobem a námi, že se dopustila podvodu a padělání listin za účelem ziskovým; čím se jinak provinila proti veskeré důvěře a slušnosti, proti životu samotnému, nenáleží rádu lidskému; nechť si to vyřídí před soudem strašnějším.*

KOLENATÝ: *Má někdo poznámku k žalobě? Nikdo. – Přikročme k výslechu. Vstaňte, žalovaná. Jak se jmenujete?*³⁴⁶

³⁴⁴ ČAPEK, *Vč Makropulos*, 2018, op. cit., s. 77–78.

³⁴⁵ Viz např. GOFFMAN, E. *The presentation of self in everyday life*. Hamburg: Anchor, 2021.

³⁴⁶ ČAPEK, *Vč Makropulos*, 2018, op. cit., s. 80.

Obvinění je tu jasným znakem toho, v čem se tento proces od toho běžného liší. Obžalovaná stojí před lidmi i bohem, přičemž ale soudit ji má jiný než lidský soud podle jiného než lidského řádu. Přesto se poměrně podrobně zachovávají procesní pravidla vedení jednání. Důležitý je rituál soudu, a to zejména pro obžalovanou. Právě ten jí totiž dává možnost se s obviněním vypořádat.³⁴⁷

Za povšimnutí také stojí otázka na jméno. Stejný manévr provádí i Porcie v Kupci benátském. Tam i zde má přítom tato otázka sloužit jako znak nestrannosti soudu a soudce. Minimálně zdání zachování tohoto pravidla je přítom zjevně zásadní pro náležitost zpodobňovaného soudního procesu. Se ztvárněním soudu v umělecké hyperbole se potkáváme i v další povídce. Tam se sice má jednat o skutečný soud, Čapek tu však v kontrastu k procesu z Věci Makropulos jednání přesouvá mimo soudní síň. Důvod je přítom zcela přízemní: zápach obžalovaného.

„Když teda ten Pepek trochu vyčichl, postavili ho před vojenský soud. Tehdá byl auditorem nějaký Dillinger; někteří říkají, že to byl pes, a jiní, že to byl pašák; ale jak ten uměl nadávat – poslouchajte, to se musí nechat: za Rakouska se umělo nadávat! V tom bylo vidět tu starou tradici. Dneska neumí nikdo poctivě vynadat; ale urážet, to dovedou. Teda ten auditor Dillinger nechal postavit Pepka na dvůr a soudil ho z okna; blíž k sobě ho nechtěl pustit. To víte, s Pepekem to stálo špatně; dezerce za války, na to je smrt zastřelením, a ani pámbu ti nepomůže; a ten Dillinger velké canyky s nikým nedělal – on to byl přece jenom pes. Ale když už to koukalo na rozsudek, křičí ten Dillinger z okna: A co, Pepeku, kdyžs tam byl zabrán, – nešel ses někdy v noci k té své staré vyspat? Pepek rozpačité přešlapoval a pak celý rudý vybrkl: Poslušně hlásím, pane auditor, někdy jo; to jinak nejde. Tu vám ten auditor zavřel okno a řekl: Jezusmankote! Potom chvíli kroutil hlavou a běhal po cimře, a kdyžs se uklidnil, povídá: Ať mě dají na penzi, ale já toho chlapa na smrt neposlů; už kvůli té ženské ne; fuj tajksl, to je manželská láska! A nějak to usmlouval na tři leta pevnosti.“³⁴⁸

Soudce tu svou povinnost porušuje hned nadvakrát: jednáním mimo soudní síň a zohledněním vlastních sympatií k obžalovanému. Pozoruhodný je navíc explicitní odkaz na Rakousko-Uhersko. Je zřejmá vypravěčova nostalgie po starých pořádcích, v tomto případě však poměrně kuriózně po „řádém

³⁴⁷ CHASE, O. G. *Law, culture, and ritual: disputing systems in cross-cultural context*. New York: NYU Press, 2005.

³⁴⁸ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 79–80.

vynadání“ oproti prostému urážení. Byl postup soudce v tomto případě správný? Lidsky ano, právně vzhledem k možnosti zlehčení trestu i pod dolní hranici vazby pravděpodobně také. Říká tím snad autor, že by takovýto postup byl možný jen za císařství? Zcela jistě ne. Spíše poukazuje na kulturní i lidskou kontinuitu.

V Čapkově podání je toto konkrétní rozhodnutí soudce opodstatněné: láska jakožto bytostně lidská povinnost převáží nad právem stanovenou povinností. Je natolik silnější, že to zohlední i soudce, dokonce přes riziko tím způsobeného konce jeho kariéry. Ona sympatie k obžalovanému tak nakonec není pochybením, ale projevem empatie. Čapek tak zdůrazňuje, že právo v praxi je ve své celistvosti především o lidech, jejich hodnotách, pravidlech a morálce.

To je potom ještě více patrné v povídce Porotce, v níž můžeme nahlédnout do toho, jak laik vnímá soud při hlavním líčení. Vypravěč zde popisuje svou zkušenost, kdy byl vylosován jako porotce. Zároveň tato sonda odráží i pochybnosti laiků o tom, zda se u soudu neřeší malichernosti:

„Nahoře trůnil předseda soudu, vtělená spravedlnost, strašně důstojný a skoro kněžský v tom černém taláru. Státní zástupce byl ten nejkrásnější návladní, kterého jsem kdy viděl: silný jako býk, napjatý a bojovný jako dobře živený tygr; bylo vidět, s jakou rozkoší síly a převahy se vrbá na tu svou kořist, která ho tam dole tak šíleně nenáviděla téma palčivýma očima. Advokát obžalované každou chvíli podrážděně vyskočil a hádal se se státním zástupcem; nám porotcům to bylo trapné, protože chvílemi to bylo, jako by nešlo o soud nad ženou vražednicí, nýbrž o jakýsi spor mezi obhájcem a návladním.“³⁴⁹

Popis rozložení rolí v trestním řízení tu skutečně odpovídá tomu, jak je tradičně vnímáno v rovině performance studies.³⁵⁰ V době vzniku tohoto textu takový směr samozřejmě neexistoval, přesto právě podobnost soudcovského taláru kněžskému šatu odpovídá jeho závěrům.³⁵¹ Právě vážnost procesu v něm zosobněná je pro porotce pozitivním aspektem. Naopak zobrazení

³⁴⁹ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 128–129.

³⁵⁰ SCHECHNER, R. *Performance studies: An introduction*. 3. vyd. London: Routledge, 2017.

³⁵¹ Viz např. MORAN, L. J., MONKS, A. Dressing the Law. *International Journal of Law in Context* [online]. 2018, roč. 14, č. 4, s. 479–492 [cit. 13. 5. 2023]. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1744552318000198>

bojovnosti státního zástupce i advokáta hodnotí negativně, protože to podle něho odvádí pozornost od hlavní role – obžalované.

Ze všech výše uvedených úryvků je zřejmé, že existuje silná vžitá představa, jak má soud v obou svých významech – jako budova i jak proces – vypadat a probíhat. Čapek s touto představou zručně pracuje a v případech potřeby porušuje její pravidla tam, kde chce poukázat na nějakou slabinu běžných právních postupů nebo zdůraznit rozdíl mezi realitou a fikcí.

4.3.2 Obecně právníci

Čapkova znalost prostředí soudů i pohledu veřejnosti na ně je evidentní. Jak ale pracuje s archetypy právníků? Využívá různé stereotypy o právnících, např. že postrádají elementární znalosti technických věcí a jevů, které jsou pro lidi běžnou všeobecnou znalostí:

„To teda znamená, že hodil devatenáct celých dvacet sedm setin metru. Víte, co to je?“, Třeba měl praxe,“ mýnil soudce nejistě. Pan Hejda na něho vyčítavě pohlédl. „Pane okresní, vy jste nikdy nebázel z praxe, že jo. Tak to zřejmě vystřelit z praxe dvanáctiliberní kámen; to byste musel mít katapult.“³⁵²

Právník, přinejmenším soudce se tedy v Čapkově podání jeví jako intelektuál odtržený od reality. Má ale vedle své profesionální stránky i tu lidskou. Příkladem může být případ, kde se všichni zúčastnění právníci snažili neod soudit Zárubu, který byl podmíněčně propuštěn z vězení, ale hned cestou z vězení se omylem připlétl do šarvátky a dopustil se trestného činu:

„Ono to sice nemá být, ale stalo se to: tři právníci se radili, jak z tobo dostat tobo Zárubu ven, předseda senátu, státní návladní a advokát ex offio. „Tak at’ to ten Záruba zapře,“ mýnil státní návladní. „To nejde,“ bručel předseda senátu. „On se už ve vyšetřování přiznal, že se s těmi policajty pral. Trouba jeden, když se sám přiznal –“, „Kdyby ti strážníci vypověděli,“ navrhol advokát, „že tobo Zárubu s určitostí nepoznávají, že to mohl být někdo jiný –“, „Prosím vás,“ protestoval státní návladní, „to tak, abychom učili policajty lhát! Když tobo Zárubu určitě poznávají – Já bych byl pro pomnutí smyslu. Navrhněte prozkoumání duševního stavu, pane kolego; já se ke tomu připojím.“ „Copak o to,“ řekl advokát, „já to navrhnu; ale co když nám ho doktoři neuznají za blázná?“ „Já s nimi promluvim,“ uvoloval se předseda senátu. „Ono to sice nemá být, ale – U čerta, to bych

³⁵² ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 88.

nerad, aby ten Záruba musel pro tu hloupost doživotně sedět. Já bych se raději viděl nevimkde. Prokeristapána, já bych mu dal šest měsíců, ani bych nemrknul; ale aby si pak musel odsedět zbytek doživotního kriminálu, pane, to by se mně ztratčeně netento, nelíbilo.‘ ,Nepomůžte-li nám pominutí smyslů,‘ uvažoval státní zástupce, ,tak to vypadá moc škaredě. Proboba vás prosím, já to musím zažalovat jako zločin; co si s tím mám jiného počít? Kdyby se byl ten pítomec stavil aspoň někde v hospodě! Z tobo bychom už upletili nějakou tu nepřítetnost –‘ ,Prosím vás, páni,‘ naléhal předseda senátu, ,nějak mně to už udělejte, abych ho mohl pustit. Já jsem starý člověk a nerad bych bral na sebe – no, však víte co.‘ ,Těžká věc,‘ vzdychl státní návladní. ,No, budeme vidět. Aspoň se to s těmi psychiatry protáhne. Tak zítřka je líčení, že?‘³⁵³

Není to tak, že by snad byli tito právníci podjatí. Všichni se tu snaží najít spravedlivé řešení v rámci možností, které jim právo dává. To, že Čapek bere jako samozřejmost, že hledání a nacházení řešení právního případu je proces ovlivňovaný mnoha aspekty, závislý na interpretaci, je pro něho příznačné. Je tu prostor, byť omezený, pro kreativní řešení. A důvodem pro hledání co nejlepšího řešení je spravedlnost obecně a svědomí každého právníka jednotlivě. Právo tu není danost, ale výsledek procesu jeho aplikace. Je to základ, se kterým je nutné dál pracovat.

Právníci podle Čapka jsou tedy ne zcela praktičtí nebo tělesně zdatní, ale jsou lidští v tom, že hledají v rámci své lidské i profesní povinnosti nejspravedlivější řešení každého případu. Jak přesně to ale dělají, záleží také na tom, jakou právní profesi zastávají.

4.3.3 Soudci

Pojďme se tedy nyní ale podívat na různé aktéry soudního procesu jednotlivě. Začneme nepřekvapivě u soudců, popíšeme si jejich běžné pracovní postupy na příkladu výslechu svědků:

„,Víš, Toniku,‘ povídal vyšetřující soudce Mates svému nejbližšímu příteli, ,to je věc zkušenosti; já nevěřím žádným výmluvám, žádnému alibi a žádnému povídání; já nevěřím obviněnému ani svědkům. Člověk lže, i když ani nechce; tak třeba takový svědek ti přísahá, že proti obviněnému nechová žádné nepřátelství, a přitom sám neví, že ho v hloubi duše, víš, v podvědomí nenávidí z nějaké

³⁵³ ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 150–151.

*té potlačené nenávisti nebo žárlivosti. Všecko, co ti vypovídá obviněný, je předem vymyšlené a narafičené; všecko, co ti vypovídá svědek, se může řídit vědomým nebo i nevědomým úmyslem obviněnému pomáhat nebo přitážit. Holenku, to já znám: člověk je naskrz prolhaná potvora.*³⁵⁴

To, co by se mohlo zdát jako naprostý cynismus, je kritické myšlení při volném hodnocení důkazů. Zobrazení soudce jako nedůvěřivého, možná až paranoického člověka je sice formulováno jako hyperbola, ale právě důsledné kritické posouzení všech důkazů je pro práci soudce stěžejním.

*„Čemu tedy věřím? Náhodě, Toníku; takovým těm mimovolným, bezděčným, nebo jakpak bych to řekl, nekontrolovaným hnutím nebo činům nebo slovům, které člověku tu a tam uklouznou. Všecko se dá falšovat nebo nastrojít, všecko je přetvářka nebo nějaký záměr, jenom náhoda ne; to se pozná na první pohled. Já ti mám tuhle metodu: sedím a nechám lidi brebentit, co si předem vymyslíli a nachystali; dělám, jako bych jim věřil, ještě jim pomáhám, aby jim huba líp jela, a číhám, až z nich vyletí nějaké to bezděčné, nechtěné slovíčko; víš, na to musí být člověk psycholog. Některý vyšetřující soudce má taktiku obviněného splést; proto mu pořád skáče do řeči a zmate ho tak, že se mu ten jarek nakonec přízná třeba i k tomu, že zavraždil císařovnu Alžbětu. Já chci naprostou jistotu; proto pomaloučku, trpělivě čekám, až mně z toho soustavného lhaní a vytáčení, kterému se odborně říká výpověď, blýskne mimovolný kousek pravdy. Víš, čistá pravda se v tomhle slzavém údolí vyskytne jenom z nedopatření: jen když se lidský tvor nějak podřečne nebo přehmátne.*³⁵⁵

Jeho metoda je tak velmi zjednodušeným využitím freudovského učení v právní praxi.³⁵⁶ Jeho cynismus se jeví jako jasná tzv. deformace z povolání, sice umělecky přehnaná, nicméně v základu velmi přesně odpozorovaná.³⁵⁷

Nicméně když je právo závislé na lidech, kteří ho aplikují, dochází přirozeně i k jeho zneužití. I takový příklad u Čapka najdeme v již zmiňovaném případě, kde je dle policisty jasné, že k tvrzenému skutku v realitě nemohlo dojít.

„Tedy vy jste ten Václav Lysický,“ řekl okresní soudce poblížeje přísně na blondlasého delikventa. „Vy se přiznáváte, že jste v úmyslu ublížit mu bodil tenhle

³⁵⁴ ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 33.

³⁵⁵ *Ibid.*, s. 33.

³⁵⁶ Viz např. GOLDSTEIN, J. Psychoanalysis and jurisprudence: on the relevance of psychoanalytic theory to law. *The Psychoanalytic Study of the Child*. 1968, roč. 23, č. 1, s. 459–479.

³⁵⁷ ECONOMIDES, K. Cynical legal studies. In: COOPER, J., TRUBEK, L. C. (eds.). *Educating for justice: social values and legal education*. New York: Routledge, 2018, s. 26–38.

*kámen na Františka Pudila a že jste mu přivodil těžké zranění. Je to pravda?‘
 ‚Prosím, pane soudce,‘ začal provinilec, ‚to bylo tak: on ten Pudil tam mládl
 nějakého kluka, a já jsem na něj volal přes tu řeku, aby toho nechal, a on mně
 začal nadávat – ‚Hodil jste ten kámen, nebo ne?‘ spustil soudce. ‚Prosím hodil,‘
 řekl provinilec zkroutěně; ‚ale on mně nadával, a tak já jsem popad ten kámen –‘
 ‚Hrom do vás,‘ rozkřikl se soudce. ‚Proč lžete, člověče? Nevíte, že na to je veliký
 trest, když chcete obulíkovat úřady? My víme dobře, že jste ten kámen nehodil!‘
 ‚Hodil prosím,‘ koktal mladý ciblář, ‚ale on mně Pudil řekl, abych mu vlezl
 někam –‘³⁵⁸*

*‚Poslouchejte, člověče, poslední slovo: hodil jste ten kámen, nebo ne?‘ ‚Hodil,‘ mum-
 lal Václav Lysický s beraní tvrdohlavostí. ‚Vy osle,‘ vybrkl soudce, ‚hodil-li jste
 ten kámen, tak to je těžké ublížení na těle a s tím půjdete ke krajskému soudu
 a dostanete několik měsíců, rozumíte? Nechte už toho napařování a příznejte se,
 že jste si to s tím kamenem vymyslel; já vám dám jenom tři dny pro klamání úřadů
 a můžete jít. Tak co, ubodil jste tím kamenem toho Pudila, nebo ne?‘ ‚Ubodil,‘ pra-
 vil Václav Lysický zarytě. ‚On mně přes tu řeku nadával –‘ ‚Odvedte ho,‘ zářval
 okresní soudce. ‚Zatracený švindlér!‘ Za chvíli vstrčil ještě jednou hlavu do dveří
 četník Hejda. ‚Pane okresní,‘ řekl mstivě, ‚takhle mu dát ještě poškození cizího
 majetku; víte, on vytáhl kámen z té bráze, a teď je ta bráza celá rozebraná.‘³⁵⁹*

Soudce tu zjevně nechce odsoudit nevinného, a tak se ho snaží přesvědčit k odvolání lživého přiznání. Způsob, který volí, je ale bezesporu nevhodný. Odporuje pravidlům soudcovské etiky. Ale i soudce je člověk, takže se může stát, že neovládne svoje emoce. Nechme na Čapkovi, aby nám to připomněl na bizarním případě, kdy je příčina ublížení na zdraví zároveň světovým rekordem v hodů koulí...

4.3.4 Státní zástupce

Státní zástupce měl už za první republiky postavení obdobné postavení soudce. Nic na tom nemění ani skutečnost, že v trestním řízení mohl být i soukromý žalobce, jehož tehdejší postavení odpovídá dnešnímu postavení poškozeného.³⁶⁰ Na státního zástupce se tak vztahují obdobná etická pravidla jako na soudce a lze od něho očekávat i podobnou stavovskou hrdost.

³⁵⁸ ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 90–91.

³⁵⁹ *Ibid.*, s. 91–92.

³⁶⁰ GRIVNA, T. *Soukromá žaloba v trestním řízení*. Praha: Karolinum, 2005.

„Musíte vědět, že pan státní (nebo přesněji řečeno, pan vrchní státní zástupce dr. Klapka) měl v nejbližším porotním sedění zastávat žalobu v procesu Hugo Müller, zločin úkladné vraždy. Pan Hugo Müller, takto továrník a milionář, byl žalován, že pojistil na velké peníze svého mladšího bratra Otu a pak ho utopil v dokxanském rybníku; mimoto byl v podezření, že před lety odklidil svou milenku, ale to se ovšem nedalo dokázat. Zkrátka byl to jeden z velikých procesů, na kterém si pan státní chtěl dát záležet; i pracoval na spisech s celou tou pílí a pronikavostí, která z něho učinila nejstrašlivějšího veřejného žalobce. Věc nebyla jasná; pan státní by byl dal nevímco za jediný přímý důkaz, ale jak věci stály, musil se spoléhat více na svou vyřídilku, aby dostal od poroty provaž pro pana Müllera; neboť vězte, že to je pro veřejného žalobce věc cti.“³⁶¹

To, co by však dělat určitě neměl, je chtít někoho usvědčit za každou cenu. Jeho úkolem je zjišťovat pravdu a hájit zájem státu na dopadení a usvědčení skutečného pachatele. Ten v Čapkově povídce se však rozhodne získat důkaz za každou cenu, klidně i od jasnovidce, co ví věci o pisateli písemnosti na základě aury toho písma. Státní zástupce ale omylem místo písemnosti obžalovaného ukázal jasnovidci jeho vlastní.

„Já osel, říkal si hořce, já blbec, jak se mně tohle mohlo stát? Já idiot! Že já jsem v tom spěchu popadl v aktech místo Müllerova dopisu svůj vlastní rukopis, své poznámky k žalobě, a strčil to do té obálky! Já pitomec! Tak tedy to bylo mé písmo! Děkuju pěkně! Počkej, ty švindléri, na tebe si počívám! Ale ostatně, uklidňoval se pan státní zástupce, vždyť to většinou nebylo tak zlé, co říkal. Veliká síla; úžasná vůle, prosím; nejsem schopen žádné špinavosti; mám své přesné mravní pojmy – To je vlastně docela lichotivé. Že si nikdy nic nevyčítám? Chválabohu, nemám co: plním jenom svou povinnost. A s tou rozumovou úvahou, to je také pravda. Ale s tím komediantem si to spletl. Je to přece jen humbuk. Najednou se zastavil. To se rozumí, řekl si, vždyť to, co ten jasnovidce říkal, se může hodit na každého druhého! To jsou jen takové obecnosti. Každý člověk je tak trochu komediant a prospěchář. To je ten celý trik: mluvit tak, že by se v tom každý mohl poznat. Tak je to, rozhodl pan státní, a rozevřev deštník, ubíral se domů svým pravidelným energickým krokem.“³⁶²

Pan státní zástupce je tedy racionální i komediant. Obojí je přitom přesné a lze to zobecnit na všechny právníky. Jen to nemá onen negativní nádech, který

³⁶¹ ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 22.

³⁶² *Ibid.*, s. 25.

tomu přisuzuje hlavní hrdina povídky. To je však bohužel běžné, že je performativní prvek ve výkonu právních profesí hodnocen negativně. Mluvíme v takovém případě o předsudku proti divadelnosti.³⁶³ A jak ten případ dopadl?

„Ježšíškryste!“ bědoval předseda soudu, svlékaje si talár; „už je sedm hodin; to se to zase protáhlo! Když on pan státní mluvil dvě hodiny – ale pane kolego, vybrál to; na takové slabé indicie dostat provaž, tomu se říká úspěch. Inu, u poroty se nikdy neví. Ale šikovně mluvil, děl předseda, umývá si ruce. „Hlavně jak podával charakteristiku toho Müllera, to byl hotový portrét; víte, ten monstrózní, nelidský charakter toho vraha – člověk se zrovna otřásal. Pamatujete se, pane kolego, jak říkal: Není to obyčejný zločinec; není schopen špinavosti, nelže ani nekrade; ale zavraždí-li člověka, udělá to tak klidně, jako by dával na šachovnici mat. Nevraždí z vášně, ale z chladné rozumové úvahy, jako by řešil úlohu nebo technický problém. Moc dobře řečeno, pane kolego. A dál: Když je na svém lovu, vidí v bližním jenom kořist – Víte, s tím tygrem, to snad bylo trochu teatrální, ale porotcům se to líbilo.“ „Nebo to,“ pravil pan votant, jak říkal: Tenhle vrah si jistě nic neryčtí; je tak sebejistý, tak bezpečný sám před sebou, – nemusí se bát svého svědomí.“ „Nebo zas ten psychologický postřeh,“ pokračoval předseda soudu utíraje si ručnickem ruce, „že je to komediant a pozér, který by chtěl obromit svět svými činy –“ „Copak Klapka,“ řekl pan votant uznale. „To je nebezpečný odpurce.“ „Hugo Müller vinen dvanácti blasy,“ podívoval se předseda, „kdo by to byl řekl! Tak ho Klapka přece jen do tobo dostal. Pro něj to je jako hra v šachy nebo lov. On se tak do každého procesu zažere – Pane kolego, já bych ho nechtěl mít svým nepřítelem.“ „Jemu,“ děl pan votant, „to dělá radost, když se ho lidé bojí.“ „Trochu samolibý, to on je,“ řekl zamysleně ctihodný předseda. „Ale má úžasnou vůli... hlavně k úspěchu. Veliká síla, pane kolego, ale –“ Pana předsedu nenapadlo vhodné slovo. „Nu, pojďme se navečeřet.“³⁶⁴

Zde se však ukazuje v plné šíři moc rétoriky v právu – zde přesvědčila úplně celou porotu.³⁶⁵ Čapkův vtip, na kterém staví tuto povídku, je v tom, že ty stejné charakterové vlastnosti, které dělají příkladného státního zástupce, dělají odsouzeníhodného vraha. Problém je tu ovšem v tom, že tvrzené vlastnosti vraha tu nejsou jeho, ale právě toho státního zástupce. To si ostatně uvědomují i soudci v našem příběhu, byť nejsou schopni problém pojmenovat.

³⁶³ LEIBOFF, M. Theatricalizing law. *Law & Literature*. 2018, roč. 30, č. 2, s. 351–367.

³⁶⁴ ČAPEK, *Povídky z jedné kapsy*, 2018, op. cit., s. 26.

³⁶⁵ WHITE, J. B. Law as rhetoric, rhetoric as law: The arts of cultural and communal life. *The University of Chicago Law Review*. 1985, roč. 52, č. 3, s. 684–702.

Státní zástupce Klapka se tu výrazně podobá Sherlocku Holmesovi z příběhů Arthura Conana Doylea. Naplňuje přitom dokonale archetyp detektiva, který je dodržován napříč detektivním žánrem už od detektiva u E. A. Poea.³⁶⁶ Důležité je, že typ myšlení nutný pro řešení právních případů lze využít pro jejich dokonalou přípravu. To, co je odlišuje, je cit pro spravedlnost. Právě tak to udělal Doyle, když proti sobě postavil Holmesa a Moriartyho, a Čapek svoji povídku postavil stejně.

4.3.5 Advokáti

Advokáti podle Čapka jsou mistři slova, praktičtí a někdy až nebezpeční ve své prohnanosti při ochraně nejlepších zájmů svého klienta. Zároveň ale platí, že advokáti jsou zobrazováni jako lidé s perfektním vychováním, někdy až na úkor opravdovosti.

„Když pak byla porota a my jsme byli voláni jako svědci, povídá nám advokát tobo kluka: Pánové, já vám nechci klást nepříjemné otázky, a je-li vám to nemilé, nemusíte mi dát odpověď – víte, ten advokát byl hladký jako lahvička s jedem. Ale když se můj klient pokusil o útěk, vy jste ho na policii zřbili, že ano?

Kdepak, řekl jsem, my jsme se jenom dívali, jestli si tím skokem neublížil, a když jsme viděli, že ne, tak jsme mu domluvili.

To musila být pořádná domluva, řekl ten advokát se zdvořilým úsměvem. Podle vysvědčení policejního lékaře měl můj klient následkem té domluvy tři žebra zlomená a asi sedm set čtverecných centimetrů krevních podlitin hlavně na zádech.

Já jsem krčil rameny. To on si tu domluvu tak vzal k srdci, řekl jsem, a bylo dobře. Víte, ono je ledačco pravda; ale musí se na ni nalézt to pravé slovo.“³⁶⁷

Tato interpretace obrácená proti advokátovi funguje jako zrcadlo. Úkolem advokáta je přece najít ta správná slova. Vypravěč, který tu porušil právo napadením advokátova klienta, má pocit, že na advokáta vyzrál jeho vlastními zbraněmi.

Advokát však má i další úkoly než hledání způsobů, jak získat potřebné důkazy. Tím nejsložitějším je pravděpodobně zachovávání advokátního tajemství.

³⁶⁶ IRWIN, J. T. *The mystery to a solution: Poe, Borges, and the analytic detective story*. Baltimore: JHU Press, 1996.

³⁶⁷ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 57.

„*Důstojnosti, děl na to advokát dr. Baum, ta vaše historie není ještě celá. Jednou – taky už před lety – ke mně přišel do kanceláře človíček s bledou a naduřelou tváří – abych řekl pravdu, moc se mi nelíbil; a když jsem ho posadil a řekl mu, tak, příteli, co vás sem vede, začal ten člověk: Pane doktore, když se na vás váš klient s důvěrou obrátí a svěří se vám, že se dejme tomu něčeho dopustil, tak – – tak samozřejmě, povídám, tobo nesmím užít proti němu; pane, z tobo bych měl pěknou disciplinárku, ne-li něco horšího. To je dobře, oddechl si ten chlapík. Pane doktore, já vám něco musím říci. Já jsem před čtrnácti lety – A pak, velebnosti, jsem slyšel nejspíš to samé jako tenkrát vy. Neříkejte to, přerušil ho páter Voves. Ani mě nenapadne, bručel dr. Baum. Víte, to byla příliš šeredná věc; a ten chlapík to že sebe chlubil, jako by se zalykal: zpocenny, zsinaly, s očima zavřenýma... Ono to vypadalo, jako by psychicky zvracel. Potom si oddechl a otřel si kapesníkem rty. Pro živého boha, člověče, řekl jsem mu, s tímhle přec nemohu nic dělat! Ale chcete-li ode mne upřímnou radu – Ne, vybrkl ten divný tvor, já žádnou radu nechci. Já jsem vám jenom přišel říci, co jsem tehdy udělal; ale pamatujte si, dodával skoro divoce, že tobo nesmíte užít proti mně! – Potom vstal a docela klidně řekl: Tak co jsem vám dlužen, pane doktore? Padesát korun, řekl jsem zdrceně; a on vyndal padesátku, uctivá poklona, pane doktore, a šel.*“³⁶⁸

Byť by pravděpodobně bylo snazší zaměřit se na komický rozměr práce advokáta, Čapek touto úvahou nad advokátním tajemstvím ukazuje, že rozumí podstatě povolání advokáta v celé jeho šíři, byť pohledem laika zvenčí. Advokátní tajemství je skutečně jedno z největších morálních dilemat, které s sebou advokátní činnost nese.³⁶⁹ Advokát ho téměř za žádnou cenu nemůže porušit, a to jej staví do podobné situace jako zpovědníka. Je tak zřejmé, že si podobnost úkolů těchto profesí v tomto ohledu Čapek uvědomuje a své advokáty neomezuje na pouhé komické postavy.

Nicméně právě ten komický rozměr je přece jen čtenářsky nejzajímavější, Čapek mu tedy dává dostatečný prostor. Ve Věci Makropulos je to silně patrné. Už samotný popis scény v 1. dějství (advokátní kanceláře) ukazuje na stereotypy, které o právnících kolují – podle autora tak mají advokáti spousty spisů, na stěnách místo obrazů vyvěšené tarify a vyhlášky apod.

³⁶⁸ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 91.

³⁶⁹ SNYDER, T. J. Attorney-Client Confidentiality Is a Moral Good: Expanding Protections of Confidentiality and Limiting Exceptions. *Georgetown Journal of Legal Ethics*. 2019, roč. 32, č. 3, s. 411–433; HAPLA, M. (Ne)morální advokáti: problém ospravedlnění norem profesní etiky. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2019, roč. 27, č. 4, s. 457–473. DOI: <https://doi.org/10.5817/CPVP2019-4-2>

„Solicitátorův pokoj u dr. Kolenatého. V pozadí dveře ven, vlevo do kanceláře. Při zadní stěně vysoká registratura s nesčetnými příhradami abecedně značenými; při ní žebříček. Vlevo stůl solicitátorův, uprostřed dvojitý stůl písařský, vpravo několik křesel pro čekající klienty. Na stěnách různé tarify, vyhlášky, kalendář atd. a telefon. Všude plno listin, knih, fascikulů a aktů.“³⁷⁰

Obdobně vžitý je i stereotyp o tom, že se advokáti snaží každý spor „natáhnout“ a mají radost z těch sporů, které trvají dlouho:

„VÍTEK: Causa Gregor. [...] Za pár let jsme mohli mít stoleté jubileum. Škoda tak krásného procesu! (Zastrkuje fascikl.) Zde... odpočívá... causa Gregor-Prus. Abi, nic netrvá věčně. Vanitas... Prach a popel... (Usedne zamysleně na nejvyšší příčli žebříčku.) To se ví, slechta. Stará slechta. Jak by ne, baron Prus. A soudí se to sto let, špinavci!“³⁷¹

Každý případ je lidský příběh a zdálo by se samozřejmé, že by měl co nejdříve skončit. Na druhou stranu se traduje, že čím déle případ trvá, tím víc si advokát může vyúčtovat, takže je mu to vhod. To, co zdůrazňuje Čapek, byť se sobě vlastní nadsázkou, je hrdost řemeslníka nad jeho výtvozem, na jehož vytváření strávil hodně času. Právě tento citový vztah je tu v popředí, byť na úkor praktických zájmů stran. Není tedy divu, že rázné řešení není vnímáno jako vhodný postup.

„VÍTEK: Náramní právníci, pane. Samá kasace a zmatečnost a takové ty klíčky. Třicet let ten proces udrželi, pane. A vy, prásk! hned k Nejvyššímu soudu. Jen aby už byl konec! Škoda tak krásného procesu pro vás. Takhle zabít stoletou causu!

GREGOR: Nežpaníte, Vítku. Já to chci konečně vybrát.

VÍTEK: Nebo konečně probrát, ne?

GREGOR: Raději probrát než... než... Poslyšte, Vítku, vždyt' by se z toho člověka zbláznil: mít pořád před nosem sto padesát miliónů... Mít je skoro v hrsti... Od malička slyšet jen o nich... (Vstane.) Vy myslíte, že to prohráju?

VÍTEK: Já nevím, pane Gregore. Tuzě sporný případ.“³⁷²

Každý soudní proces má ale ze své podstaty nejistý výsledek, jinak by přece nebylo třeba se o řešení případu soudit. Zatímco pro právníka je případný

³⁷⁰ ČAPEK, *Vč Makropulos*, 2018, op. cit., s. 11.

³⁷¹ *Ibid.*, s. 11.

³⁷² *Ibid.*, s. 13.

neúspěch neosobní, protože se jeho osobně jako soukromé osoby nedotýká, pro klienta je to hrozící tragédie.

„VÍTEK: Abi, nemáte nervy na velké procesy. Takový krásný materiál! (Vylézá na žebříček a vydává fascikl Gregor.) Podívejte se, pane Gregore, na ta akta. Osmnáct set dvacet sedm, nejstarší číslo v naší kanceláři. Unikát, pane! Zrovna do muzea. A tohle krásné písmo z osmnáct set čtyřicet. Bože ten člověk měl ruku! Jen se koukněte, jaké to je písmo! Povídám, požítek.

GREGOR: Vj jste blážen.“³⁷³

I další zažitá kliše o advokátech, které je staví na roveň zločincům, Čapek důsledně tematizuje.

„EMILIA: Pak tu zásuvku musíte dostat jinak, rozumíte?

KOLENATÝ: Ano, o půlnoci s provazovým žebříkem, paklíči a tak dále. Slečno, slečno, vy máte názory o nás advokátech!“³⁷⁴

A byť ho náš advokát zprvu odmítá, jak příběh pokračuje, dává mu za pravdu.

„EMILIA (ke Kolenatému): Doktore, vy jste čestný muž –

KOLENATÝ: Hrozně lituji, slečno, že se mýlíte. Já jsem taškář a světový lupič. Já jsem totiž Arsene Lupin.

[...]

EMILIA: To jste advokát?

KOLENATÝ: Vidíte, přišel jsem na chuť zločinctví. Myslím, že jsem měl ke němu talent odjakživa. Člověk někdy až ke stáru pozná své pravé poslání.“³⁷⁵

A opět se vracíme k detektivní poučce o tom, že na páchání i řešení zločinů je třeba stejný druh nadání a intelektu. Zde je potom tato spojitost explicitně vyjádřena vztažením se k legendárními lupiči z detektivních příběhů.³⁷⁶

A jací jsou tedy advokáti podle Čapka? Řemeslníci s velkou mírou stavovské hrdosti, a láskou k vlastním výtvorům. Cynici s neosobním přístupem ke všemu včetně vlastních klientů, byť v zájmu vlastního duševního zdraví. Strážci tajemství svých klientů, někdy až na úkor vlastního svědomí. Lidé vládnoucí slovem a „lišky podšité,“ detektivové sui generis. Především jsou to ale lidé jako ostatní, opět s chybami i dobrými vlastnostmi. Nejsou

³⁷³ ČAPEK, *Vše Makropulos*, 2018, op. cit., s. 13–14.

³⁷⁴ *Ibid.*, s. 25.

³⁷⁵ *Ibid.*, s. 74–75.

³⁷⁶ DIMITROULIA, T. From antiheroes to new realism: French and Italian crime fiction in the twentieth and twenty-first century. *Perspectives*. 2018, roč. 26, č. 6, s. 809–823.

to karikatury jako třeba advokát v Kafkově Procesu, postavy zjednodušené na symboly. Čapkovi advokáti mají psychologický rozměr i na malém prostoru povídky, tím spíš v celé divadelní hře.

4.3.6 Porotci

Velmi častým a pro dnešního čtenáře nejspíš překvapivým motivem je v Čapkových textech porota. Současný právník ví, že v českém právu poroty neexistují a laický prvek je využíván jen v omezené míře v podobě přísedících. Nicméně v době, do které jsou Čapkovy texty zasazené, tedy závěr rakouské monarchie a začátky první republiky, byly poroty součástí velké části trestních řízení. Na výsledek procesu přitom měly zcela zásadní vliv.³⁷⁷

Postavení porotce je v kontextu soudu velmi specifické: je laik, ale zároveň právo aplikuje, vidí dovnitř procesu. Není tudíž nezúčastněný divák. Právě v něm je přítomen onen bytostně lidský rozměr práva, porotci totiž mají soudit podle svého lidského svědomí.

„Pak jsme tam byli my soudcové z lidu; přišli jsme soudit podle svého lidského svědomí, ale při nejlepším vůli jsme se většinou zoufale nudili při těch advokátských cavykách a soudních formalitách. Vžadů se tlačilo auditorium a pášlo se na případu Lujzy Kadaničkové; když někdy byla v ouzkejch a uštraně mlčela, bylo ty lidi slyšet, jak zrovna chrochtají libostí.“³⁷⁸

Zde se opět do popředí dostává performativní prvek soudního procesu, když se z něho stává podívaná pro publikum. Zároveň je to zábava, konzumovaná obdobně jako v případě soudniček. Pro soudce samotného je však něčím jiným, protože přes jeho vlastní aktivní zapojení v rozhodování na něj doléhá závažnost celé věci.

„Pan Fírbas si přetřel čelo, jako by se potil. „Mně vám chvillemi bylo, jako bych nebyl vylosovaný soudce, ale člověk na skřipci; jako bych já sám měl vyskočit a říci, přiznávám se ke všemu, dělejte si se mnou, co chcete.“³⁷⁹

³⁷⁷ MOC, P. Porotní soudnictví v českých zemích v 2. polovině 19. století. In: *Dny práva 2013 – Days Of Law 2013. Část VII. Soudy a soudnictví v historickém kontextu*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 192–204; BOHÁČEK, M. Uplatnění laického prvku v trestním a civilním soudnictví v českých zemích mezi lety 1918 a 1948. In: VALDHANS, J., KADEČKA, S. (eds.). *Dny práva 2014 – Days of Law 2014. Část VI. – Organizace a správa (nejen správního) soudnictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 44–59.

³⁷⁸ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 129.

³⁷⁹ *Ibid.*, s. 129.

Prostřednictvím vyprávění porotce je také poukázáno na obtížnost soudcovské profese. Je též podtržena síla vyprávění a důležitost právnických profesí a jejich správného výkonu:

„Ano, jak to dopadne – a co já, proboba, jak budu, jak mám hlasovat já? Poslední den mluvil státní zástupce; mluvil dobře a tvrdě; nevím, kde k tomu vzal právo, ale chopil se slova jménem lidských rodinných vztahů. Já slyšel jako z dálky, jak klade takový veliký a divný důraz na slova rodina, domácí život, manželství, muž a žena, úkol a povinnosti ženy; říkalo se, že to byla jedna z nejsvětějších řečí před soudem. Potom se ujal slova advokát paní Lujzy a provedl strašnou věc: založil svou obhajobu na sexuální patologické analýze. Dokazoval, jaký odpor musí cítit poblavně chladná, nebo jak se říká, frigidní žena k brutálnímu muži samci; jak její fyzický odpor roste v nenávisť; jakou tragickou obětí je taková žena, vydaná vůli a chťičům bezohledného poblavního tyrana. – V tu chvíli bylo cítit, jak se celá porota obrací a mrazivě zatvrzuje proti paní Lujze, jak v té porotě propuká podvědomý odpor proti čemusi abnormálnímu, co nějak rozvrací a obrozuje lidský řád nebo co. Ty čtyři ženy v porotě byly bledé a čišelo z nich nepřátelství k té ženě, která porušila cosi jako závazek. A pitomec advokát horlivě rozslapával svou sexuální tezi. Předseda soudu brejllil shovívavě na poboršený výraz poroty a ve svém resumé hleděl zachránit situaci; nemluvil o rodině ani o poblavním nevolnictví, ale o zavraždění člověka. Nam porotcům se ulevilo; upřímně řečeno, z té stránky nám byl ten případ jaksi víc požitelný, prostý a skoro snesitelný. Do poslední chvíle jsem nevěděl, jak odpovím na otázku viny. Ale když nám tu otázku položili: Je Lujza Kadaníková vinna, že s úmyslem zavraždí ho zastřelila svého manžela Jana Kadaníka? – já, který byl první na řadě, jsem bez rozmyšlení řekl ano, protože opravdu měla úmysl zavraždit ho a učinila to. A stalo se, že všech dvanáct porotců odpovědělo ano. Pak bylo zaražené ticho; já jsem se podíval na ty čtyři ženy v porotě. Měly výraz tvrdý a skoro slavnostní, jako by právě byly svedly jakýsi boj v zájmu lidské rodiny.“³⁸⁰

Je zřejmé, že Čapek úlohu porotce nebral na lehkou váhu. Srozumitelně ukazuje, k čemu byl tento institut vhodný, a naopak v čem spočívaly jeho slabiny. Úloha soudce jakožto toho, kdo tiší emoce ostatních a široké morální dilema zúží na otázku viny a nevinu, je příznačná. Právě tento příklad je přitom stěžejní jako argument pro omezené možnosti práva a na ně navázané povinnosti právníků: jako hlavní úkol ukazuje překlad komplikované reality

³⁸⁰ ČAPEK, *Povídky z druhé kapsy*, 2018, op. cit., s. 131–132.

do jednoduššího právního případu. Porotce jakožto role na půli cesty mezi právníkem i laikem tento překlad sám neovládá, pro správné rozhodnutí ho však nutně potřebuje. Právníci jsou tedy nezbytní na cestě pro poznání i vytváření práva. Nejsou však kafkovští strážci, spíše takoví turističtí průvodci po krásách práva českých měst i krajiny.

4.4 Česká/československá právní identita

Právo a právníci v Čapkově pojetí nejsou ničím vzdáleným, zdánlivě nadřazeným nebo mystickým, jak je prezentuje např. Kafka. Právo je lidský konstrukt, ovšem silně zakořeněný v hodnotách společnosti. A není to božské nebo jinak nadpřirozené právo, ale základní pravidla spoluzití ve všedních situacích, které dohromady tvoří velké pravdy a velké příběhy. Čapek napříč celým svým dílem hledá pravdu a právo ho k ní má dovést. Vychází přitom ze svého příklonu k pragmatismu, který je shrnut v jeho výroku: „*Pravda je ta myšlenka, která nás úspěšně vede ke cíli.*“³⁸¹

Čapek se ve své vědecké, žurnalistické i umělecké praxi soustředil na všednodenní otázky a u svých témat nehledal vznešenost ani velikost, ale naopak dřeh běžného života jako to nejpodstatnější téma. A ve všech formách své činnosti propojuje pravdu s všedními aspekty života: „*Pravda jest úbrnné jméno shrnující procesy potvrzování a uplatňování, zcela tak jako zdraví, bohatství a síla jsou jména označující jiné procesy vztažené ke životu.*“³⁸² Jestliže právo je cesta k nalézání pravdy, právníci jsou v Čapkově podání lidé jako ostatní, řemeslníci i filozofové práva zároveň.³⁸³

V tomto se jeho pohled na společnost výrazně potkává s tím, který prozazovali čeští právní sociologové. A byt' ti chtěli sociologii práva postavit v tradici vědeckého přístupu Masaryka, Durkheima nebo Webera vědecky po vzoru přírodních věd, Čapek svůj přístup staví na faktech, která vědecká nejsou. „*Proti tomu pro pragmatismus platí stejně fakta, jichž nelze zvytít vědeckými; jsou to faktické tužby, potřeby, úkoje a úmysly lidí; je to úplná zkušenost se svým zcela*

³⁸¹ ČAPEK, K. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*. 2. rozš. vyd. Praha: F. Topič, 1925, s. 62, Duch a Svět.

³⁸² *Ibid.*, s. 19.

³⁸³ OPELÍK, op. cit., s. 81.

*nevědeckým, praktickým, osobním rázem.*³⁸⁴ Taková fakta však nejsou vědecká ve smyslu vědy jako uzavřeného systému objektivních faktů bez zohlednění všednodenního života. To ale koneckonců nechtěli ani sociologové, kteří svůj přístup nabízeli jako protiváhu či doplnění převažujícího přístupu Brněnské normativní školy a Ryzí nauky právní. Přes protichůdné proklamace se tak sociologové a Čapek na své perspektivě shodují.

Pravda v této perspektivě není objektivní nebo absolutní, ale praktická: „*pragmatismus přijímá za pravdu to, co naplňuje lépe než jiné úkol vésti nás v životě a přizpůsobuje se všem požadavkům zkušenosti bez obětování kteréhokoliv z nich. Pragmatismus přijímá vše; přijímá logiku; přijímá smysly a ochotně všímá si všech zkušeností, i nejpokornějších a nejzvláštnějších. Mohou-li mít mystické zkušenosti praktické následky, přijme je. A sledalo-li by se, že boba lze tam potkat, přijme pragmatismus boba, který by sídlil v samotném středu ,bahna jedinečných jevů‘.*³⁸⁵ Není však praktická jen v ekonomickém smyslu, nezapovídá emoce nebo víru, naopak. Tato Čapkova filozofie mu umožňuje připustit víru v Boha, právo i mýty zároveň. Nesoudí, ale zároveň mu pragmatismus umožňuje zmorálnízování pravdy jako činu k dobru, protože: „*není nějakého teoretického poznání v protívě k praktickému jednání, nýbrž poznání je nástroj a část jednání. Svět není nám dán jako problém pro teoretické řešení, nýbrž jako úkol pro činnost a pro získávání dobra.*³⁸⁶

Odmítá negativní hodnocení kritického, až postmoderního myšlení s nechutí k velkým pravdám a obecným poučkám jako skepse. Důraz klade na osobní hodnoty, lidské zájmy a mezilidské vztahy. Vyzdvihuje zdravý rozum a ohleduplnost, lidskou účast klidně i na úkor abstraktních pravd a racionality. To vše shrnuje v tomto citátu: „*Obecné ideje mají zvláštní nevýhodu, že si s nimi nic nepočnete v konkrétním případě.*³⁸⁷ A právě řešení konkrétních problémů konkrétních lidí je to, co Čapek chce od práva a právníků.

Mohlo by se zdát, že tedy prosazuje čistě subjektivní pohled na realitu a odmítá velké příběhy nebo objektivně nastavená tvrzení. To ale Čapek

³⁸⁴ ČAPEK, K. Pragmatismus čili filosofie praktického života. In: ČAPEK, K. *Univerzitní studie* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 249 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/29/90/53/univerzitni_studie.pdf

³⁸⁵ Ibid., s. 252.

³⁸⁶ Ibid., s. 256.

³⁸⁷ ČAPEK, K. Dodatky k Pragmatismus čili filosofie praktického života. In: ČAPEK, K. *Univerzitní studie*, 2018, op. cit., s. 301.

důrazně vyvrací: „to je zároveň konec subjektivního páření se sebou samotným, neurastnického subjektivismu a veškeré subtilní výjimečnosti; je to hrdiné odbodlání stát se obyčejným člověkem.“³⁸⁸ To, co prosazuje, je individualismus ve smyslu všednodennosti, prostého žití bez umělého zušlechťování, zveličování či povyšování se.

Hledá podstatu lidství v běžné obyčejnosti, aniž by si ji idealizoval: „obyčejný člověk, to jest tvor užívající normálních smyslů, přímých pohnutek, všední zkušenosti, vulgárního soucitu a jiné duševní výzbroje, již nelze nazvat tuctovou, protože je milionová, tedy tento obyčejný člověk na rozdíl od výjimečných bytostí žije ve světě neskonale rozmanitém, protože je to svět objektivní a epický. Není to svět idejí, duševních stavů a spekulativní samoty, nýbrž trojrozměrný svět věcí, událostí a ostatních lidí; avšak musíš vyjít sám ze sebe, abys byl opravdu mezi nimi a s nimi.“³⁸⁹ Právě součet těchto konkrétních prožitků a příběhů sdílených ve společnosti vytváří podle Čapka naši realitu a identitu.

Neodmítá objektivní pravdy, jen je staví individualisticky: „toto jest individualismus, ale individualismus objektivní: jednáš-li (at' myslením, nebo skutky), jednej vždy sám za sebe, za své celé já; ve svém osobním vystupování vůči světu vzdej se nároku, že jednáš jménem něčeho, co nejsi ty, nebo že stanoviska' nějaké obecné pravdy. Každý případ na světě je individuální a konkrétní; máš-li s ním co činit, utkej se s ním poctivě a stejnou zbraní: buď sám individuální a konkrétní.“³⁹⁰ Odmítá tak možnost skryt vlastní odpovědnost za „vyšší“ cíle nebo pravdy, byť by jím bylo právo.

Právě v případě práva a jeho aplikace to však dovysvětluje: „zatyká-li strážník opilce, činí tak ovšem jménem zákona; ale v té chvíli strážník není filozofem ani neřeší problém pravdy.“³⁹¹ Právo tak odděluje od hledání pravdy a soustředí se na jeho praktickou stránku. Ani pravdu však nevyzdvihuje nad společnost samotnou, protože právě svědomí každého člověka je tím jediným, co v omezeném rozsahu může pravdu zaštitit: „Jde-li nám o vlastní poznání nebo o přesvědčování jiných, musíme se ptáti, čím zaručujeme pravdu tobo, co klademe; nevím, můžeme-li ji počestně zaručit něčím jiným, než zavázeme-li se za ni celou svou osobní zkušeností a svědomím. Poroučet můžete jménem čehokoliv, třeba jménem čertovy babičky; ale myslet a upravovat svůj poměr k světu můžete jen svým vlastním jménem; jinak není s vámi co mluvit.“³⁹²

388 ČAPEK, *Univerzitní studie*, 2018, op. cit., s. 302.

389 *Ibid.*, s. 302.

390 *Ibid.*, s. 303.

391 *Ibid.*, s. 303.

392 *Ibid.*, s. 303.

Pravda, kterou si právo tradičně nárokuje, je tak v Čapkově pojetí pro neosobně chápané právo neuchopitelná. Přesto je jeho cílem, cesta k němu však nutně vede přes konkrétní lidský příběh.

To odpovídá přístupu, který k právu zaujímal i nový stát. Právo jako vlastní součást státu je žité lidmi, nestojí jako socha na podstavci daleko od společnosti. Toto pojetí modernity odpovídá také důrazu na svobodu a rozum, práva jednotlivce a suverenitu lidu.³⁹³ Modernita je totiž víra ve svobodu lidské bytosti a její rozum.³⁹⁴ Podle Carrola se v moderním liberálním státě od elit i masové veřejnosti očekává, že zaujmou v podstatě racionální přístup k vládnutí. Což stojí v kontrastu k obrazu předmoderního člověka ovládaného zvyky a náboženskými hodnotami. To moderní člověk je řízen racionálním zájmem a sekulárním a segmentovaným systémem hodnot.³⁹⁵ Čapek je svým přístupem pragmatik se silně moderním uměleckým programem, který využívá k „lčzení společnosti“. Byl dokonce natolik výrazným představitelem moderního přístupu se silným zaměřením na společenské otázky, že jeho jméno je užíváno k pojmenování tzv. čapkovské generace.³⁹⁶ Společným znakem této neformální skupiny umělců je přitom jejich vědomý a cílený vliv na formování identity nového státu skrz umění. Filipová ostatně připisuje silný vztah umění k formování identity společnosti celému modernímu umění. Podle ní byly u všech nově vzniklých národních států po r. 1918 vytvářeny nové politické identity, které se vtiskly do symbolů, rituálů i umění. Důvod vytváření nového narativu v případě Československa vidí ve vymezování se proti německé kultuře a specifických politických podmínkách ve střední Evropě. Toto období proto popisuje jako specifický případ moderního národovectví,³⁹⁷ což je popis, který lze pro Čapkovu tvorbu příhodně použít.

³⁹³ WAGNER, P. *Modernity*. Cambridge: Polity, 2012, s. 4.

³⁹⁴ *Ibid.*, s. 4.

³⁹⁵ CARROLL, T. G. Secularization and States of Modernity. *World Politics*. 1984, roč. 36, č. 3, s. 366.

³⁹⁶ ORT, T. *Art and life in modernist Prague: Karel Čapek and his generation, 1911–1938*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.

³⁹⁷ FILIPOVÁ, M. *Modernity, history, and politics in Czech art*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2020, s. 2.

4.5 Dílčí shrnutí

Právo za první republiky neprošlo téměř žádnými podstatnými změnami, žádná z plánovaných kodifikací nebyla dokončena a z velké části tak v meziválečném období platily předpisy staré monarchie, které byly recepčním patentem převzaty do československého právního řádu. To, co tvořilo právní identitu první republiky, tak byl spíše právě samotná vědomě stavěná pověst nového státu a celková atmosféra ve společnosti v otázce práva spíše než změny samotného práva.

5 DISKUSE: IMAGINÁRNÍ KOMUNITA

Všechna výše rozebíraná díla se vyjadřují k otázce české identity, identity obyvatel, národa nebo státu. Tato identita se týká jazyka, pohlaví i víry, projevuje se ve všednodennosti a souvisí s tím, zda se nacházíme v centru, či na periferii. Zároveň se tyto motivy navzájem prolínají na cestě mezi „starými pořádky“ a modernitou. Podstata toho, kdo dnes jsme, jakou máme státoprávní identitu, přitom vychází z toho, jak jsme se sem dostali. Náš současný stát se explicitně hlásí k dědictví první republiky, ta přitom přímo navazuje na kulturní i právní tradici rakouského císařství, resp. Rakouska-Uherska. Kdo tedy jsme, pokud to vychází z tohoto velmi eklektického koktejlu vlivů?

5.1 Pojem identity

Identita je však relativně problematický pojem, což může plynout i z toho, že téma identity bylo v průběhu času diskutováno z mnoha různých pohledů a v rozličných oblastech vědy, od obecné filosofie přes psychologii či kulturní studia až po literární vědu či historiografii.³⁹⁸ Vzhledem k této skutečnosti tak v současné době existuje množství definic tohoto pojmu. Počátky tématu identity (ze zcela obecného pohledu v rámci filozofie) lze spatřovat v díle Johna Locka v souvislosti s odpovídáním na otázku, jak „zůstat sám sebou“.³⁹⁹ Ačkoliv se problematika identity rozšířila do mnoha dalších vědních odvětví, nadále zůstává i jedním ze zásadních témat novověké filozofie.⁴⁰⁰ V právu se ptáme stejně.

V našem případě dává vzhledem k zaměření našeho výzkumu na kulturní identitu (a identitu národa jako jednu z kolektivních identit) smysl především uvažování o identitě komunity, takže lze přinejmenším do jisté míry opominout jednotlivé ryze filozofické postoje k osobní identitě. I v oblasti sociálních věd je však teorií identity značné množství a je s tímto pojmem pracováno různě. O rozšíření koncepce identity (dokonce krize identity) do sociálních věd se totiž zasloužil již Erik Erikson v 50. letech minulého

³⁹⁸ NÜNNING, TRÁVNÍČEK, HOLÝ, op. cit., s. 782.

³⁹⁹ Viz ibid., s. 782.

⁴⁰⁰ Např. v díle Kanta, Heideggera či Sartra, blíže viz ibid., s. 782.

století.⁴⁰¹ Nicméně od té doby se navyšovala frekvence užívání tohoto pojmu, postupně se obsah pojmu rozšiřoval a problematizoval.⁴⁰² Jaká tedy byla a je identita českého, případně československého státu a jeho obyvatel? K zodpovězení této otázky bude nejprve třeba přistoupit k vymezení pojmu identita a vysledovat její jednotlivé aspekty a možné vlivy na její konstrukci. Již při výkladu však můžeme navazovat na předchozí části této knihy a na poznatky o právu, národu a identitě, které jsme načerpali z vybraných beletristických textů. Díky těmto poznatkům a jejich dosazení do obecných teoretických rámců (jak jsou dále popsány) pak dojdeme ke konkrétním závěrům o české (státo)právní identitě.

Podle Brubakera a Coopera můžeme odlišit následujících pět způsobů použití pojmu „identita“. Prvním z nich je identita ve smyslu základu pro sociální či politické jednání. Druhý význam zahrnuje fundamentální shodu či podobu jednotlivých členů komunity. V případě třetího významu identitou rozumíme základ sebe sama, ty nejzásadnější aspekty toho, kdo jsme. U čtvrtého významu je identitou míněn produkt sociálního či politického jednání v případě komunity. A v případě pátého významu se všechny tyto významy smísí a vytvoří produkt navzájem konkurujících diskurzů v kontextu poststrukturalizmu a postmoderny.⁴⁰³ V naší práci se pojetí identity proměňuje v závislosti na tom, jak se vyvíjí v čase politická a kulturní situace. Jestliže na začátku 19. století vnímají čeští umělci i státníci identitu národnostně na základě geografické polohy, rasy a víry, postupně se situace začíná vyvíjet směrem k určování identity v návaznosti na jazyk. To však v situaci českých zemí bylo velmi komplikované vzhledem k překrývání různých identit u jednotlivých osob, případně upřednostnění jedné z nich v kontextu konkrétní

⁴⁰¹ Jedná se o Eriksonovo dílo *Young Man Luther: A study in psychoanalysis and history* (1958) představující v podstatě životopis Martina Luthera, přičemž bývá dodnes považováno za jednu ze základních prací pro výzkum individuálních identit, historické psychologie a antropologie. Viz též KUČERA, R. a kol. *Identita v českých zemích 19. a 20. století: Hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012, s. 10. Případně viz též DILLON, M. *Sexuality and Religion: Negotiation Identity Differences*. In: JACOBS, M. D., HANRAHAN, N. W. (eds.). *The Blackwell Companion to the Sociology of Culture*. Oxford: Blackwell Publishing, s. 220.

⁴⁰² Viz též PALEČEK, M. *Identita – podivný pojem*. *Antropovebzn* [online]. 2008, č. 1, s. 62–71 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/11025/15601>

⁴⁰³ BRUBAKER, R., COOPER, F. *Beyond “Identity”*. *Theory and Society*. 2000, roč. 29, č. 1, s. 6–8.

situace. Nejvíce se tak nakonec při vzniku nového státu blížíme poslednímu nabízenému významu, byť k jeho pojmenování došlo až mnohem později.

S tím nutně souvisí i to, co Martin Paleček z těchto vymezení dovozuje. Jde o dvě základní možná pojetí identity – esencialistické a konstruktivistické. Esencialistické pojetí předpokládá nějaké jádro – esenciální vlastnosti – a nahodilé akcidenty. V podstatě jde o otázku, co znamená být „opravdový Čech“ ve smyslu vnitřních vlastností, typické národní povahy, jak ji chápal např. Chalupný.⁴⁰⁴ Toto pojetí počítá s morálním apelem, který nás má přinutit uvést esenci s akcidenty do souladu.

Proti esencialistickému pojetí stojí novější pojetí konstruktivistické, které vnímá identity jako kontingentní, tedy že jsou produktem sociální interakce a jako takové jsou fluidní a nestabilní.⁴⁰⁵ Oba tyto přístupy lze v české literatuře vyjadřující se k právním otázkám nalézt. Zatímco Jirásek ve svých textech poměrně jasně využívá spíše esencialistické pojetí identity a v případě Rukopisů o něm také nelze pochybovat, u Čapka nebo Poláčka najdeme prvky spíše pojetí konstruktivistického. To lze samozřejmě vysvětlit i posunem v čase i vědeckém poznání a ostatně i změnou politické situace, obojí je ale součástí příběhu české právní identity.

Byť se tyto podoby identity proměňovaly v průběhu času a ostatně též i v přístupech jednotlivých autorů, pro náš výzkum je spíš podstatné si uvědomit, jak s pojmem identita pracujeme my. Lze připomenout, že cílem této práce je přiblížení české státnosti a (nejen právní) identity, jak je odráží krásná literatura. I s ohledem na tento cíl a použitou metodologii je nám pochopitelně bližší konstruktivistické vnímání identity. S tímto pojmem tedy pracujeme především v pátém nastíněném významu dle Brubakera a Coopera, tedy jako s produktem prolínajících se diskurzů. Uvědomujeme si totiž, že národní či právní identitu nelze omezit jen na vyjmenování nějakých esenciálních příznaků, které ji dělají „tím čím je“. Je to mnohem komplexnější jev, ovlivněný množstvím faktorů. Její význam vzniká totiž v určitém sociálním kontextu, jedná se o relační pojem daný až na základě vztahu subjektu k někomu (něčemu) jinému. Jejím základem je tak hledání stejností a jinakostí a odlišování se, třeba i na základě skládání a akcentování minulých událostí tak,

⁴⁰⁴ CHALUPNÝ, E. *Národní povaha česká*. Praha: vlastní náklad, 1907.

⁴⁰⁵ Viz též PALEČEK, op. cit., s. 63–64.

aby vznikl odpovídající příběh tvořící základ identity. Ale zároveň se může neustále proměňovat a v určitých oblastech lišit. Tyto aspekty identity přiblížíme v dalších částech kapitoly.

S identitou bývá mnohdy spojováno i adjektivum „kulturní“, kterým má být zpřesněno označení identity jako identifikace jednotlivce s nejrůznějšími (především kulturními) skupinami.⁴⁰⁶ V podobném (obecnějším) významu je pak v zahraniční literatuře častěji používán pojem kolektivní identita, což je přesně to, co nás v kontextu našeho výzkumu zajímá.

5.2 Identita jako sociální (kulturní) konstrukt

Podobně jako „národ“ i „identita“ je pojem, který je konstruován určitou sociální praxí. Nejedná se tak o objektivně určené kategorie, což je zřejmé právě v návaznosti na výzkumy nacionalizmu a národní identity. Francouzský filozof Ernst Renan ve své přednášce „Co je národ“ (pronesené na Sorbonně v roce 1882) definoval národ jako komunitu, která je konstituována spíše individuálním pocitem sounáležitosti a subjektivním procesem identifikace než jako společenství odvozené z existence etnické skupiny či politické jednotky jednoho státu.⁴⁰⁷ V tomto lze spatřovat určité předznamenání některých kulturalistických a konstruktivistických východisek, které ve výzkumu identity dodnes dominují (a my jej v našem výzkumu následujeme také). Zároveň je tak zřejmé, že toto pojetí identity již existovalo v době, jejíž literaturou a pojetím státnosti se v našem výzkumu zabýváme.

Možná nejčastěji citovaný je ale v tomto ohledu Benedict Anderson a jeho metafora národa jako „imagined community“.⁴⁰⁸ Ve stejnojmenné knize totiž interpretativním způsobem, resp. konstruktivisticky definuje národ jako smyšlené politické společenství, které je představené jako vnitřně omezené

⁴⁰⁶ Podle Palečka ale jak identita, tak kulturní identita představují pojmy, které ačkoliv jsou v praxi používány a mají svůj význam v běžné komunikaci, působí zmatečně ve vědeckém diskursu (např. podobně jako kategorie ovoce a zelenina, které jsou pro vědu zcela nepoužitelné, ale v běžném životě neodmyslitelné). Navrhuje tak tyto pojmy v rámci vědeckého diskursu zcela opustit. Srov. PALEČEK, op. cit., s. 64–68.

⁴⁰⁷ RENAN, E. In: *Discours et conférences*. Paris, 1887, s. 270–331. Cit. dle KUČERA a kol., op. cit., s. 11–12.

⁴⁰⁸ ANDERSON, B. R. O'G. *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008, Limes. ISBN 978-80-246-1490-8. V tomto vydání přeloženo jako „představy společenství“, ale s pojmem se v české literatuře pracuje různě – např. i jako „vymyšlené komunity“ (srov. KUČERA a kol., op. cit., s. 13.).

a suverénní. Národ, který je konstruovaný jako představa ve vědomí lidí, tak získává svoji jedinečnost právě z konkrétního stylu své imaginace a institucí, které takovýto styl představivosti umožňují.⁴⁰⁹ Právě toto pojetí národa, případně obyvatelstva státu, je tím optimálním pro naše uvažování, nicméně je částečně moderován současnými tendencemi k pojmu identita. Současnější díla totiž k pojmu „identita“ (a následně konkrétně k identitě národa) mnohdy přistupují jako k pojmu, jehož koncept je utvářen v rámci diskursu (jako například v knize *The Discursive Construction of National Identity*). Dochází tak k tomu, že národní identity, jako zvláštní formy sociální identity, jsou vytvářeny, a reprodukovány, stejně jako transformovány a rozkládány diskursivně, jsou tedy určitou sociální praxí.⁴¹⁰ Jedná se tak podle nich o na kontextu závislý pojem.⁴¹¹ Jelikož je tento přístup obsahem i metodami téměř shodný s *Law and Literature*, je přirozeně zohledněn v našem uvažování.

Naši současnou státoprávní identitu, silně ovlivněnou historickým a kulturním dědictvím přelomu 19. a 20. století, tak nevnímáme jako něco předem či zvenčí daného, ale jako sociální konstrukt, představu či přesvědčení obyvatel první republiky před i po jejím vzniku o jejich identitě. Zároveň ji nevidíme jako něco absolutního nebo stabilního. Naopak, identita v našem chápání je proměnlivá, závislá na diskurzu tehdejší i dnešní společnosti.

Identita v dílech českých autorů konce 19. století je sice na první pohled silně navázaná na národ, určovaný především původem a jazykem, ale zároveň je mnohvrstevnatá a fluidní, protože mezi různými prostředími a situacemi vyplouvala na povrch vždy jiná část identity jednotlivých postav tak, jak o tom pojednávají jednotlivé kapitoly.

Byť má Jirásek o identitě svých postav jasno, i tak se jejich identita v různých kontextech komplikuje, ať už v případě postavy Kněžny, nebo v případě Vrchního, když se do rozporu dostane jejich postavení ve společnosti s jejich původem a třeba i osobní identitou. To u Preissové se identita jejich hrdinek v příběhu vyvíjí a přelévá obdobně, jako tomu bylo i u ní samotné.

⁴⁰⁹ Viz tamtéž; příp. též FINDOR, A. Národná identita ako naratívna konštrukcia. *Sociológia – Slovak Sociological Review* [online]. 2000, roč. 1, s. 58 [cit. 12. 12. 2021]. Dostupné z: <https://www.cceol.com/search/article-detail?pid=260051>

⁴¹⁰ WODAK, R., HIRSCH, A., MITTEN, R. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999, s. 3–4.

⁴¹¹ *Ibid.*, s. 3.

Najednou je identita částečně i otázkou volby, nebo by přinejmenším být měla. U Mrštíků naopak vidíme rozpor individuální identity a očekávání ostatních. Maryša se v díle kupříkladu vypořádává se svou identitou jako ženy-katoličky, která nesmí utéct od svého manžela. Tato danost přitom vychází z toho, jak byla konstruována obecná identita (role) ženy tehdejšími právními, ale především morálními normami. Jinými slovy, pokud by Maryša žila v jiném společenském uspořádání (místem či časem), odvíjela by se od toho i její identita. Se začátkem války se ale posouváme ještě více k identitě společenství a postupně se to dokonce i politicky stává otázkou volby, když vznikne idea Československa.⁴¹² Na těchto příkladech lze prakticky vidět sociální danost identity člověka (a možná i jeho kolektivních identit jako přináležení k určité skupině).

5.3 Identita jako odlišování

Ve většině prací o identitě převažují názory, že hledání (konstruování) identity mnohdy spočívá v odlišování sebe samého (určité skupiny) od jiných osob nebo skupin (nebo jiných charakteristik), protože každé hledání identity zahrnuje odlišení se od toho, čím člověk není.⁴¹³ Jinými slovy politika identity předpokládá konstrukci rozdílů. Při utváření identity tak hledáme rozdíly oproti jiným jevům, s nimiž se neidentifikujeme.⁴¹⁴ Tento rys je patrný ve všech zkoumaných textech z doby před vznikem Československa, jejichž autorem je někdo, kdo se sám považuje za Čecha. Pouze se liší v tom, kdo je tím Druhým.

Zatímco u ženských hrdinek je tím Druhým většinová společnost, často reprezentovaná muži, ale zdaleka ne vždy, v případě Jiráska nebo Haška jsou jím na první dobrou cizinci, v druhém pohledu je jím rakouská monarchie. Často to odlišování přitom nemusí být ani explicitně tematizováno, ale vyplývá z obecného ladění děl. Například Haškovy postavy nejsou jen černo-bílé v tom smyslu, že by byly zesměšňovány pouze rakouské postavy, a ty české stavěny na piedestal. Prostřednictvím satiry vyplývá na povrch, že Češi mají

⁴¹² HUDEK, KOPEČEK, MERVART, op. cit.

⁴¹³ BENHABIB, S. *Democracy and Difference*. New York: Princeton, 1996, s. 3 a nás.

⁴¹⁴ MARTIN, D.-C. The Choices of Identity. *Social Identities* [online]. 1995, roč. 1, č. 1, s. 6 [cit. 12. 12. 2021]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504630.1995.9959423>

potřebu se odlišovat – nejprve od monarchie, jejích kolaborantů, následně Němců jako menšiny nebo „hloupých“ a přizpůsobivých Čechů. Zde je patrný výrazný rozdíl od autorů jako Musil a Kafka, pro které na první pohled není otázka národní identity natolik zajímavá, protože se zaměřují na obecné existenciální otázky. Pro ně je tím druhým společnost či stát v abstraktní rovině, nikoliv jako konkrétní entita. Nicméně i Kafka v románu *Zámek* tematizuje konflikt mezi určitou skupinou a cizincem (zeměměřičem K.), který narušuje zažitou společenskou strukturu a stává se tím Druhým, vůči kterému se staví tamější obyvatelstvo.⁴¹⁵ Pro Klostermanna a skupinu autorů tvořících na periferiích českých zemí je identita vymezená spíše pnutím mezi městem a venkovem, přičemž ale implicitně je zde zacházeno s venkovem jako esencí české identity, a to v dobrém i špatném smyslu.

Česká literatura po vzniku Československa potom upouští od klasické národní identity ve prospěch identity moderního člověka a moderního demokratického státu. Toto pojetí je výrazné u tvůrců čapkovské generace, i tam ale stále nacházíme implicitní vymezení se proti silám, které by tuto novou identitu mohly narušit. Nejsou jimi už ale cizinci, jinověrci apod. Tím Druhým je ten, kdo nevěří v lidská práva a demokracii. Není to tak otázka narození či znaků, ale volby. Zmiňme pro příklad Čapkovu drama *R.U.R.*, kde proti sobě stojí lidé a roboti, kteří se proti sobě vzájemně vymezují. Roboti byli vytvořeni jako něco oproštěného od emocí, něco, co není třeba respektovat a zabývat se jejich pocity, což některé postavy považují dokonce za výdobytek:

„DOMIN: [...] *Drahá slečno Gloryová, Roboti nejsou lidé. Jsou mechanicky dokonalejší než my, mají úžasnou rozumovou inteligenci, ale nemají duši. Ó slečno Gloryová, výrobek inženýra je technicky vytříbenější než výrobek přírody.*“⁴¹⁶

V tomto pohledu můžeme za toho Druhého metaforicky považovat právě tyto roboty, jelikož se odlišují vůči lidem, kteří mají duši, lidská práva apod. Zdá se, že Čapek v tomto dramatu zároveň kritizuje i tento zjednodušený pohled vynálezců a toto odlišování a nerespektování „jinakosti“. To ostatně plyne i ze zvratu hry, kdy se roboti – ti Druzí, oproštění od emocí a bez jakéhokoliv respektu k lidským právům – chopí moci.

⁴¹⁵ KAFKA, F. *Zámek*. 6. vyd. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1997. ISBN 80-85844-30-3.

⁴¹⁶ ČAPEK, K. *R.U.R.* [online]. V MKP 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 17 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/29/90/48/rur.pdf>

Na výše uvedeném příkladu můžeme vidět, že tím Druhým nemusí být konkrétní osoba nebo skupina lidí. Pro českou identitu na začátku existence samostatného státu mohlo být podstatné se odlišit i vůči obecnému konstruktovi nerespektování svobody a lidských práv. Je ale též otázka, jestli to není jen posun ve vypravěčském stylu – zatímco Jirásek realisticky ukazuje na toho Druhého jako na konkrétní osobu (postavu či skupinu postav), Čapek to Druhé zobecňuje obecným konstruktem nerespektování lidských práv.

Než se přesuneme k dalším aspektům majícím vliv na utváření identity, připomeňme, že k odlišení (vytvoření toho Druhého) je nezbytná alespoň základní shoda na tom, v čem jsme stejní. Již Denis-Constant Martin ve svém článku *The Choices of Identity* zdůrazňoval, že pro konstrukci identity je nezbytné určité vymezování se vůči něčemu jinému, což zároveň předpokládá vnímání se jako totožného s někým (nebo něčím) jiným.⁴¹⁷ V případě českých zemí a posléze i Československa je však otázka, jestli vůbec byla možná nějaká stejnost, která je předpokladem určení jinakosti. Ve směsce fluidních a překrývajících se identit je určení protikladu problematické.

Jak si tedy vybrat? Simon Clarke dochází k tomu, že kulturní identity jsou esenciálně definované rozdíly. „*Kulturní identity jsou poznamenány řadou faktorů – ‘rasou’, etnicitou, pohlavím a třídou, abychom jmenovali jen několik; Velmi reálným místem těchto faktorů je však pojem rozdílu. Otázka odlišnosti je emotivní; Začínáme slyšet představy o ‘nás’ a ‘těch’, přáteli a nepříteli, sounáležitosti a nesounáležitosti, ve skupinách a mimo skupiny, které definují ‘nás’ ve vztahu k ostatním nebo k Jinému. Z toho získáváme představy o komunitách, dokonce i imaginárních komunitách (Anderson, 1983) a etnicko-národních hranicích.*“⁴¹⁸ Naše odlišení tedy nevyžaduje skutečný rozdíl, ale emoci, pocit odlišnosti, a z něj zrozený zážitek sdílení, communion své vlastní odlišné příbuznosti. A ten byl v době formování samostatného státu i začátcích jeho existence jasně přítomen ve sdílení hodnoty a zájmu na novém, lepším, spravedlivějším uspořádání, jak ukazují zkoumaná díla i jejich právní kontext (konkrétně lze upozornit na dílo Čapka a jeho generace, které již svým programovým nastavením usiluje o demokratizaci textů a jejich přiblížení obyčejnému člověku).

⁴¹⁷ ČAPEK, R.U.R., 2018, op. cit., s. 17.

⁴¹⁸ CLARKE, S. Culture and Identity. In: BENNETT, T., FROW, J. (eds.). *The SAGE Handbook of Cultural Analysis* [online]. London: Sage, s. 510 [cit. 3. 5. 2023]. Dostupné z: <https://fliphtml5.com/ankz/ckcp/basic>

V rámci národní identity to platí o to víc, pokud se takové odlišení utváří nejen ve vztahu k něčemu obecně jinému, ale k jiné kultuře jako Druhému. Jinými slovy, pojem kulturní identity se tak stává mnohem silnějším a pevnějším, když své „já“ definujeme ve vztahu ke Druhé kultuře.⁴¹⁹ Není tak divu, že v období před vznikem samostatného státu se čeští literáti vymezovali proti etnickým Němcům a proti „cizím“ vládcům a celkově i celé pro-německy orientované kultuře, kde německý jazyk a kultura včetně práva byly zcela samozřejmým centrem, zatímco češství a česká kultura periferií.

Nestačí však pouhé uvědomění si odlišnosti, nutně se proti takovému „cizinci“ musíme vymezit. Tím teprve vytváříme svou identitu: *„Definování sebe samotím druhým často vede k silnému pocitu tobo, kdo nejsme, nebo pravděpodobněji kdo nechceme být. To nutně vede k očerňování Druhého a idealizaci ‚nás‘. Je zřejmé, že přímochař sociálně konstruktivistický přístup ke kulturní identitě je užitečný; ukazuje, jak je společná kulturní identita konstruována ve vztahu k ‚normám‘ a v případě Foucaultova díla k procesům normalizace. Chybí však analýza těch mocných afektivních sil, které v nás vyvolávají pocit určité silné vazby na skupiny a způsoby života.“*⁴²⁰ Otázkou však je, kdo byl při vymezování české identity skutečně cizinec. Koneckonců německá menšina tu žila již několik století, katolictví bylo převažující církevní příslušností a stejně tak vláda Habsburků trvala staletí. Přesto lze zpětně chápat přístup českých autorů k cizím elementům právě v tomto významu.

5.4 Relační a dynamické pojetí identity

Z obecného kulturního hlediska lze identitu chápat jako relační a dynamický pojem: *„jedná se o proces, jenž se odehrává na spojnicích mezi společenskou interakcí a individuální biografii a v němž jeho aktéři a aktérky konstruují a revidují obraz sebe sama.“*⁴²¹ Jinými slovy, obecně je identita utvářena postojí příslušné osoby k jiné entitě, ale nejen tím. Je to oboustranný proces, kdy je člověk následně konfrontován vývojem dané entity, postojí ostatních subjektů k této entitě apod. Poté člověk opět vyhodnocuje, zda se s danou (pozměněnou) entitou identifikuje atd.

⁴¹⁹ Viz *ibid.*, s. 518–526.

⁴²⁰ *Ibid.*, s. 527.

⁴²¹ NÜNNING, TRÁVNÍČEK, HOLÝ, *op. cit.*, s. 330.

V rámci relačního chápání identity je tak třeba shrnout, že je identitu vždy nezbytné poměřovat jako vztah dvou a více entit. V případě kolektivní (a tedy i národní) identity se tak jedná o vztah mezi jedincem a určitou strukturou: „*Formálně a logicky je ‚identita‘ vztahový pojem. Definuje vztah mezi dvěma nebo více souvisejícími entitami způsobem, který prosazuje stejnost nebo rovnost. Pokud bychom použili tuto sémantickou definici identity ve vztahu ke ‚skutečným‘ objektům, jednotlivým lidem nebo skupinám lidí, okamžitě bychom narazili na řadu námitek. Zaprvé takové kritérium absolutní stejnosti je velmi sporné, pokud jde o členy skupiny. Představa, že by jedinec nebo dokonce nežijící objekt zůstal stejný, by však byla také neudržitelná.*“⁴²² V rámci relačního chápání identity to však není problém.

Podstatné je také uvědomění si vývoje identit v čase. V době zásadních společenských a politických proměn ve zkoumaném období není divu, že se česká identita zásadním způsobem proměňovala. Již Eriksonovo pojmání identity jako „neustále se vyvíjející konfigurace“, která se transformuje v reakci na vnější a vnitřní tlaky a přesahuje tak období rané socializace jedince, vytyčilo budoucí prostor pro vnímání identit jako velmi nestabilních fenoménů, které se v čase dynamicky vyvíjejí a často i střídají.⁴²³ „*Jednotliví lidé se v průběhu svého života neustále mění, ať už fyzicky, psychicky nebo sociálně. Dokonce i předmět se neustále mění ve své hmotné konstituci, jak je odhaleno mikroskopickým zkoumáním, pokud není jinak zřejmé. Tímto způsobem pojem identity (kromě formálního smyslu termínu používaného v logice a matematice) nikdy neznamená nic statického, neměnného nebo substanciálního, ale spíše vždy prvek umístěný v toku času, stále se měnící, něco, co je zapojeno do procesu. To samozřejmě platí pro všechny formy osobní a sociální identity, stejně jako pro ‚identity ega‘.*“⁴²⁴ Výsledky našeho zkoumání toto bezezbytku dokládají.

Každý z autorů analyzovaných děl vytvářel svoji verzi příběhu české identity. Reagovali sice na obecné dění, právní systém nebo politický vývoj, zároveň však dodávali část sebe sama a podílil se tak na příběhu české státnosti. Oni sami se tedy určitým způsobem stavěli vůči českému národu, státu a právu a jejich postoj se tak projevuje v jejich výtvorech. Pokud pak neuvažujeme jen o textech samotných, ale bereme do úvahy i jejich recepci (a že tedy

⁴²² WODAK a kol., op. cit., s. 11.

⁴²³ Viz KUČERA a kol., op. cit., s. 10.

⁴²⁴ WODAK a kol., op. cit., s. 11.

byly – minimálně v určitých etapách – součástí literárního kánonu), lze díla považovat i za určitý odraz postoje ostatních členů české společnosti vůči národu a právu. Podobu české právní a národní identity tak daná díla nejen odrážejí, ale zároveň mají vliv skrze jejich čtení a oblibu mezi čtenáři na případné změny a vývoj v podobě toho, co tato identita vlastně představuje.

Ačkoli se tento postřeh může zdát banální a navzdory skutečnosti, že byl začleněn do raných sociálních teorií identity, například do teorie sociálního filosofa George Herberta Meada (1967), nezdá se, že by se stal samozřejmostí v každodenní vědecké práci. Denis Martin tak i v roce 1995 kriticky připomínal, že koncept identity ztrácí veškerou analytickou sílu, když se používá zcela staticky.⁴²⁵ Zcela statická představa mylně naznačuje, že lidé patří k pevnému, neměnnému, vnitřně kolektivnímu celku kvůli specifické historii, kterou mají údajně společnou, a že v důsledku toho cítí povinnost jednat a reagovat jako skupina, když jsou ohroženi. Vzhledem k předpokladu homogenity a stálosti nemůže tento pojem v tomto smyslu dostatečně postihnout složitost vztahů, které musí komplexnější definice identity zohlednit. Tohoto aspektu jsme si vědomi a pokud děláme závěry o české státoprávní identitě jakožto kolektivní identitě, navíc s odstupem celého století, jedná se vždy nutně o zjednodušení. Jelikož však jde o narativ české státoprávní identity, čtený a vnímaný zpětně s velkým časovým odstupem, nepostižení komplexnosti sociální reality vnímání identity není problémem. Jak jsme již naznačili výše, u literárních děl hraje roli i jejich recepce, která může též mnoho prozradit o tom, jak se česká identita vyvíjela (může tak být podstatné např. to, že Jiráskova díla byla propagována za minulého režimu a jejich obliba u současné generace spisů zřejmě klesá).⁴²⁶ Je však třeba tento limit (a obecně proměnlivost identity) neztrácet ze zřetele.

5.5 Individuální identita jako základ pro kolektivní identitu

S poukazem na rizikovitost příliš zobecňujícího a statického vnímání identity se dostáváme k tomu, že je třeba zohlednit i to, že se překrývají identity individuální a kolektivní. Jak je pravděpodobně zřejmé již z těchto označení,

⁴²⁵ MARTIN, op. cit., s. 5.

⁴²⁶ Srov. ŠTĚPÁNEK, V. O historický výklad historické prózy (metodologická úvaha o knize Jaroslavy Janáčkové Alois Jirásek). *Česká literatura* [online]. 1990, roč. 38, č. 2, s. 167–178 [cit. 8. 5. 2023]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/43742581>

kolektivní identita je konstruována na rovině určitých skupin. Oproti tomu osobní identita se týká jednotlivých jedinců a tradičně se chápe jako „*celostní a řád utvářející integrace různorodých zkušeností se sebou a se světem, vlastních i cizích rozvrhů, očekávání a kulturních rolí, jež ústí do relativně statické a harmonické instance.*“⁴²⁷ Ačkoliv je tato diferenciací pojmu identity nezbytná pro jeho uchopování, je podstatné, že i kolektivní identita bývá obvykle kladena do strukturální analogie k osobní identitě.⁴²⁸ Mnohé charakteristiky osobní identity jsou tak zobecnitelné i pro konstrukci (či nalézání) kolektivní identity. Pokud zkoumáme českou státoprávní identitu, je do určité míry odrazem identit jejích vůdčích osobností, ať už z právního, nebo kulturního života. Osobnosti jako Masaryk, Kramář, Rašín, Engliš nebo Preissová, Jirásek, Hašek a bratři Čapkové tak skrz vlastní identitu konstruovali identitu nového československého státu. Zároveň ale musíme pamatovat na to, že hlavními tvůrci národní identity jsou pořád jeho „členové“. A jsou to právě jejich postoje k národu jako celku (a potažmo jeho právu), které utváří státoprávní identitu. Je též pravděpodobně zřejmé, že vývojově je výzkum kolektivní identity novější a až na základě úvah o individuální identitě se zájem vědy postupně přesunul i ke kolektivní identitě. Významný milník v tomto ohledu představuje zvýšená recepce prací amerického sociologa Talcotta Parsonse. Pro něj identita představovala výsledek rozsáhlých změn a strukturálních napětí, které se projeví v sociálních systémech a ve společnosti.⁴²⁹ Toto přenesení pojmu identita do roviny sociálních struktur jej obohatilo oproti původnímu čistě individuálnímu významu i o ten význam kolektivní.⁴³⁰ Právě kolektivní identita je to, s čím pracuje právo i umění a co dává vzniknout narativu naší identity.

Pojmu kolektivní identita se věnovali i Eisenstadt a Giesen, podle nichž se dříve kolektivní identita často pokládala za „*vedlejší účinek existence základních sociálních struktur nebo pozůstatek tradičních životních světů, který měl zaniknout*“

427 NÜNNING, TRÁVNÍČEK, HOLÝ, op. cit., s. 329.

428 Viz ibid.

429 PARSONS, T. The Position of Identity in the General Theory of Action. In: GORDON, Ch., GERGEG, K.J. (eds.). *The Self in Social Interaction: Classic and Contemporary Perspectives, vol. 1*. New York: Wiley, 1968, s. 11–23.

430 Viz též CHRISS, J. Goffman, Parsons, and the Negational Self. *Academicus International Scientific Journal* [online]. 2015, č. 11, s. 11–31 [cit. 18. 5. 2023]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/277651120_Goffman_Parsons_and_the_Negational_Self

*na cestě k modernímu univerzalizmu a globální syntéze.*⁴³¹ Vymezuji přitom následující znaky kolektivní identity, které se v mnohých ohledech shodují se znaky identity obecně.⁴³²

Prvním znakem kolektivní identity je to, že není přirozeně vytvářená, ale sociálně konstruovaná. Zde u identity československého státu je sociální konstruovanost nepochybná, jelikož čechoslovakismus byl koncept účelově vytvořený pro legitimizaci vzniku samostatného státu. Ale ani pokud uvažujeme o české státoprávní identitě, tak je to ve všech případech otázka společenské konstrukce, byť v případě Jirákových děl vzniklé na úsvitu českých dějin. Na druhou stranu každý z autorů českou identitu proaktivně vytvářel tím, že přidával součásti české kultury, která sehrála roli základního kamene češství.

Druhým znakem kolektivní identity je to, že produkuje sociální konstrukce hranic – tyto hranice odlišují a oddělují procesy interakce a sociálních vztahů, ustavují linii mezi uvnitř a vně (zahrnování a vylučování – „in-groups“ a „out-groups“), je nutné označit rozdíl mezi členy a nečleny, označit „cizince“, kteří nejsou součástí komunity (ale hranice mohou jednotlivci překračovat). Společenskou praxí se tak ustavily znaky, činnosti a charakteristiky, které jsou hodnoceny jako české, i ty, které nejsou. Před vznikem Československa hráli roli při utváření kolektivní české identity zejména lidé na venkově, ale s postupně sílícím národním hnutím se přidávaly i elity ve městech. Čeština byla dlouho měřítkem českosti, ale postupem času se s českou identitou ztotožňovali i ti, kteří češtinu jako rodný jazyk neměli. A geografické hranice české identity byly hranicemi historických českých zemí, jakkoliv problematické bylo je určit. Se vznikem Československa se však oním oddělujícím kritériem stává modernita a věrnost novému státu na základě volby.

Třetím znakem je to, že hranice jsou konstruovány symbolickými kódy rozlišování – tyto kódy implikují rozdíly a odlišnosti (jedná se o rozlišovací kódy) a typicky na půdorysu prostorových (východ × západ, uvnitř × vně), časových (minulost × budoucnost, simultánní × nesimultánní) a reflexivních (centrum × periferie, posvátné × profánní) dimenzí kódování; kódování konstruuje

⁴³¹ EISENSTADT, S.N., GIESEN, B. Konstrukce kolektivní identity. In: HROCH, M., (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 361.

⁴³² Viz *ibid.*, s. 363–367.

určitou kolektivní identitu, není homogenní a je proměnlivé. S tím je spojen i koncept teritoriálně definované socioprostorové identity, k jejíž zkoumání dal impulz Edwarda Said, když se zabýval formami jinakosti, jež vyplývaly z geografické a kulturní vzdálenosti. Díky němu se tak rozvinul zájem o analýzu prostorových kulturně-civilizačních dichotomií jako Evropa/Amerika, východní Evropa / západní Evropa nebo Evropa/Balkán.⁴³³

Jestliže tedy česká identita před vznikem samostatného státu byla viděno zevnitř autentická, upřímná, opravdová, prostá, převážně přírodní venkovská a starobylá, viděno zvenčí byla periferní, nerozvinutá, malá a zastaralá. Právě takovou ji z obou pohledů najdeme v dílech Jiráska, Preissové, Mrštíků i Haška. Naopak identita nového státu zevnitř byla moderní, demokratická, nevyhnutelná a spravedlivá, jak ji propagovali autoři Čapkovské generace, nebo zvenčí diskriminační a pokrytecká, jak pravděpodobně připadala sudetským Němcům nebo avantgardním umělcům.

Na to navazuje poslední znak kolektivní identity spočívající v tom, že kódy kolektivní identity jsou spojeny s konkrétními sociálními skupinami, které jsou nositeli symbolického kódu a fungují jako tvůrci kolektivní identity. Kolektivní identita je tedy sociální konstrukce vytvářená sociálními skupinami, které jsou jejími nositeli. V případě české identity jsou to v první fázi zejména umělci, kteří se zabývají národními tématy. Upozorňují přitom na to, že česká identita je periferní obecně, přičemž i v jejím rámci je ještě více periferní identita žen. V druhé fázi je to potom zejména skupina kolem Pátečníků. Česká identita se tak po svém politickém vítězství stává centrální v našem kulturním a právním prostoru, česká kultura a právo naopak vytlačují na periferie ty druhé, mezi nimi německou. Vlivy na utváření těchto kódů mohou být různé, ale je to především jejich akceptace a následně redefinice jednotlivými členy celé skupiny. Znak náležící takové kolektivní identitě z podstaty věci nevytváří celá skupina, které se identita týká. Avšak každá osoba se při internalizaci do daného kolektivu rozhoduje, zda do něj „spadá“. A tím, že do něj „vstoupí“, zároveň skrze své odlišnosti ovlivňuje výslednou podobu kódů, které jsou s daným kolektivem (a příslušnou kolektivní identitou) spojené.

⁴³³ Viz MILLS, S. *Discourses of difference: an analysis of women's travel writing and colonialism*. London: Routledge, 1993; MASON, P. *Deconstructing America: Representations of the Other*. New York: Routledge, 1990.

Je též třeba připomenout, že člověk nepřísluší jen k jedné kolektivní identitě. V tomto smyslu tedy hovoříme o určitých osobách jako o příslušnících určitého systému, kteří se tak pojmenovávají (např. Češi, Moravané, právníci atp.), nebo kteří se naopak ocitají mimo danou skupinu a vynášejí o dané skupině (resp. jejích členech) soudy. Jeden člověk tak může být vevnitř i vně vícera různých skupin, a jeho identita je tak mnohočetná, utvářena na základě jeho výběrů příslušnosti k jednotlivým skupinám. Už vzhledem k tomu je tak nutné oprostít se od dojmu, že národní identita vytváří jednolitou skupinu: *„jednotlivci i kolektivní skupiny, jako jsou národy, jsou v mnoha ohledech hybridy identity, a proto je myšlenka homogenní ‚čisté‘ identity na individuální nebo kolektivní úrovni klamnou fikcí a iluzí. [...] Příslušník nejvrchnějších sociálních skupin a sítí disponuje širokým spektrem identifikačních zdrojů, z nichž si v závislosti na kontextu a situaci více či méně dobrovolně vybírá a ‚tvorí‘ tak svou mnohočetnou identitu.“*⁴³⁴ Pokud tedy uvažujeme o české státoprávní identitě, je potřeba hledat určitý průnik (jádro), které je příslušné všem (nebo možná spíš většině) osob, které se za Čechy považují.

5.6 Co tedy z toho?: Identita jako vyprávění příběhu

Jistě, v oblasti sociálních věd je teorií identity mnoho, jedná se o problematický pojem, který je vymezován různě. Z toho důvodu se často objevují mnohé kritiky tohoto pojmu a snahy o jeho totální eliminaci z vědeckého diskursu.⁴³⁵ Jelikož je však zároveň klíčem pro pochopení právní kultury i kultury obecně, nelze se bez ní obejít ani posunout kupředu. Jak tedy ale máme k identitě přistupovat a pracovat s ní? Je důležité mít na paměti, že se jedná o relační a dynamický pojem, jehož význam vzniká prolínáním diskursů a sociální praxí. Pokud mluvíme o kolektivní identitě, hledáme určité stejné (či podobné) prvky a vlastnosti, které spojují příslušníky, které se s daným kolektivem identifikují (považují se za její příslušníky). Zároveň je podstatné i uvažování nad tím, vůči komu či čemu se tato skupina odlišuje (co ji dělá jinakí oproti jiné podobné skupině).

⁴³⁴ WODAK a kol., op. cit., s. 16.

⁴³⁵ Kritika pojmu „identita“ pro jeho nadužívání zaznívá např. ze strany Lutze Niethammera nebo Brubakera a Coopera. Viz BRUBAKER, COOPER, op. cit.; KUČERA a kol., op. cit., s. 9–10 a 19–21.

K pochopení a ukotvení všech těchto aspektů mnohdy slouží i to, jaký si daná skupina utváří příběh. Na těchto úvahách se zakládá i teorie narativní identity (čerpající zejména z díla Paula Ricœura), ze které primárně vycházíme při našem výzkumu. Tento přístup přitom odpovídá tomu, jak o identitách přemýšlí hnutí Law and Literature. Z logiky věci je takto chápaná identita kaleidoskopem různých úhlů, rovin a příběhů. Níže proto blíže nastiňujeme narativní pojetí identity a dále jej aplikujeme na identitu národa, a to konkrétně národa českého.

Narativní identita je koncept založený na konstrukci internalizovaného a vyvíjejícího se příběhu sebe sama, který si člověk vytváří, aby dal svému životu smysl a význam. Tento příběh je selektivní rekonstrukcí autobiografické minulosti a narativní anticipací imaginární budoucnosti, která slouží k vysvětlení pro sebe i pro ostatní, jak se člověk stal a kam jeho život může směřovat. Koncepce narativní identity se v sociálních vědách začaly objevovat v 80. letech 20. století v pracích filozofů, psychologů a sociálních teoretiků. McAdams navrhl první úplný teoretický model narativní identity a nastínil výzkumný program pro zkoumání obsahových a strukturálních rysů životních příběhů.⁴³⁶ Od té doby se pojetí narativní identity vyvíjelo a zahrnovalo témata z řady různých přístupů a pohledů.⁴³⁷

Mnohé přístupy k narativní identitě v základu čerpají z prací Paula Ricœura. Ricœurova teorie je založena na rozlišování dvou stran identity, označovaných slovy *idem* (sameness, totožnost) a *ipse* (selfhood, ipseita).⁴³⁸ Idem dle něj představuje určitý kontinuální aspekt identity, tedy relativně trvalou a neměnnou kategorii, v biologické rovině například určité genetické předpoklady nebo v psychologické rovině charakter člověka.⁴³⁹ Identita ve smyslu ipse

⁴³⁶ MCADAMS, D. P. *Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity*. New York: Guilford Press, 1985.

⁴³⁷ Mcadams se však zaměřuje na identitu spíše z psychologického pojetí a sleduje tak především osobní identitu. Viz MCADAMS, D. P. Narrative Identity. In: SCHWARTZ, S. J., KOEN, L., VIGNOLES, V. L. *Handbook of Identity Theory and Research*. New York: Springer, 2011, s. 99–115.

⁴³⁸ Ricœur tento koncept rozebírá zejména v díle *Soi-même comme un autre* (1990), v českém překladu vyšlo pod názvem *O sobě samém jako o jiném*. Viz RICŒUR, P. *O sobě samém jako o jiném*. Praha: Oikoymenh, 2016. ISBN 978-80-7298-438-1. Ricœurův pojem *ipseité* též vykládán jako určitá „jedinečnost“, „unikátnost“ nebo „nezaměnitelnost“ (viz MARTIN, op. cit., s. 6–7).

⁴³⁹ Viz RICŒUR, 2016, op. cit., s. 131–133.

je tvořená všemi identifikacemi, s nimiž osoba souhlasila, umožňuje tak určitý vývoj a změnu – „*setrívám, i když jsem se změnil, to je identita chtěná, držaná, která se navzdory změnám oblaňuje světu*“.⁴⁴⁰ Jedná se tedy především o určité osvojené zvyky či o získanou identifikaci.

Mezi těmito složkami identity (idem a ipse) podle Ricœura existuje dialektický vztah a zároveň jsou tak oba tyto koncepty komplementární pro utváření identity. Martin to zdůrazňuje následovně: „*Ricœur pak ukazuje, že o totožnosti nemůže být uvažováno bez ipseity. Jedno nemůže být počato bez Druhého, uzavírá. V důsledku toho se člověk zabruje do druhého a naopak takovým způsobem, že by měl být považován za jednoho Druhého.*“⁴⁴¹ V pojmu identita tak slučuje dva relativně protichůdné postoje a na jejich základě (v jejich interakci) podle něj vzniká identita. Do pojmu identity zavádí jak pojem continuity, tak pojem změny, aniž by je činil protichůdnými; naopak ukazuje, že kontinuita, pokud se týká sebe samého ve vztahu k Druhému, nemá bez proměny smysl.

Prostor mezi idem a ipse Ricœur přemostuje konceptem tzv. narativní identity, která tedy vzniká v průsečíku obou pólů identity. Lidská identita vzniká interpretací a je vyjádřena prostřednictvím narativu jako nejvhodnějšího nástroje pro takové vyjádření, kdy daná osoba představuje svou identitu jako určitou postavu (charakter), která je součástí daného příběhu. „*Pro něj [pro Ricœura] je chápání sebe sama jako Druhého, s ostatními, vždy interpretací, která nachází ve vyprávění jeden z jeho nejúplnějších výrazových prostředků. Vyprávění si vypůjčuje z historie i z fikce a zachází s osobou jako s postavou v ději. Osoba jako postava není oddělitelná od svých životních zkušeností, ale děj umožňuje reorganizaci událostí, které poskytují základ pro zkušenosti osoby/postavy. Nakonec je to identita zápletky, která dává postavě její identitu. Člověk navrhuje svou identitu ve formě vyprávění, v němž může přeskupit, reinterpretovat události svého života, aby se postaral jak o trvalost, tak o změnu, aby uspokojil přání učinit události sbodnými navzdory nevyhnutelným nesouladům, které pravděpodobně ořísesou základy identity. Narativní identita, která je zároveň fiktivní a skutečná, dává prostor pro variace na minulost – ‚zápletku‘ lze vždy revidovat – a také pro iniciativy v budoucnosti. Je to identita s otevřeným koncem, která dává smysl praxi člověka, která činí každý akt smysluplným. Ale protože vyprávění je ‚promluvou‘, je míněno pro sebe i pro Druhého. Znamená to tedy, že ostatní vyslovují*

⁴⁴⁰ RICŔEUR, P. *Myslet a věřit*. Praha: Kalich, 2000, s. 120.

⁴⁴¹ MARTIN, op. cit., s. 7.

*své vlastní příběhy. Ze sociálního hlediska jsou interakce praktik integrovány do interakcí narativů, což vyvolává mnohost interakcí a prolínání narativů.*⁴⁴²

Ricœur toto pojetí identity aplikuje především na osobní identitu. Avšak to stejné lze uplatnit například i v případě minulosti národa, určité kolektivní skupiny nebo instituce.⁴⁴³ Zároveň jsou však kolektivní a individuální identity určitým způsobem provázány. „*Součástí individuálního narativu je vždy část, která vychází z interiorizace – tedy reinterpretace – kolektivních schémat. Jeden jedinec je zároveň aktérem i nositelem různých mentálních a behaviorálních schémat. Tyto vzorce souvisejí s kulturními modely a jsou organizovány v individuálních výrociích podle narativní reorganizace vlastní sociální soudržnosti, zkušenosti a identifikací.*“⁴⁴⁴ Stejně jako je jedinec vždy připoután ke skupinám, vypráví svým narativem též vždy příběh jedné nebo několika skupin.

Podle Martina pak vytváření narativní identity předpokládá určitou selekci událostí, které tvoří globální zkušenost skupiny. Předpokládá potlačení toho, co potenciálně rozděluje, a sloučení toho, co může probudit skupinové vědomí. To ovlivňují různé prvky, které Marin organizuje do tří hlavních skupin – vztahu k minulosti, vztahu k prostoru a vztahu ke kultuře. Co je tedy potřeba k vytvoření narativní identity skupiny? V první řadě jsou to kořeny silně ukotvené v minulosti. Co je ovšem obsahem této minulosti, závisí v rámci narativní identity na volbě toho, co si budeme pamatovat a co zapomeneme. Tento proces často obsahuje i určitou formu násilí, která určí, čím minulost byla, přičemž k takovému přepsání vyprávění může docházet i opakovaně. Podstatný je také vztah naší identity k prostoru, který má pro naši komunitu historickou hodnotu a ke kterému nás jako společnost vážou vzpomínky na sdílené prožitky a rituály. Zásadní je vztah ke kultuře, která je systémem významů a porozumění, který produkuje narativ na základě emoční vazby včetně symbolů identity. To vše lze shrnout tak, že „*příběh identity usměrňuje politické emoce tak, aby mohly podnítit úsilí o změnu rovnováhy moci; transformuje vnímání minulosti a přítomnosti; mění organizaci lidských skupin a vytváří nové; Mění kultury tím, že zdůrazňuje určité rysy a zkrusluje jejich význam a logiku. Příběh identity přináší novou interpretaci světa, aby ho modifikoval.*“⁴⁴⁵

⁴⁴² MARTIN, op. cit., s. 7–8.

⁴⁴³ Viz WODAK a kol., op. cit., s. 15.

⁴⁴⁴ MARTIN, op. cit., s. 8.

⁴⁴⁵ Ibid., s. 12–13.

Jak jsou tedy usměrňovány události českého státu a práva? Které jejich vlastnosti jsou akcentovány a které upozadovány? Už v úvodu této knihy jsme pokládali návodnou otázku, jaký je příběh českého národa (a jak jej vykresluje krásná literatura). Po právě předloženém výkladu o narativní identitě se tato otázka ukazuje ještě o to více zřetelně jako správně položená. Státová právní identita českého národa nelze popsat jen skrze splnění nějakých esenciálních náležitostí. Není tak správné a úplné, když (byť zjednodušeně) řekneme, že Čechem je ten, kdo mluví česky, nemá rád cizince a je satirický. A české právo že je formální, přízemní a amorální, byť může být i fascinující, a že se čeští právníci vyžívají v rozvleklých sporech. Možná ale můžeme tvrdit, že k Čechům patří švejkovská satira, český příběh je formován vyhrazováním se vůči menšinám a odporem vůči cizím prvkům, jak naznačuje Jirásek v *Lucerně* a Kafka v *Zámku*. A také, že příběh českého práva a pohledu Čechů na právo utvářelo i to, jak o něm psal Čapek a že jej reflektoval jako právo přízemní (v povídce *Šlěpěje*), ale zároveň že samo právo vypráví pestré příběhy a může být i fascinující (jak o tom svědčí recepce soudniček). Tyto úvahy můžeme chápat jako podněty pro způsob, jakým o naší státové právní identitě uvažovat.

5.7 Národní identita

Česká státová právní identita v období vzniku Československa vycházela z tradice české identity jako národní identity. Je však nutně třeba se ptát, co je podstatou národní identity. Z hlediska národu a národních identit je snad nejčastěji citován Benedict Anderson a autoři obvykle navazují na jeho koncept národa jako „imagined community“. Dalším neopominutelným autorem je pak Ernest Gellner a jeho dílo *Národy a nacionalismus*.⁴⁴⁶ Podobně jako Anderson je spojován s konstruktivistickým přístupem k národu (a nacionalismu), tedy že národy stejně jako nacionalistické ideologie nejsou ničím přirozeným. Zjednodušeně řečeno je národní identita jednou z kolektivních sociálních identit a lze ji definovat jako pozitivní vztah jedince k jeho národu.⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ GELLNER, E. A. *Národy a nacionalismus*. Praha: Hříbal, 1993, Poznání. ISBN 80-900892-9-1.

⁴⁴⁷ Viz CAREY, S. *Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration?* *European Union Politics* [online]. 1998, roč. 3, č. 4, s. 387–413 [cit. 18. 5. 2023]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1465116502003004001>

Vedle těchto konstruktivistických přístupů se rozvíjely též tzv. diskursivní přístupy k národní identitě, které vycházejí z obdobného základu, avšak národní identitu ve svém důsledku považují se diskurs: „*Je-li národ imaginárním společenstvím a zároveň mentálním konstruktem, imaginárním komplexem idejí obsahujícím alespoň určující prvky kolektivní jednoty a rovnosti, hranic a autonomie, pak je tento obraz reálný do té míry, do jaké je o něm člověk přesvědčen, věří v něj a emocionálně se s ním ztotožňuje. Na otázku, jak se toto imaginární společenství dostává do myslí těch, kdo jsou o něm přesvědčeni, je snadné odpovědět: je konstruováno a zprostředkováno v diskursu, převážně v narrativech národní kultury. Národní identita je tedy produktem diskurzu.*“⁴⁴⁸

Napříč odbornou literaturou však neexistuje žádná obecně přijímaná definice „národa“, ani obecná shoda na době, od které lze o národu mluvit, nehledě na výjimky, které lze nalézt u každé definice pojmu „národ“. Peter Alter například zpochybňuje samotnou možnost systematické definice tohoto pojmu.⁴⁴⁹ I přes tento problém se pokusíme otázku národní identity alespoň přiblížit, jelikož je základem pro úvahy o naší státoprávní identitě.

5.7.1 Konstruktivistické vs. poststrukturální přístupy

Současný výzkum národní identity se zaměřuje na tzv. konstruktivistické a poststrukturální přístupy, které jsou v základu oba velmi podobné, jelikož zdůrazňují roli norem, kultury a diskurzivního vymezování proti jinakosti v utváření národní identity.

Konvenční konstruktivisté zkoumali identitu v jejím historickém, kulturním a institucionálním kontextu, cílem zůstalo definovat identitu jako vnitřní (byť kulturní) zdroj národního zájmu a tím i zdroj státního chování. Ani napříč autory tíhnuocími k tomuto směru však nepanuje jasná shoda na interpretaci tohoto pojmu – například tak byla identita zkoumána na úrovni jazykových aktů nebo s ohledem na kulturní konstrukci státních zájmů.⁴⁵⁰ Můžeme pro příklad uvést přístup Alexandra Wendta, který chápal státní zájmy jako intersubjektivně vytvořené. Intersubjektivní struktury jsou konstituovány

⁴⁴⁸ WODAK a kol., op. cit., s. 22.

⁴⁴⁹ ALTER, P. *Nationalismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1985, s. 19.

⁴⁵⁰ Viz KOLMAŠ, M. Národní identita v mezinárodních vztazích: mezi konstruktivismem a poststrukturalismem. *Mezinárodní vztahy* [online]. 2017, roč. 1, s. 55 [cit. 12. 12. 2021]. Dostupné z <https://www.cecol.com/search/article-detail?id=546807>

kolektivním vnímáním. Identity podle Wendta aktéři získávali účinkováním v kolektivu a užíváním jeho významotvorných praktik.⁴⁵¹

Poststrukturalistická interpretace chápe identitu jako nekonečnou performativní praxi a má tak podle tohoto přístupu relační (vztahovou) úroveň. „*Poststrukturalisté se nezabývali primárně definicí identity jako zdroje státního chování, ale chápali tyto dva koncepty jako neodmyslitelně spjaté. Jejich interpretace se proto zaměřila přímo na studium konceptu identity, a nejen na úroveň státního chování.*“⁴⁵² K jejímu zkoumání se obvykle používají metody diskurzivní analýzy.⁴⁵³

Mezi konstruktivistickým a poststrukturalním chápáním identity bývá spatřováno několik rozdílů, zejména v rámci důrazu na sebereflexi státu. Jak konstruktivisté, tak poststrukturalisté vycházejí při definici identity z určitého kontaktu mezi jinakostmi (já-ty, ego-alter atd.). Tam, kde poststrukturalisté definují identitu jako výsledek této praxe (tedy jako identitu performativní, viz dále), sociální konstruktivisté uznávají iniciační a kontrolní roli aktéra (státu). Definice národní identity tedy probíhá interakcí s jinakostí, ale jinakost je konstruktivisty chápána jako konstitutivní prvek státní identity. Ačkoliv tak pojetí národní identity mezi konvenčně konstruktivistickými a poststrukturalními autory zůstávají nadále v některých ohledech rozrůzněna,⁴⁵⁴ tyto rozdíly budou zřejmě stěžejní především při zkoumání národní identity z pohledu mezinárodních vztahů. Jelikož v podstatných znacích zůstávají přístupy obdobné, nebudou v obecnějších výzkumech dané rozdíly pravděpodobně představovat závažnější problém, s ohledem na výše vymezené důvody (zejména na zvolenou Law and Literature metodologii) se však zaměříme na poststrukturalní (diskurzivní) přístupy.

5.7.2 Národ jako systém kulturních reprezentací a jeho narativ

Poststrukturalní přístupy mnohdy bývají též označovány jako diskurzivní přístupy k národní identitě a v současné době pravděpodobně v oblasti jejího

⁴⁵¹ WENDT, A. Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization* [online]. 1992, roč. 46, č. 2, s. 391–425 [cit. 18. 5. 2023]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2706858>

⁴⁵² KOLMAŠ, op. cit., s. 64.

⁴⁵³ Viz výše WODAK a kol., op. cit., příp. též PHILLIPS, N., HARDY, C. *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. New Delhi: Sage, 2002.

⁴⁵⁴ Kolmaš se z toho důvodu pokusil propojit zmíněné analytické přístupy k národní identitě a navrhuje její pragmatickou interpretaci (viz KOLMAŠ, op. cit., s. 59 a násl.).

výzkumu dominují. V mnohém tak navazují na konstruktivistické přístupy (zejména koncept „imagined communities“) a překonávají i některé nesrovnalosti původních teorií.⁴⁵⁵

Stuart Hall tak například popisuje národy nejen jako politická uskupení ale taky jako „systémy kulturní reprezentace,⁴⁵⁶ prostřednictvím kterých dochází k interpretaci národa (imagined community). Podle něj se lidé přímo podílejí „na myšlence národa, jak je reprezentován v jeho národní kultuře. Národ je symbolické společenství. [...] Národní kultura je diskurs – způsob konstruování významů, který ovlivňuje a organizuje jak naše jednání, tak naše pojetí sebe sama [...]. Národní kultury konstruují identity tím, že produkují významy o ‚národu‘, s nimiž se můžeme ztotožnit: ty jsou obsaženy v příbězích, které se o něm vyprávějí, v podmínkách, které spojují jeho přítomnost s jeho minulostí, a představách, které jsou z něj konstruovány.“⁴⁵⁷

Nebo, jak říká Uri Ram, národní identita je ze své podstaty vyprávění, které si vyprávíme sami o sobě. Jen tak může náš sociální svět dávat smysl. Národní vyprávění však nevznikají z ničeho a neexistují ve vakuu. Mnohem častěji je vytvářejí, reprodukují a šíří aktéři v konkrétních (institucionálních) kontextech.⁴⁵⁸ Věda posledních let (zejména historiografie, ale tyto trendy se odráží i v dalších odvětvích) tak postupně přistupují značně kriticky k těmto původním národním narativům, „která jsou funkcionalistická, konsenzuální, teleologická, lineární, homogenní a triumfální, zkratka historicistická. Místo toho se objevily narativy kritické, komplementární či alternativní, narativy, které odkazují na jiné identity, na jinakost vlastní identity a na roztržičnost národa. Taková vyprávění konotují zkušenost a perspektivu hlasů ztracených, umlčených, marginalizovaných a opomíjených v procesu formování národa, nebo dokonce soupeřících elit či upadajících středních vrstev.“⁴⁵⁹

Taková dílčí vyprávění dekonstruuji národní metanarativ. Nejzřetelněji lze tento postup vysledovat v Jiráskově díle, které samo o sobě budí zdání

⁴⁵⁵ Viz KOLMAŠ, op. cit., s. 57.

⁴⁵⁶ HALL, S. The Question of Cultural Identity. In: HALL, S., HELD, D., HUBERT, D., THOMPSON, K. (eds.). *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Cambridge, Mass. and Oxford: Open University, 1996, s. 612.

⁴⁵⁷ *Ibid.*, s. 612–613.

⁴⁵⁸ RAM, U. Postnationalist Past: The Case of Israel. *Social Science History* [online]. 1998, roč. 22, č. 4, s. 513–545 [cit. 18. 5. 2023]. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/1171574>. V tomto lze spatřovat návaznost na interpretativní teorii kultury Clifforda Geertze. Viz GEERTZ, C. *The interpretation of cultures: selected essays*. New York: Basic Books, c1973. ISBN 0-465-03425-X.

⁴⁵⁹ RAM, op. cit., s. 536.

historiografického textu, byť nemůžeme zapomínat, že se nadále jedná o beletrii. Je však zřejmé, že toto dílo mělo nesmírný vliv na utváření českého narativu. Nejpatrnější je to v označení doby pobělohorské jako doby temna a následně celého období vlády habsburské monarchie, které vystrídalo až vysvobození Čechů z této nadvlády a zlatá léta první republiky. Jak jsme však ukázali v předchozích kapitolách, mnohé (dosti zásadní) zákony zůstávaly po vzniku Československa dlouhou dobu prakticky stejné.

Snahy o „utváření“ národní identity jsou podle některých poznamenány určitým odtržením historických událostí od významu, který měly v době svého vzniku. Národní minulost se tak tvoří značně ahistoricky (zpětně), když si národ vykládá minulost optikou národa jako transhistorické, věčné entity, což Rudolf Burger pojmenovává jako nacionalistickou dilataci času.⁴⁶⁰ Navzdory možné mytické povaze takového vyprávění je však nezbytné zohledňovat i historická a kulturní specifika konkrétního národa v sociální realitě.⁴⁶¹

Za podobný koncept lze v českém kontextu považovat tezi Miloše Havelky o tzv. symbolických centrech české politické kultury. Symbolické centrum „*má tedy upozornit na zvláštnost, vnímání historických událostí, totiž že mohou být (a často jsou) naplňovány symbolickými významy, které jim historicky neodpovídají, a že se jejich zvláštní konstelace stávají výraznou kulturní charakteristikou doby a jejich ideologií.*“⁴⁶² Jedním z příkladů takového symbolického centra je podle Havelky i hodnocení „Masarykovy“ první republiky nebo i to, jak bývá dnes zpětně vykládáno jeho dílo. Obdobně lze zmínit výše naznačenou reinterpetaci historických událostí – doby pobělohorské a husitské, jak tomu dala základ díla Jiráska (obzvlášť za komunistického režimu).⁴⁶³ Takto můžeme chápat nejen události, ale také konkrétní osobnosti. Pro narativ české státoprávní identity je relevantní i to, jaký význam zpětně přidělujeme např. Masarykovi, Jiráskovi nebo Pátečníkům. Nutně to nemusí odpovídat jejich individuální identitě, ale je to jejich role v narativu české identity. Jako taková má ale dnes větší význam než ta vnitřně prožívaná.

⁴⁶⁰ BURGER, R. Patriotismus Und Nation: Bemerkungen Zu Einem (Nicht Nur) Österreichischen Problem. *Leviathan* [online]. 1994, roč. 22, č. 2, s. 166 [cit. 18. 5. 2023]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/23983890>

⁴⁶¹ Viz WODAK a kol., op. cit., s. 5.

⁴⁶² HAVELKA, M. *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny „české otázky“, 1895–1985*. Praha: Lidové noviny, 2001, s. 17. ISBN 80-7106-424-6.

⁴⁶³ Viz ibid., s. 18.

Podle Halla nejsou tyto konstruované národní kulturní identity a národní kultury (národní identita je podle Halla příkladem a zároveň formou národní kulturní identity) jednotné, ale spíše je třeba o nich uvažovat jako o diskurzivním náčrtu, který představuje rozdíly mezi sociálními třídami, mezi etnickými skupinami nebo mezi pohlavími jako o jednotkách „sjednocených“ uplatňováním kulturní moci.⁴⁶⁴ Jsou „*výsledkem spojení těchto dvou polovin národní rovnice [tj. moderního národního státu a starobylého, mlhavého natio jako místní komunity, bydliště, rodiny nebo stavu sounáležitosti] – nabízejí jak členství v politickém národním státě, tak identifikaci s národní kulturou.*“⁴⁶⁵

To lze ilustrovat i na tom, jak se do českého příběhu postupem času dostával hlas dříve marginalizovaných. Hlas periferie – ať už geograficky jako venkova oproti městu, anebo společensky jako nemanželských dětí – postupně zaznívá v českém příběhu. A jak ukázal rozbor v předchozích kapitolách (např. v Její pastorkyni Gabriely Preissové), nejprve je pochopitelně tato problematika tematizována v krásné literatuře a až následně se promítá do právního řádu. Analyzované texty též vypovídají o tom, že příběh českého národa byl spjatý s těmito posuny od centra k periférii, a následně od periferie k centru. Nejprve v rámci předválečného českého území můžeme vysledovat tendenci uchýlovat se k periférii, která je těžištěm češtví. Ať už to jsou dramata Preissové či Mrštíků (a znázornění specifík lidových tradic, zvyklostí a jazyka), anebo i knihy Aloise Jiráska zasazující dílo do periferie venkova (např. v Lucerně, navíc v kontrastu vůči cizím vlivům).

5.7.3 Co vše může mít vliv na podobu národního příběhu?

Pro ukotvení národa a jeho identity je podstatný vytvořit si svůj příběh. Jak se ale tedy prakticky tento příběh skládá a co vše ovlivňuje jeho podobu? Podle Thiesseové je toto kulturní dědictví jako příslušnost k určitému národu nejprve nutné odhalit (respektive zpětně vytvořit).⁴⁶⁶ Určitá skupina lidí (elita) tak v podstatě z takto vysledovaných znaků nejprve vytvoří určitý „seznam“ národně-identifikačních prvků. Národ se podle ní rodí z toho, co je dáno, a z toho, co se vynalezne. Ale žije jen díky tomu, že tuto fikci celé společnosti přijme.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Viz HALL, op. cit., s. 617.

⁴⁶⁵ Ibid., s. 616.

⁴⁶⁶ THIESSE, A.-M. *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007, s. 10–11.

⁴⁶⁷ Ibid., s. 12.

Hall popisuje narativ národní kultury na základě pěti základních aspektů, které označuje jako „diskurzivní strategie“. Jejich prvním aspektem je příběh národa. Kromě literatury jej utváří média (i masová kultura), historické události, místa, určité národní symboly nebo rituály, které se selektují a skládají do rozvrstveného příběhu. Dalším aspektem je důraz na původ, kontinuitu, tradici a bezčasovost. Nutně si tak národ mnohé skutečnosti prezentuje jako automatické, ze své podstaty a od pradávna dané. Třetím aspektem jsou vymyšlené tradice, které slouží k narovnání pořádku ve společnosti směrem k uspořádanosti komunity. Též je pro vytvoření národní kultury klíčový i základní mýtus. O tom může v rámci české identity kupříkladu vypovídat celý boj o Rukopisy či Jiráskovy Staré pověsti české. Pátý aspekt představuje koncept původního lidu. I český národ si musel v záchvěvu národního obrození během 19. století najít svého praotce a své pradávno předky, kteří v mytických dobách přišli na české území, a je tedy jejich již od nepaměti (jak to vykresluje Jirásek ve svých Pověstech).⁴⁶⁸

Vůči těmto charakteristikám se však též objevily určité výtky, podle nichž mnohdy nemusí být vhodné a odpovídající pro konstrukci všech národních identit.⁴⁶⁹ Další autoři poskytují jiné rysy národní identity, které se například neomezují pouze na narativní identitu, ale kombinují ji i s jinými aspekty.

Například lze rozlišit jako prvky národní identity obraz národa, vztah k národním státu na základě geografického určení (a ten potom určuje akceptaci státní moci), národní hrdost a stud, připravenost jednat ve prospěch národa, pocit věrnosti a lásky k národu.⁴⁷⁰ Kolakowski zahrnuje mezi prvky národní identity ideu národního ducha, historickou paměť (byť i fiktivní), předvídání a orientaci na budoucnost a pojmenovatelný začátek existence národa (opět klidně i fiktivní).⁴⁷¹ Podle mnohých lingvistických i kulturních teorií jsou přitom jazyk i národ provázané koncepty, které se vzájemně ovlivňují.

⁴⁶⁸ HALL, op. cit., s. 613–615.

⁴⁶⁹ Srov. WODAK a kol., op. cit., s. 24–25.

⁴⁷⁰ VLACHOVÁ, K. a kol. Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. *Sociologický časopis [Czech Sociological Review]*. 2004, roč. 40, č. 4, s. 489–508; viz též CAREY, op. cit.; HALLER, M. Epilogue: Europe as a New Nation or a Community of Nations? *International Journal of Sociology* [online]. 1994, roč. 24, č. 2/3, s. 166–212 [cit. 18. 5. 2023]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/20628418>

⁴⁷¹ KOLAKOWSKI, L. On collective identity. *Partisan Review* [online]. 2003, roč. 70, č. 1, s. 7–15 [cit. 18. 5. 2003]. Dostupné z: <https://link.gale.com/apps/doc/A97724078/LitRC?u=masaryk&sid=googleScholar&xid=4314324b>

Významným faktorem utvářejícím národní identitu tak může být i přináležení ke stejné jazykové skupině, která hovoří stejnou řečí.⁴⁷²

V mnohém jsou všechny tyto zmiňované přístupy podobné. Zdůrazňují, že národní identita je vytvářena zpětně, selekcí a utříděním určitých příběhů, událostí, mýtů a míst, tak aby utvářely společnou sdílenou minulost, a to i skrze geografické či jazykové zařazení. V této knize se zaměřujeme především na příběhy a jejich události (jak jsou podávány v beletristických textech). Stojí však za zmínku, že národní identitě se lze věnovat i z těchto jiných úhlů pohledu. Zejména v rámci historiografie se tak rozvinul koncept „míst paměti“, tedy určitých lokací, kterým se přisoudí nějaká symbolika a pro daný národ mají významnou roli.⁴⁷³ Pro českou národní identitu je takovým místem např. Slavín.⁴⁷⁴ Pod tímto vlivem pak bylo formování moderních, ponejvíce opět národních identit často zkoumáno v kontextu působení historických stereotypů, mýtů a tradic. Svým způsobem tak lze naše propojování české identity se starými českými bájemi chápat i v tomto kontextu.

Pro náš výzkum jsou významné převážně příběhy než koncepty míst, a to i s ohledem na prostor literárních děl, který se nemusí s tím reálným vždy nutně překrývat. Narativ českého národa, jak jej vykreslují zkoumané beletristické texty, začíná u Jiráskových Starých pověstí českých. Jsme národ, který praotec Čech přivedl na české území (což představuje explicitní začátek naší existence), a patří mu proto odedávna. Odlišujeme se od ostatních, které vnímáme jako toho Druhého – ať už se jedná o Habsburky, Němce, nebo obecně cokoliv cizího. Obzvlášť pokud máme pocit, že nám sebrali naši svobodu (jako v případě habsburské nadvlády po bitvě na Bílé hoře), nebo nás jinak utlačují a omezují na našich právech. I přes to jsme se dokázali vymanit z nadvlády cizinců a vytvořit si svůj československý stát, který byl založen na demokracii a obyčejném člověku (což nám připomíná obzvlášť Čapkovo dílo). A jak

⁴⁷² JOSEPH, J. E. *Language and identity: National, ethnic, religious*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, s. 92–94.

⁴⁷³ Tento koncept byl inspirován zejména Mauricem Halbwachsem v osmdesátých letech a během devadesátých let se výrazně rozšířil z Francie po celé Evropě. HALBWACHS, M. *La mémoire collective*. Paris: Albin Michel, 2002; NORA, P. et al. (eds.). *Les lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1986–1992; FRANCOIS, E., SCHULZE, H. (eds.). *Deutsche Erinnerungsorte*. München: C. H. Beck, 2001.

⁴⁷⁴ NEKULA, M. *Smrt a zmrtvýchstání národa: sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Praha: Charles University in Prague, Karolinum Press, 2017; viz též např. MAUR, E. *Paměť hor: Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radbošť*. Praha: Havran, 2006.

dokládá čtenářské nadšení z Haškova díla a samovolné přijetí nálepky „švejkoviny“ (popisované jako ulejšvácství, chytrácký pragmatismus nebo prospěchářská přízemnost), jsme též národ, pro kterého možná není natolik typická příliš velká hrdost – naopak si sami ze sebe rádi uděláme legraci.

5.7.4 (Státo)právní identita jako součást české národní identity

České identitě, resp. české části československé identity se v posledních letech věnuje vícero výzkumů.⁴⁷⁵ Vedle uměnovědných prací však nalezneme i ty právní. Na ně zaměříme pozornost v závěru této kapitoly a pokusíme se odhalit, co to vlastně právní identita znamená a jaký má česká právní identita vztah k české národní identitě.

Například v publikaci *Constitutional Identity in a Europe of Multilevel Constitutionalism* se pracuje s pojmem „ústavní identita“ jako nástrojem ústavního práva v kontextu evropské integrace, kterou má Evropská unie respektovat jako jisté národnostní specifikum.⁴⁷⁶ Ústavní identita je pak chápána jako základní prvek nebo hodnota ústavního pořádku partikulárního státu jako výraz jeho individuality.⁴⁷⁷ Kosař a Vyhnánek pak konkrétně ve vztahu k české identitě rozlišují mezi třemi významy ústavní identity: úzkou právní, širokou právní a lidovou, pro účely této knihy je však zejména podstatné rozlišování mezi ústavní identitou právní a lidovou. První z nich je tvořena zejména Ústavním soudem a ústavními odborníky. Lidová ústavní identita naproti tomu zahrnuje širší souvislosti – zejména historický a společenský kontext vývoje státu a ústavního systému, ale i názory a postoje jednotlivých občanů.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ BARTLOVÁ a kol., 2017, op. cit.; HOLÝ, L., UHEREK, Z. *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010; NEDOMOVÁ, A., KOSTELECKÝ, T. *Národní identita*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 1996; HAVELKA, M. *Poznání – paměť – identita a několik obecnějších úvah. Dějiny – Teorie – Kritika* [online]. 2007, roč. 02, s. 256–268 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=343145>

⁴⁷⁶ CALLIESS, Ch., SCHYFF, G. van (eds.). *Constitutional Identity in a Europe of Multilevel Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020, s. 3–4.

⁴⁷⁷ *Ibid.*, s. 7.

⁴⁷⁸ KOSAŘ, D., VYHNÁNEK, L. Ústavní identita České republiky. *Právník* [online], 2018, roč. 157, č. 10, s. 860–861 [cit. 14. 5. 2023]. Dostupné z: https://www.ilaw.cas.cz/upload/web/files/pravnik/issues/2018/10/6.Kosař-Vyhnánek_854-872_10_2018.pdf

Právní (normativní) identita je ze své podstaty nutně elitistická, jelikož je vytvářena shora. Kosář a Vyhnánek jsou zároveň přesvědčeni, že pro zkoumání konceptu identity je nutné přihlížet i k postoji napříč běžnými občany, jelikož bez ní (respektive v rozporu s ní) nemůže dlouhodobě fungovat.⁴⁷⁹ Českou (lidovou, a následně i právní) ústavní identitu tak podle nich utvářely i jednotlivé historické události, respektive tyto události se přetvořily do určitých ústavních narativů, které byt' nelze jasně objevit v textu ústavy, je možné je v něm vysledovat.⁴⁸⁰ Za součást české lidové ústavní identity lze též (minimálně implicitně) považovat i odraz sedmi dekad československé státnosti a pokojný rozpad Československa.⁴⁸¹

V našem výzkumu se však zaměřujeme na českou (státo)právní identitu, což je nepochybně širší pojem než ústavní identita. Zahrnuje nutně vícero charakteristik a vlivů, ovlivňuje tedy nejen podobu (ústavního) práva. Vyjadřuje míru ztotožnění Čechů s českým právem a českým státoprávním uspořádáním. Lze o ní uvažovat podobně jako o ústavněprávní identitě na rovině normativní a lidové, ale primárně bude mít svůj základ v lidové. Může se zdát, že má takto vymezený pojem státoprávní identity blízko k úvahám o legitimitě veřejné moci nebo právnímu vědomí (když podobně vyjadřuje postoj občanů ke státu a právu). Jsme nicméně přesvědčeni, že se jedná o širší pojem, který je schopen obsáhnout spoustu aspektů, podobně jako jiné kolektivní identity. Můžeme tak o ní uvažovat jako o příběhu, který si vykládáme a tím si ukotvujeme to, z čeho naše právo a stát pochází. Je to příběh nepochybně ovlivňovaný historickými událostmi, zejména narativem přerodu starého, monarchistického, zkostnatělého práva a státního uspořádání na to nové a demokratické uspořádání, založené na důstojnosti a respektu ke svobodě a právům člověka. Na samotné ukotvenosti identity nemění nic to, že se nově československé právo sestávalo převážně z původních předpisů, a že tedy tento veliký obrat v právním řádu je spíše mýtem. Ostatně kromě mýtů a příběhů bude podobně jako národní identita odkazovat ta státoprávní též na mnohé symboly, události či místa, které utváří naši identifikaci s českým státem a právem.

⁴⁷⁹ Ibid., s. 868; KOSÁŘ, D., VYHNÁNEK, L. *Constitutional Identity in the Czech Republic: A New Twist on an Old-Fashioned Idea?* In: CALLIESS, SCHYFF, op. cit., s. 87.

⁴⁸⁰ KOSÁŘ, VYHNÁNEK, 2020, op. cit., s. 109–110.

⁴⁸¹ Ibid., s. 110–111.

Příběhy o právu kromě jiného zaznamenává též analyzovaná krásná literatura. Ze zkoumaných děl tomu snad z největší míry přispívá především Čapkovo dílo. Autor v něm například ukazuje, že je nové prvorepublikové právo podobně byrokratické a formalistické jako za Rakouska-Uherska. Vzpomeňme především povídku O ztracené noze a problémy s úředním „přiznáním“ nohy poté, co byla mylně považována za amputovanou. Anebo můžeme zmínit trefné vykreslení absurdity zákazů v povídce Modrá chryzantéma (což ostatně tematizuje ve svém díle i Kafka nebo Hašek). Čapkův vypravěč také podává více či méně výstižný popis právníků. Byť jsou pro laiky nezbytní na cestě poznávání práva, jsou v české literatuře vykreslováni, jak mají místo obrazů vyvěšené tarify a vyhlášky, nešetří latinskými výrazy a libují si v prodlužování soudních sporů. Samozřejmě, jedná se o stereotypy, které nelze generalizovat, ale pořád to jsou výjevy, které jsou předkládány čtenářům a kteří si podle nich mohou utvářet své představy o právu a právnících. A skrze to je i utvářen narativ české státoprávní identity.

ZÁVĚR

Česká státoprávní identita je pojem širší než česká ústavní identita a svou podstatou více interdisciplinární, a to zejména v kontextu zaměření našeho výzkumu na její odraz v krásné literatuře. Jedná se o identitu národní, vytvářenou ovšem pro národ vytvářený jak na základě jazyka a původu, tak i volby. Příběh tohoto národa je diskurzivní strategií, vytvářenou v národním umění jak před, tak i po vzniku Československa.

Má svůj začátek v době příchodu Čechů na Říp, jak nám ho nastavuje v návaznosti na dávné kronikáře Alois Jirásek, a nejstarší příběhy provázané s Rukopisy. Je vázán na území českých zemí, víceméně tak, jak je dnes určují státní hranice. Je to příběh, který před vznikem Československa vztahujeme ke skutečným Čechům, kterými jsou většinou obyvatelé venkova jako periferie rakouského mocnářství. Jsou těmi, kdo žijí ještě v předmoderní době, a právě tato návaznost na tradici je udržuje v určitém bezčasí. Kontinuita s dávnými dobami je tím, co zakládá mýtus. Ten prožíváme díky rituálům a místům paměti, kterými si konstruujeme a udržujeme historickou paměť, která je ale do velké míry fiktivní. Folklorní rituály a jazyk jsou základními kameny české identity, jak ji vypráví literatura konce 19. století.

Není to však oslavný příběh, někdy naopak. Česká identita zahrnuje příběhy těch, jejichž každodenní život na hraně modernity v kontextu práva znamenal útlak společnosti a často prožívanou nespravedlnost danou tím, že stát a jeho právo byly cizí, Druzí. To vynikne o to více, že narativní identita v tu chvíli stála na legendě minulosti, ve které měli Češi vlastní stát, politickou moc i kulturu. Není divu, že se zase a znovu objevují úvahy o českém historickém právu jako jedné ze složek naší národní identity. Toto vědomí navíc vytváří pocit národní hrdosti, podpořený symboly, jakým bylo např. Národní divadlo. Nicméně postupně se česká národnost stává otázkou volby, do velké míry i vzhledem k mnohvrstevnosti identity jednotlivců i komunit z hlediska jejich původu, jazyka nebo rituálů. A ti, co si ji volí, mají také vizi toho, jak by měl takový národ žít. A vzhledem k tomu, že jedním z rozměrů identity je i důvod k jednání ve prospěch národa, je identita jako podklad dalších dějů nasnadě. Úkol, který dává literatura perem elity národa, je napravení bezpráví,

kteří ve společnosti panuje. Český národ už nechce existovat na periferii moci, podle práva, které je Cizí. Příběhy G. Preissové a Mrštíků jsou příklady takového zadání. Když k tomu připojíme emoci sounáležitosti z české národní povahy založené na smíchu, jak ji představuje Hašek, je to přesně ten emoční rozměr, který byl nezbytný pro vznik samostatného státu.

A jaký tedy měl být nový český stát? V první řadě moderní. Postavený na úctě k lidským právům. Vlastní stát česk(oslovensk)ého národa. Stát, který není umělci zesměšňován a kritizován, ale budovaný ve spolupráci s nimi. Stát postavený na vědeckých základech a prováděný vědeckou politikou. Stát úplně jiný, než bylo Rakousko-Uhersko. Stát, ve kterém je uznávána velká kulturní tradice českého národa, ale jehož součástí může být každý přesvědčený demokrat. Je to stát s právem, které je spravedlivé, ale bytostně lidské. A právníci, kteří ho vytvářejí a aplikují, nejsou kafkovské nebo musilovské abstraktní postavy, ale lidé čapkovského stříhu.

To, že to v realitě bylo a muselo být trochu jinak, na této narativní identitě první republiky nic nemění. Důraz na jednotlivce a pochopení jeho i společnosti, je tím dědictvím, které si z této doby v české státoprávní identitě neseme a neměli bychom na to zapomínat.

Čtenář-právník se teď možná ptá, k čemu mu však takové vědomí může pomoci v právu obecně a právní praxi obzvlášť? Mýtus první republiky je podstatnou součástí české identity kulturní i právní. Masarykovský a následně masarykovsko-havlovský myšlenkový a hodnotový proud je silně, byť nikoliv většinou přítomný i v dnešních politických a právních debatách. Rozhodujeme-li se, má-li Česká republika patřit na západ, nebo na východ, zároveň tím rozhodujeme o ne/přijetí dědictví první republiky s její silně prozápadní orientací. V debatách o nacionalismu nebo i Istanbulské úmluvě se vedou dlouhé a vyhocené diskuse o tom, co je opravdu české.

To všechno jsou však debaty, které česká společnost vedla už v 19. století, z podobných důvodů a s podobnou dynamikou. A jejich ozvěna je součástí české identity včetně její státoprávní či ústavně právní varianty. Jistě je zřejmější v té „lidové“ verzi, ale ani ta právní ji zcela nepostrádá. Nemůže, jelikož právo vždy nutně je součástí kultury, se kterou se navzájem nekonečně ovlivňují. Jaká tato identita je, je však samozřejmě věcí volby.

Při vzniku Československa byla tato volba volbou demokratických hodnot včetně úcty k základním právním a svobodám. Zároveň je to identita, která není samozřejmá, ale o kterou je třeba se aktivně zasazovat, tak jako to dělali např. Pátečníci. Jako rámec právních úvah je tak podoba české identity vyrůstající z tohoto narativu i dnes zcela nezbytná. Prakticky se může a měla by projevit v rámci právního vzdělávání, v posuzování ústavní identity ve vztahu k evropskému či mezinárodnímu právu, v politickém rozhodování o směřování české zahraniční politiky nebo řešení nepřímé diskriminace žen na pracovním trhu.

Pro každého právníka je však uvědomění si narativu právníků, jak se rozkrývá v rozebíraných dílech, apelem na vlastní volbu toho, jakým právníkem chceme být. A tuto volbu děláme každý den.

SUMMARY

The book examines the formation of the state-legal identity of the First Republic, within the framework of Law and Literature. By analysing literary works from the period immediately preceding the establishment of Czechoslovakia and the years immediately following, insights are gained into the story of law, lawyers and the state that can be read from them. The individual chapters are thus devoted to the place of Czech historical law in the context of the work of Alois Jirásek, women's rights in the context of the plays of the Mrštík brothers and Gabriela Preissová, the Czech national character in the stories of Jaroslav Hašek's *The Good Soldier Svejk*, and the portrait of the modern state and its lawyers in the texts of Karel Čapek. All these parts are then combined into a reflection on the possible dimensions of state identity of Czechoslovakia.

The work uses an interdisciplinary approach that combines the methods of legal science, literary science, theatre studies and historical sciences. It responds to the growing interest in legal-literary research on nineteenth-century law and culture and offers insights into Central European realities that have been lacking in the predominantly Anglo-American Law and Literature.

LITERATURA A DALŠÍ POUŽITÉ ZDROJE

- ADORNO, T.W., BERNSTEIN, J.M. *The culture industry: Selected essays on mass culture*. London: Routledge, 2020. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003071297>
- ADORNO, T.W., HORKHEIMER, M. *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Praha: Oikumeně, 2018.
- ALTER, P. *Nationalismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1985.
- ANDERSON, B. R. O'G. *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008, Limes. ISBN 978-80-246-1490-8.
- BALDRY, A.C. From Domestic Violence to Stalking: The Infinite Cycle of Violence. In: BOON, J., SHERIDAN, L. (eds.). *Stalking and Psychosexual Obsession: Psychological Perspectives for Prevention, Policing and Treatment*. Chichester: John Wiley & Sons, 2002, s. 83–105. DOI: <https://doi.org/10.1002/9780470713037.ch6>
- BARTLOVÁ, M. a kol. *Co bylo Československo?: kulturní konstrukce státní identity*. 1. vyd. Praha: UMPRUM, 2017.
- BARTLOVÁ, M., BALAŠTÍKOVÁ, E., ARTAMONOV, V. *Ř! Česká národní identita v současném umění*. Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 2012.
- BELFIORE, E., BENNETT, O. *The social impact of the arts: An intellectual history*. London: Springer, 2008. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230227774>
- BENHABIB, S. (ed.). *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*. New York: Princeton, 1996. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780691234168>
- BLÁHA, A.I. *Problém lidu*. Praha: Václav Petr, 1947. Svazky úvah a studií. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5a140b30-c276-11e4-b2e2-005056827e52>
- BOHÁČEK, M. Uplatnění laického prvku v trestním a civilním soudnictví v českých zemích mezi lety 1918 a 1948. In: VALDHANS, J., KADEČKA, S. (eds.). *Dny práva 2014 – Days of Law 2014. Část VI. – Organizace a správa (nejen správního) soudnictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 44–59.

- BRADBROOK, B. R. František Langer (1888–1965): An Appreciation. *The Slavonic and East European Review*. 1966, roč. 44, č. 103, s. 486–490.
- BRUBAKER, R., COOPER, F. Beyond „Identity“. *Theory and Society*. 2000, roč. 29, č. 1, s. 1–47. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1007068714468>
- BURGER, R. Patriotismus Und Nation: Bemerkungen Zu Einem (Nicht Nur) Österreichischen Problem. *Leviathan* [online]. 1994, roč. 22, č. 2, s. 161–170 [cit. 18. 5. 2023]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/23983890>
- CALLIESS, Ch., SCHYFF, G. van (eds.). *Constitutional Identity in a Europe of Multilevel Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108616256>
- CAREY, S. Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration? *European Union Politics* [online]. 1998, roč. 3, č. 4, s. 387–413 [cit. 18. 5. 2023]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1465116502003004001>
- CARROLL, T. G. Secularization and States of Modernity. *World Politics*. 1984, roč. 36, č. 3, s. 362–382. DOI: <https://doi.org/10.2307/2010379>
- CLARKE, S. Culture and Identity. In: BENNETT, T., FROW, J. (eds.). *The SAGE Handbook of Cultural Analysis* [online]. London: Sage, s. 510–529 [cit. 3. 5. 2023]. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781848608443.n25>. Dostupné z: <https://fliphtml5.com/ankz/ckcp/basic>
- COOPER, D. L. a kol. Padělky jako romantická forma autorství: Rukopisy královédvorský a zelenohorský ze srovnávací perspektivy. *Česká literatura*. 2012, roč. 60, č. 1, s. 26–44.
- COTTERRELL, R. Ehrlich at the edge of empire: centres and peripheries in legal studies. In: HERTOUGH, M. (ed.). *Living Law: Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford: Bloomsbury Publishing, 2008, s. 75–94.
- COVER, R. M. Foreword: Nomos and narrative. *Harvard Law Review*. 1983, roč. 97, č. 1, s. 4–68. DOI: <https://doi.org/10.2307/1340787>
- ČAPEK, K. *Povídky z druhé kapsy* [online]. V MKP 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/32/povidky_z_druhe_kapsy.pdf

- ČAPEK, K. *Povídky z jedné kapsy* [online]. V MKP 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/33/povidky_z_jedne_kapsy.pdf
- ČAPEK, K. Pragmatismus čili filosofie praktického života. 2. rozš. vyd. Praha: F. Topič, 1925, Duch a Svět.
- ČAPEK, K. *R.U.R.* [online]. V MKP 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/29/90/48/rur.pdf>
- ČAPEK, K. *Věc Makropulos* [online]. V MKP 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/40/vec_makropulos.pdf
- ČAPEK, K. Dodatky k Pragmatismus čili filosofie praktického života. In: ČAPEK, K. *Univerzitní studie* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 289–300 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/29/90/53/univerzitni_studie.pdf
- ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*. V MKP 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 106–107.
- ČAPEK, K. Pragmatismus čili filosofie praktického života. In: ČAPEK, K. *Univerzitní studie* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 240–288 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/29/90/53/univerzitni_studie.pdf
- ČERNÝ, F. Idea Národního divadla. In: *Divadlo v české kultuře 19. století*. Praha: Národní galerie, 1985, s. 17–25.
- ČORNEJ, P. a kol. Vnímání husitství v české moderní a postmoderní společnosti. *Acta Universitatis Carolinae Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2013, roč. 53, č. 1, s. 25–34.
- DAVID, O., BAR-TAL, D. A Sociopsychological Conception of Collective Identity: The Case of National Identity as an Example. *Personality and Social Psychology Review*. US: Sage Publications, 2009, roč. 13, č. 4, s. 354–379. DOI: <http://doi.org/10.1177/1088868309344412>
- DHAND, O. *The idea of Central Europe: Geopolitics, culture and regional identity*. London: Bloomsbury Publishing, 2019. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781350988781>

- DILLON, M. Sexuality and Religion: Negotiation Identity Differences. In: JACOBS, M. D., HANRAHAN, N. W. (eds.). *The Blackwell Companion to the Sociology of Culture*. Oxford: Blackwell Publishing.
- DIMITROULIA, T. From antiheroes to new realism: French and Italian crime fiction in the twentieth and twenty-first century. *Perspectives*. 2018, roč. 26, č. 6, s. 809–823. DOI: <https://doi.org/10.1080/0907676X.2018.1493132>
- DOBIÁŠ, D. *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*. 1. vyd. Praha: Středisko společných činností AV ČR, v. v. i., 2018.
- DOVER, K. J. The political aspect of Aeschylus's Eumenides. *The Journal of Hellenic Studies*. 1957, roč. 77, č. 2, s. 230–237. DOI: <https://doi.org/10.2307/629362>
- DURYCH, J. Český pomník (Dobrý voják Švejk). In: MERHAUT, L. (ed.). *Čtení o Jaroslavu Haškovi: obledávání 1919–1948*. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, s. 43–50.
- ECONOMIDES, K. Cynical legal studies. In: COOPER, J., TRUBEK, L. C. (eds.). *Educating for justice: social values and legal education*. New York: Routledge, 2018, s. 26–38. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429458644-2>
- EFMERTOVÁ, M. C. *České země v letech 1848–1918*. Praha: Libri, 1998.
- EISENSTADT, S. N., GIESEN, B. Konstrukce kolektivní identity. In: HROCH, M., (ed.). *Pobledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 361–374.
- FILIPOVÁ, M. *Modernity, history, and politics in Czech art*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2020. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429505140>
- FINDOR, A. Národná identita ako naratívna konštrukcia. *Sociológia – Slovak Sociological Review* [online]. 2000, roč. 1, s. 57–79 [cit. 12. 12. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=260051>
- FLEMMING, R. B., NARDULLI, P. F., EISENSTEIN, J. *The craft of justice: Politics and work in criminal court communities*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.
- FRANCOIS, E., SCHULZE, H. (eds.). *Deutsche Erinnerungsorte*. München: C. H. Beck, 2001.

- FRIČ, J. *Život a dílo Aloisa Jiráska: k sedmdesátému výročí narození*. Praha: Gustav Voleský, 1921.
- GARNER, B. A. *Právní psaní srozumitelným jazykem: adaptovaný překlad s cvičeními*. Brno: Nugis Finem Publishing, 2021. ISBN 978-80-7614-005-9.
- Gazdina roba. *Česká televize* [online]. Praha: Česká televize [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/152388-gazdina-roba/>
- GEERTZ, C. *The interpretation of cultures: selected essays*. New York: Basic Books, c1973. ISBN 0-465-03425-X.
- GELLNER, E. A. *Národy a nacionalismus*. Praha: Hříbal, 1993, Poznání. ISBN 80-900892-9-1.
- GIBSON, J. L., LODGE, M., WOODSON, B. Losing, but accepting: Legitimacy, positivity theory, and the symbols of judicial authority. *Law & Society Review*. 2014, roč. 48, č. 4, s. 837–866. DOI: <https://doi.org/10.1111/lasr.12104>
- GLOGAR, O. Soudničky a jejich vliv na vnímání práva. *Časopis pro právní vědu a praxi*. Brno: Masarykova univerzita, 2022, roč. 30, č. 2, s. 265–284. DOI: <https://doi.org/10.5817/CPVP2022-2-2>
- GOFFMAN, E. *The presentation of self in everyday life*. Hamburg: Anchor, 2021.
- GOLDSTEIN, J. Psychoanalysis and jurisprudence: on the relevance of psychoanalytic theory to law. *The Psychoanalytic Study of the Child*. 1968, roč. 23, č. 1, s. 459–479. DOI: <https://doi.org/10.1080/00797308.1968.11822968>
- GOODMAN, N., STERN, S. *The Routledge research companion to law and humanities in nineteenth-century America*. London: Routledge, 2017. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315613123>
- GRÍVNA, T. *Soukromá žaloba v trestním řízení*. Praha: Karolinum, 2005.
- HALBWACHS, M. *La mémoire collective*. Paris: Albin Michel, 2002.
- HALL, S. The Question of Cultural Identity. In: HALL, S., HELD, D., HUBERT, D., THOMPSON, K. (eds.). *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Cambridge, Mass. and Oxford: Open University, 1996, s. 595–634.

- HALLER, M. Epilogue: Europe as a New Nation or a Community of Nations? *International Journal of Sociology* [online]. 1994, roč. 24, č. 2/3, s. 166–212 [cit. 18. 5. 2023]. DOI: <https://doi.org/10.1080/15579336.1994.11770090>
- HAMAN, A. Historie literatury a sociologie. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. 2000, roč. 48, č. V2, s. 5–12.
- HAMAN, A. *Úvod do studia literatury a interpretace díla*. Jinočany: H & H, 1999.
- HAMPLOVÁ, D. Vztah Čechů ke katolicismu a protestantismu. In: ŠUBRT, J. a kol. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum Press, 2013.
- HANÁK, P. *The Garden and the Workshop: Essays on the Cultural History of Vienna and Budapest*. Princeton: Princeton University Press, 1999. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400864836>
- HANUŠ, J. Kdo může za můj hřích? In: KOŘÍNKOVÁ, L., PETRBOK, V., RANDÁK, J. (eds.). *Zločin a trest v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 30. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 25.–27. února 2010*. Praha: Academia, 2011, s. 196–206. ISBN 978-80-200-1900-4. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:05862720-b5fe-11ea-998c-005056827e51>
- HAPLA, M. (Ne)morální advokáti: problém ospravedlnění norem profesní etiky. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2019, roč. 27, č. 4, s. 457–473. DOI: <https://doi.org/10.5817/CPVP2019-4-2>
- HARMAT, U. ‘Till Death Do You Part’: Catholicism, Marriage and Culture War in Austria(-Hungary). In: MOSES, J. (ed.). *Marriage, Law and Modernity: Global Histories*. London: Bloomsbury Academic, 2017, s. 109–128.
- HAŠEK, J. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1/2*. Praha: Československý spisovatel, 1983.
- HAŠEK, J. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 3/4*. Praha: Československý spisovatel, 1983.
- HAVELKA, M. *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny „české otázky“, 1895–1985*. Praha: Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-424-6.

- HAVELKA, M. Poznání – paměť – identita a několik obecnějších úvah. *Dějiny – Teorie – Kritika* [online]. 2007, roč. 02, s. 256–268 [cit. 13. 5. 2023]. DOI: <https://doi.org/10.14712/24645370.2462>
- HAWES, J. M. *Proč byste měli číst Kafku, než promarníte svůj život*. Brno: Host, 2011.
- HES, M. Alois Jirásek: Učitel a dějiny. *Fakta a svědectví*. 2018, roč. 10, č. 3, s. 4–7.
- HLAVAČKA, M. a kol. Volby a národní politické reprezentace v českých zemích 1848/1861–1918. *Střed. Časopis pro mezigoborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*. 2009, roč. 1, č. 1, s. 9–23.
- HODROVÁ, D., JUNGMANNOVÁ, L., VANGELI, N. ... *na okraji chaosu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001.
- HOLÝ, L., UHEREK, Z. *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010.
- HUDEK, A., KOPEČEK, M., MERVART, J. (eds.). *Czechoslovakism*. London; New York: Routledge, 2021. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003205234>
- HVÍŽĎALA, K., PŘIBÁŇ, J. *Hledání dějin: O české státnosti a identitě*. Praha: Karlova univerzita, Karolinum Press.
- CHALUPNÝ, E. *Národní povaha česká*. Praha: vlastní náklad, 1907.
- CHALUPNÝ, E. *Sociologie a filosofie práva a mravnosti*. Praha: Bursík a Kohout, 1929.
- CHALUPNÝ, E. *Sociologie. Řada speciální. Svazek I, Sociologie a filosofie práva a mravnosti. Část I*. Praha: E. Chalupný, 1929.
- CHASE, O. G. *Law, culture, and ritual: disputing systems in cross-cultural context*. New York: NYU Press, 2005.
- CHLOUPEK, J. K podstatě lidového nářečí. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. A, Řada jazykovědná. 1960, roč. 9, č. A8, s. 133–135.

- CHRISS, J. Goffman, Parsons, and the Negational Self. *Academicus International Scientific Journal* [online]. 2015, č. 11, s. 11–31 [cit. 18. 5. 2023]. DOI: <https://doi.org/10.7336/academicus.2015.11.01>. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/277651120_Goffman_Parsons_and_the_Negational_Self
- IRWIN, J. T. *The mystery to a solution: Poe, Borges, and the analytic detective story*. Baltimore: JHU Press, 1996.
- JABLONICKÝ, T. Pokus o reformu československého trestního práva – osnova trestního zákona z let 1921–1926. *Právněhistorické studie*. 2015, roč. 43, č. 1, s. 84–96.
- JANÁČEK, P. *Pátečníci a Karel Poláček: sborník příspěvků ze symposia Pátečníci a Karel Poláček, Rychnov nad Kněžnou – květen 2001*. 1. vyd. Boskovice: Albert, 2001.
- JANÁČKOVÁ, J. *Svět Jiráskova umění*. Praha: Univerzita Karlova, 1982.
- JANÁČKOVÁ, J. *Alois Jirásek*. Praha: Melantrich, 1987.
- JANÁČKOVÁ, J. a kol. Její pastorkyňa jako venkovský román. Transformace pro populární četbu. *Bohemica litteraria*. 2010, roč. 13, č. 1–2, s. 61–75.
- JANÁK, D. Bláha Inocenc Arnošt. *Sociologická encyklopedie* [online]. Sociologický ústav Akademie věd ČR, [cit. 21. 5. 2023]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Bl%C3%A1ha_Inocenc_Arno%C5%A1t
- JAUSS, H. R. Dějiny literatury jako výzva literární vědě. In: FÜHRMANN VÍZDALOVÁ, I. (ed.). Čtenář jako výzva: výbor z prací kostnické školy recepční estetiky. Brno: Host, 2001, s. 7–38.
- Její pastorkyňa. *Divadlo na Vinohradech* [online]. Divadlo na Vinohradech, c2012–2023 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.divadlonavinohradech.com/divadelni-hra/Jeji-pastorkyňa>
- JIRÁSEK, A. *Sebrané spisy. Díl XXII. Rozmanitá prosa, I*. 5. vyd. Praha: Nakladatelství J. Otto společnost s r.o. v Praze, 1920.
- JIRÁSEK, A. *Lucerna* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011 [cit. 14. 3. 2023]. Dostupné z: <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/00/44/lucerna.pdf>

- JIRÁSEK, A. *Staré pověsti české*. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011.
- JIRÁSEK, A. *Staré pověsti české*. Host, 2019.
- JOHNSON, L. *Central Europe: enemies, neighbors, friends*. New York: Oxford University Press, 1996.
- JOSEPH, J.E. *Language and identity: National, ethnic, religious*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, s. 92–94. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230503427>
- JUSOVÁ, I. Figuring the Other in Nineteenth-Century Czech Literature: Gabriela Preissová and Božena Viková-Kunetická. In: CORNIS-POPE, M., NEUBAUER, J. (eds.). *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Amsterdam: John Benjamins, 2010, s. 367–377. DOI: <https://doi.org/10.1075/chlel.xxv.33jus>
- JUSOVÁ, I. Gabriela Preissová's Women-Centered Texts: Subverting the Myth of the Homogeneous Nation. *The Slavic and East European Journal* [online]. 2005, roč. 49, č. 1, s. 63–78 [cit. 13. 7. 2022]. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/20058221>
- KADERÁBEK, A. Jirásek v parlamentu [online]. *Alois Jirásek*, 2020 [cit. 20. 5. 2023]. Dostupné z: <https://alouisjirasek.cz/jirasek-v-parlamentu/>
- KAFKA, F. *Zámek*. 6. vyd. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1997. ISBN 80-85844-30-3.
- KALISTA, Z. *Stručné dějiny československé*. Praha: Vyšehrad, 1992.
- KALLAB, J. *Zločin a trest: úvahy o základech trestního práva*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1916.
- KÁRNÍK, Z. *Malé dějiny československé: (1867–1939)*. Praha: Dokořán, 2008.
- KIM, A. Mark My (Foreign) Words: Text-internal and-external Functions of Multilingualism in Dramas. *Multiethnica: Journal of the Hugo Valentin Centre* 2020, roč. 40, s. 23–35. DOI: <https://doi.org/10.33063/diva-437344>
- KLINK, B. van. Facts and norms: the unfinished debate between Eugen Ehrlich and Hans Kelsen. In: HERTOUGH, M. (ed.). *Living Law: Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford: Bloomsbury Publishing, 2008, s. 239–282.

- KNIGHT, S. The golden age. In: PRIESTMAN, M. (ed.). *The Cambridge Companion to Crime Fiction* [online]. Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge Companions to Literature, 2003, s. 77–94 [cit. 13. 5. 2023]. DOI: <https://doi.org/10.1017/CCOL0521803993.006>
- KOLAKOWSKI, L. On collective identity. *Partisan Review* [online]. 2003, roč. 70, č. 1, s. 7–15 [cit. 18. 5. 2003]. Dostupné z: <https://link.gale.com/apps/doc/A97724078/LitRC?u=masaryk&sid=googleScholar&xid=4314324b>
- KOLÁŘ, J. Jiráskův Horymír a Bruncvík a jejich předlohy. *Česká literatura*. 1980, roč. 28, č. 6, s. 580–595.
- KOLMAŠ, M. Národní identita v mezinárodních vztazích: mezi konstruktivismem a poststrukturalismem. *Mezinárodní vztahy* [online]. 2017, roč. 1, s. 53–67 [cit. 12. 12. 2021]. Dostupné z: <https://www.cceol.com/search/article-detail?pid=546807>
- KOSAŘ, D., VYHNÁNEK, L. Ústavní identita České republiky. *Právník* [online], 2018, roč. 157, č. 10, s. 854–872 [cit. 14. 5. 2023]. Dostupné z: https://www.ilaw.cas.cz/upload/web/files/pravnik/issues/2018/10/6.Kosař-Vyhnánek_854-872_10_2018.pdf
- KOSAŘ, D., BAROŠ, J., DUFEK, P. The Twin Challenges to Separation of Powers in Central Europe: Technocratic Governance and Populism. *European Constitutional Law Review*. 2019, roč. 15, č. 3, s. 427–461. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1574019619000336>
- KOSAŘ, D., VYHNÁNEK, L. *Constitutional Identity in the Czech Republic: A New Twist on an Old-Fashioned Idea?* In: CALLIESS, Ch., SCHYFF, G. van (eds.). *Constitutional Identity in a Europe of Multilevel Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020, s. 85–113. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108616256.005>
- KOSEK, P. Česká nářečí. *Historická mluvnice češtiny – překlenovací seminář*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.
- KOZÁKOVÁ, A. *Právní postavení ženy v českém právu zemském*. Praha: Jan Kapras, 1926.

- KOZUCHOWSKI, A. *The Afterlife of Austria-Hungary: The Image of the Habsburg Monarchy in Interwar Europe*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2013. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt7zw9vt>
- KREJČÍ, K. *Sociologie literatury*. Praha: Grada, 2008.
- Kronika a glosy. *Česká literatura*. AV ČR – Akademie věd České republiky – Ústav pro českou literaturu, 2022, roč. 70, č. 4, s. 501–515.
- KUČERA, R. a kol. *Identity v českých zemích 19. a 20. století: Hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012.
- KUKLÍK, J., ŠEBEK, J., KVAČEK, R. *Od národního státu ke státu národnosti?: Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938* [online]. Praha: Karolinum Press, 2013.
- KUKLÍK, J. *Czech Law in Historical Contexts*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum Press, 2015.
- KUKLÍK, J. *Czech Law in Historical Contexts*. 1. elektronické vyd. Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2916-2. DOI: <https://doi.org/10.2307/jj.362398>
- KUKLÍK, J. *Příběh československé ústavy 1920*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2022.
- KVAČEK, R. a kol. *Dějiny Československa II, 1648–1918*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990.
- KVAPIL, J. *O čem vim: sto kapitol o lidech a dějích z mého života*. Praha: Orbis, 1932.
- LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové kroje z České republiky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, Dějiny odívání. ISBN 80-7106-293-6.
- LEHÁR, J. a kol. *Česká literatura od počátků ke dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998.
- LEIBOFF, M. Theatricalizing law. *Law & Literature*. 2018, roč. 30, č. 2, s. 351–367. DOI: <https://doi.org/10.1080/1535685X.2017.1415051>
- LENDEROVÁ, M. *K hrůbě i ke modlitbě: žena devatenáctého století*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2017.

- LIKHOVSKI, A. Venus in Czernowitz: Sacher-Masoch, Ehrlich and the Fin de Siècle Crisis of Legal Reason. In: HERTOUGH, M. (ed.). *Living Law: Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford: Bloomsbury Publishing, 2008, s. 49–72.
- LUFT, D. S. From Robert Musil to Austrian Intellectual History. *Journal of Austrian Studies*. University of Nebraska Press, 2021, roč. 54, č. 4, s. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.1353/oas.2021.0067>
- MALEČKOVÁ, J. Importance of being a nationalist. In: JUSOVÁ, I., ŠIKLOVÁ, J. (eds.). *Czech Feminisms: Perspectives on Gender in East Central Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 2016.
- MALÝ, K. České historické státní právo: idea, nebo skutečnost? *Právněhistorické studie*. 2016, roč. 46, č. 1, s. 144–150.
- MANDERSON, D. Mikhail Bakhtin and the field of Law and Literature. *Law, culture and the humanities*. 2016, roč. 12, č. 2, s. 221–242. DOI: <https://doi.org/10.1177/1743872112446046>
- MARTIN, D.-C. The Choices of Identity. *Social Identities* [online]. 1995, roč. 1, č. 1, s. 5–20 [cit. 12. 12. 2021]. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504630.1995.9959423>
- Maryša. Slavné drama bratří Mrštíků o pošlapané hodnotě svobody. *Český rozhlas* [online]. Praha: Český rozhlas, 2. 4. 2022 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/marysa-slavne-drama-bratri-mrstiku-o-poslapane-hodnote-svobody-5034150>
- MASARYK, T. G., SVOBODOVÁ, J. *Z bojů o rukopisy: texty z let 1886–1888*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2004.
- MASON, P. *Deconstructing America: Representations of the Other*. New York: Routledge, 1990.
- MAŠOVÁ, L. Bělohorský mýtus v historické próze 19. století a stereotypy s ním spojené. In: FEDROVÁ, S., JEDLIČKOVÁ, A. (eds.). *Legendy a mýty české a slovenské literatury*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008, s. 84–89.
- MAUR, E. *Paměť hor: Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radbošův*. Praha: Havran, 2006.

- MCADAMS, D. P. Narrative Identity. In: SCHWARTZ, S. J., KOEN, L., VIGNOLES, V. L. *Handbook of Identity Theory and Research*. New York: Springer, 2011, s. 99–115. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_5
- MCADAMS, D. P. *Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity*. New York: Guilford Press, 1985.
- MILLS, S. *Discourses of difference: an analysis of women's travel writing and colonialism*. London: Routledge, 1993.
- MITTERBAUER, H., SMITH-PREI, C. *Crossing Central Europe: Continuities and Transformations, 1900 and 2000*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2017. DOI: <https://doi.org/10.3138/9781442619548>
- MOC, P. Porotní soudnictví v českých zemích v 2. polovině 19. století. In: *Dny práva 2013 – Days Of Law 2013. Část VII. Soudy a soudnictví v historickém kontextu*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 192–204.
- MORAN, L. J., MONKS, A. Dressing the Law. *International Journal of Law in Context* [online]. 2018, roč. 14, č. 4, s. 479–492 [cit. 13. 5. 2023]. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1744552318000198>
- MRŠTÍK, A., MRŠTÍK, V. *Maryša: drama v pěti jednáních* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011 [cit. 29. 6. 2022]. Dostupné z: <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/00/62/marysa.pdf>
- MUKAŘOVSKÝ, J., PEŠAT, Z., STROHSOVÁ, E. *Dějiny české literatury IV. Literatura od konce 19. století do roku 1945*. Praha: Victoria publishing, 1995.
- MULCAHY, L. Architects of justice: The politics of courtroom design. *Social & Legal Studies*. 2007, roč. 16, č. 3, s. 383–403. DOI: <https://doi.org/10.1177/0964663907079765>
- NEDOMOVÁ, A., KOSTELECKÝ, T. *Národní identita*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 1996.
- NEJEDLÝ, Z. *Alois Jirásek: Studie historická*. Praha: Svoboda, 1949.
- NEJEDLÝ, Z. *Alois Jirásek a společenský význam jeho díla*. Praha: Československý spisovatel, 1951.
- NEKULA, M. *Smrt a zmrtychvstání národa: sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Praha: Charles University in Prague, Karolinum Press, 2017.

- NOLTE, C. E. Choosing Czech identity in nineteenth-century Prague: The case of Jindřich Fügner. *Nationalities Papers*. 1996, roč. 24, č. 1, s. 51–62. DOI: <https://doi.org/10.1080/00905999608408426>
- NORA, P. et al. (eds.). *Les lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1986–1992.
- NOVÁK, A. Alois Jirásek. *The Slavonic and East European Review*. Modern Humanities Research Association, 1930, roč. 9, č. 25, s. 213–216.
- NOVÁK, J. V., NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až po naše dny*. Brno: Atlantis, 1995.
- NÜNNING, A., TRÁVNÍČEK, J., HOLÝ, J. (eds.). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host, 2006.
- OLBRACHT, I. Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. In: MERHAUT, L. (ed.). *Čtení o Jaroslavu Haškovi: obledávání 1919–1948*. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, s. 15–19.
- OPELÍK, J. *Uklizžený stůl aneb moje druhá knížka o Karlu Čapkově: a opět s jedním přívažkem: o Josefovi*. Praha: Torst, 2016. ISBN 978-80-7215-517-0.
- ORT, T. *Art and life in modernist Prague: Karel Čapek and his generation, 1911–1938*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137077394>
- PALEČEK, M. Identita – podivný pojem. *Antropowebyzin* [online]. 2008, č. 1, s. 62–71 [cit. 13. 5. 2023]. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/11025/15601>
- PÁNEK, J., TŮMA, O. *Dějiny českých zemí*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum Press, 2018.
- PAPOUŠEK, V. a kol. *Dějiny nové moderny: česká literatura v letech 1905–1923*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010.
- PAPOUŠEK, V. a kol. *Dějiny nové moderny. 2, Lomy vertikál: česká literatura v letech 1924–1934*. 1. vyd. Praha: Academia, 2014.
- PARROTT, C. *Jaroslav Hašek: A Study of Švejk and the Short Stories*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- PARRY, R. D. *Plato's craft of justice*. New York: SUNY Press, 1996.

- PARSONS, T. The Position of Identity in the General Theory of Action. In: GORDON, Ch., GERGEG, K. J. (eds.). *The Self in Social Interaction: Classic and Contemporary Perspectives, vol. 1*. New York: Wiley, 1968, s. 11–23.
- PEROUTKA, F. *Budování státu. 1/2, 1918–1919*. Praha: Academia, 2003.
- PETERS, J. S. Legal performance good and bad. *Law, Culture and the Humanities*. 2008, roč. 4, č. 2, s. 179–200. DOI: <https://doi.org/10.1177/1743872108091473>
- PETERS, J. S. *Law As Performance: Theatricality, Spectatorship, and the Making of Law in Ancient, Medieval, and Early Modern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192898494.001.0001>
- PHILLIPS, N., HARDY, C. *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. New Delhi: Sage, 2002. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781412983921>
- PICHLÍK, K., KLÍPA, B., ZABLOUDILOVÁ, J. *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*. Praha: Mladá fronta, 1996.
- POKORNÝ, J. Rada spisovatelů. *Česká literatura*. 2003, roč. 51, č. 3, s. 276–288.
- POMIANOWSKI, P. Z. Legal Status of Women in Codes Binding in Central Polish Lands in the Early Nineteenth Century. *Journal on European History of Law*. 2020, roč. 11, č. 1, s. 96–101. ISSN 20426402.
- PREISSOVÁ, G. *Gazdina roba* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2017 [cit. 9. 3. 2022]. ISBN 978-80-7532-691-1. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/04/32/95/55/gazdina_rob_a.pdf
- PREISSOVÁ, G. *Její pastorkyňa* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2017 [cit. 14. 3. 2023]. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/32/95/51/jeji_pastorkyna.pdf
- PROCHAZKA, W. Kafka's Association with Jaroslav Hašek and the Czech Anarchists. *Modern Austrian Literature*. Association of Austrian Studies, 1978, roč. 11, č. 3/4, s. 275–287.
- PRUŠÁK, J. *Rakouské právo trestní. Díl všeobecný*. Praha: Spolek českých právníků Všeohrd, 1912.

- PYTLÍK, R. Z ankety D 36: Co je pro vás Jaroslav Hašek? In: PYTLÍK, R. (ed.). *Jaroslav Hašek mezi svými*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství Havlíčkův Brod, 1959, s. 14–16.
- PYTLÍK, R. *Jaroslav Hašek a Dobrý voják Švejk*. Praha: MK ČSR a Český literární fond v nakladatelství a vydavatelství Panorama, 1983.
- RAM, U. Postnationalist Pasts: The Case of Israel. *Social Science History* [online]. 1998, roč. 22, č. 4, s. 513–545 [cit. 18. 5. 2023]. DOI: <https://doi.org/10.2307/1171574>
- RENAN, E. In: *Discours et conferences*. Paris, 1887.
- RICCEUR, P. *Myslet a věřit*. Praha: Kalich, 2000.
- RICCEUR, P. *O sobě samém jako o jiném*. Praha: Oikoymenh, 2016. ISBN 978-80-7298-438-1.
- ROBINSON, M. Collins to Grisham: A brief history of the legal thriller. *Legal Stud. F* 1998, roč. 22, č. 21.
- ROSE, S. E. Bertha von Suttner's Die waffen nieder! and the gender of german pacifism. In: HAMMERSTEIN, K. von, KOSTA, B., SHOULTS, J. (eds.) *Women Writing War*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2018, s. 143–161. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110572001-007>
- ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl první (§ 1 až 284)*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935.
- Rukopis královédvorský* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011 [cit. 4. 5. 2023]. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/62/09/39/rukopis_kralovedvorsky.pdf
- RYCHLÍK, B. *Sestup ke kořenům. Divadlo jako hledání jedinečnosti lidské identity*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2019.
- RÝZLER, K. *Vznik, rozvod a rozloučení manželství: s dodatkem: O reformě práva manželského*. Praha: B. Kočí, 1908.
- SARAT, A., DOUGLAS, L., UMPHREY, M. M. (eds.). *Law and Performance*. Amherst: University of Massachusetts Press, 2018. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv346v7v>

- SEDLÁČEK, J. *Rodinné právo*. Brno: Nákladem československého akademického spolku Právník, 1934.
- SCHARFFS, B. G. Law as craft. *Vanderbilt Law Review*. 2001, roč. 54, č. 6, s. 2243–2347.
- SCHECHNER, R. *Performance studies: An introduction*. 3. vyd. London: Routledge, 2017. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203125168>
- SCHEINPFLUG, K. *Můj švagr Karel Čapek*. Hradec Králové: Kruh, 1991. Okamžiky. ISBN 80-7031-492-3.
- SIMON, W. H. *The practice of justice: a theory of lawyers' ethics*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.
- SNYDER, T. J. Attorney-Client Confidentiality Is a Moral Good: Expanding Protections of Confidentiality and Limiting Exceptions. *Georgetown Journal of Legal Ethics*. 2019, roč. 32, č. 3, s. 411–433.
- SPECTOR, S. The Habsburg Empire. In: LEWIS, P. (ed.). *The Cambridge Companion to European Modernism*. Cambridge University Press, 2011, s. 52–74. DOI: <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521199414.004>
- Stenoprotokoly z jednání Národního výboru československého. *Digitální repozitář* [online]. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky [cit. 21. 5. 2023]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/>
- STERN, J. P. War and the Comic Muse: The Good Soldier Schweik and Catch-22. *Comparative Literature*. 1968, roč. 20, č. 3, s. 193–216. DOI: <http://doi.org/10.2307/1769440>
- STERN, S. Detecting doctrines: The case method and the detective story. *Yale JL & Human*, 2011, roč. 23, č. 2, s. 339–388.
- ST JOHN, G. (ed.). *Victor Turner and contemporary cultural performance*. New York; Oxford: Berghahn Books, 2008.
- ŠALDA, F. X. Jaroslav Durych, esejista. In: MERHAUT, L. (ed.). *Čtení o Jaroslavu Haškovi: obledávání 1919–1948*. Praha: Institut pro studium literatury, 2014, s. 73–76.
- ŠEJVL, M. Konverzace v jednací síni a rituál. *Právník*. 2005, roč. 144, č. 10, s. 1143–1156.

- ŠIKLOVÁ, J. Feminism and the Roots of Apathy in the Czech Republic. *Social Research*. 1997, roč. 64, č. 2, s. 258–280.
- ŠIMÁČKOVÁ, K. a kol. *Mužské právo: jsou právní pravidla neutrální?* 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2020.
- ŠKOP, M., SMEJKALOVÁ, T., ŠTĚPÁNIKOVÁ, M. Právo a literatura: brněnská spojení. *Právník*. AV ČR, Ústav státu a práva, 2019, roč. 158, č. 1, s. 67–85.
- ŠTĚDRŇ, B. Ke zrodu opery Leoše Janáčka Její pastorkyňa. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná*. 1965, roč. 14, č. F9, s. 325–345.
- ŠTĚPÁNEK, V. O historický výklad historické prózy (metodologická úvaha o knize Jaroslavy Janáčkové Alois Jirásek). *Česká literatura* [online]. 1990, roč. 38, č. 2, s. 167–178 [cit. 18. 5. 2023]. DOI: [https://doi.org/10.1016/0301-4622\(90\)80052-9](https://doi.org/10.1016/0301-4622(90)80052-9). Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/43742581>
- ŠUBRT, J. a kol. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum Press, 2013.
- TAMANAH, B. Z. A Vision of Social-Legal Change: Rescuing Ehrlich from ‘Living Law’. *Law & Social Inquiry* [online]. Wiley, 2011, roč. 36, č. 1, s. 297–318 [cit. 21. 5. 2023]. ISSN 0897-6546. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2010.01232.x>. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/23011878>
- THER, P. *Center Stage: Operatic Culture and Nation Building in Nineteenth-Century Central Europe*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2014. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt6wq5jh>
- THIESSE, A.-M. *Vytráření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007.
- TILSCH, E. *Rakouské právo občanské: právo rodinné*. Praha, Věšhrd, 1908.
- TONG, S., BOWLING, B. Art, craft and science of detective work. *The police journal*. 2006, roč. 79, č. 4, s. 323–329. DOI: <https://doi.org/10.1350/pojo.2006.79.4.323>

- TUNA, F. *Rozvod a rozluka: populární výklad a praktická příručka s rozhodnutími nejvyššího soudu až do nejnovější doby o sporech manželských, o neplatnosti manželství, oduznání manželského původu dítěte, o alimentech*. Praha: F. Tuna, 1927.
- TYRŠOVÁ, R. *Lidový kroj v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 2. vyd. Praha: F. Topič, 1918, Duch a svět.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982.
- VESELÁ, G. *Česko-německá literární křižovatka*. Praha: Karolinum Press, 2020.
- VESELÁ, R. Vznik Československé republiky a novelizace rodinného práva. In: *Dny práva 2008*. Brno: Masarykova univerzita, 2008.
- VLACHOVÁ, K. a kol. Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. *Sociologický časopis [Czech Sociological Review]*. 2004, roč. 40, č. 4, s. 489–508. DOI: <https://doi.org/10.13060/00380288.2004.40.4.06>
- VODIČKA, F. *Struktura vývoje: studie literárněhistorické*. Praha: Odeon, 1969.
- VOJÁČEK, L. Alois Rašín a ti druzí Právníci při vzniku československého státu. *Právník*. 2018, roč. 157, č. 10, s. 812–825.
- VORLÍČKOVÁ, M. Tou cestou jsem šel. Nástin životopisu Aloise Jiráska. 3. část. V Praze. In: *Sborník společnosti Aloise Jiráska III*. Praha: Společnost Aloise Jiráska, 1998.
- WAGENBACH, K. et al. *Kafka: A Life in Prague*. London: Haus Publishing, 2011. Literary Travellers.
- WAGNER, P. *Modernity*. Cambridge: Polity, 2012. DOI: <https://doi.org/10.1002/9780470670590.wbeog400>
- WALTON, S. *Guilty but insane: Mind and law in golden age detective fiction*. Oxford: Oxford Textual Perspectives, 2015.
- WANDY CZ, P. S. *The price of freedom: a history of East Central Europe from the Middle Ages to the present*. London; New York: Routledge, 2017. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315085500>
- WARDLE, B. Lady injustice: inequality and legal iconography. In: *Research Handbook on Art and Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2020. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788971478.00028>

- WEBER, M. Bureaucracy. In: LONGHOFER, W., WINCHESTER, D. *Social Theory Re-Wired*. 2. vyd. New York: Routledge, 2016, s. 287–292.
- WEISBERG, R. H. Wigmore's Legal Novels Revisited: New Resources for the Expansive Lawyer. *Northwestern University Law Review*. 1976, roč. 71, č. 1, s. 17–28.
- WENDT, A. Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization* [online]. 1992, roč. 46, č. 2, s. 391–425 [cit. 18. 5. 2023]. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2706858>
- WERTHEIM, L. M. Law, Literature and Morality in the Novels of Charles Dickens. *William Mitchell Law Review*. 1994, roč. 20, č. 1, s. 111–154.
- WHITE, J. B. Law as rhetoric, rhetoric as law: The arts of cultural and communal life. *The University of Chicago Law Review*. 1985, roč. 52, č. 3, s. 684–702. DOI: <https://doi.org/10.2307/1599632>
- WHITE, J. B. *The legal imagination: Studies in the nature of legal thought and expression*. Boston: Little, Brown Boston, 1973. DOI: <https://doi.org/10.2307/1227923>
- WIGMORE, J. H. List of Legal Novels. *Illinois Law Review*. Roč. 1907–1908, č. II, s. 574–593.
- WILLSON, M. J. View of Justice in Shakespeare's the Merchant of Venice and Measure for Measure. *Notre Dame Law Review*. 1994, roč. 70, č. 3, s. 695–726.
- WINGFIELD, N. M. *Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemian Lands Became Czech*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2007.
- WODAK, R., HIRSCH, A., MITTEN, R. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999.
- WÖGERBAUER, M. a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek I, 1749–1938*. Praha: Academia, 2015.
- Zákon č. 946/1811 Ř. z., obecný zákoník občanský. *Beck-online* [online]. [cit. 21. 5. 2023].

ZÁVODSKÝ, A. *Gabriela Preissová*. Státní pedagogické nakladatelství, 1962. Dostupné z: <https://digilib.phil.muni.cz/cs/handle/11222.digilib/103774> [cit. 19. 5. 2023].

ZÁVODSKÝ, A. Gabriela Preissová v letech 1890–1918. *Gabriela Preissová*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962.

Vědecká redakce MU

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D. (předseda);
doc. Ing. Pavel Bobál, CSc.; prof. JUDr. Marek Fryšták, Ph.D.;
Mgr. Michaela Hanousková; doc. RNDr. Petr Holub, Ph.D.;
prof. MUDr. Lydie Izakovičová Hollá, Ph.D.;
prof. PhDr. Tomáš Janík, Ph.D., M.Ed.; prof. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D.;
PhDr. Alena Mizerová; doc. Mgr. Markéta Munzarová, Dr. rer. nat.;
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.; Ing. Zuzana Sajdlová, Ph.D.;
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.; prof. RNDr. Ondřej Slabý, Ph.D.;
prof. PhDr. Lubomír Spurný, Ph.D.; doc. Ing. Rostislav Staněk, Ph.D.;
prof. PhDr. Jiří Trávníček, M.A.; doc. PhDr. Martin Vaculík, Ph.D.

Ediční rada PrF MU

prof. JUDr. Marek Fryšták, Ph.D. (předseda);
prof. JUDr. Josef Bejček, CSc.; prof. JUDr. Jan Hurdík, DrSc.;
prof. JUDr. Věra Kalvodová, Dr.; prof. JUDr. Vladimír Kratochvíl, CSc.;
doc. JUDr. Petr Mrkývka, Ph.D.; prof. JUDr. Radim Polčák, Ph.D.;
doc. JUDr. Ivana Průchová, CSc.; doc. JUDr. Ing. Josef Šilhán, Ph.D.

PRÁVO, LITERATURA A FORMOVÁNÍ STÁTOPRÁVNÍ IDENTITY PRVNÍ REPUBLIKY

JUDr. Bc. Markéta Štěpáníková, Ph.D., Mgr. Bc. Ondřej Glogar

Vydala Masarykova univerzita
Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
v roce 2023

Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity
Edice Scientia, sv. č. 742

1. elektronické vydání, 2023

ISBN 978-80-280-0328-9 (online ; pdf)
DOI <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0328-2023>